



Coen Theelen

God

Als  
eerste  
bijproduct  
van  
onze  
grote  
hersenen

Essay

GOD

Tevens verschenen bij *CeTeS.nl*:

Coen Theelen, *Onze Frits is een teckel* (2008)

Coen Theelen, *Broor – Romoires omtrent een nondescript* (2017)

Coen Theelen, *Opgang – Een kleine vertelling* (2017)

Teus Lebon, *Ik ben de gek – Over patronen in het onderwijsdal* (2021)

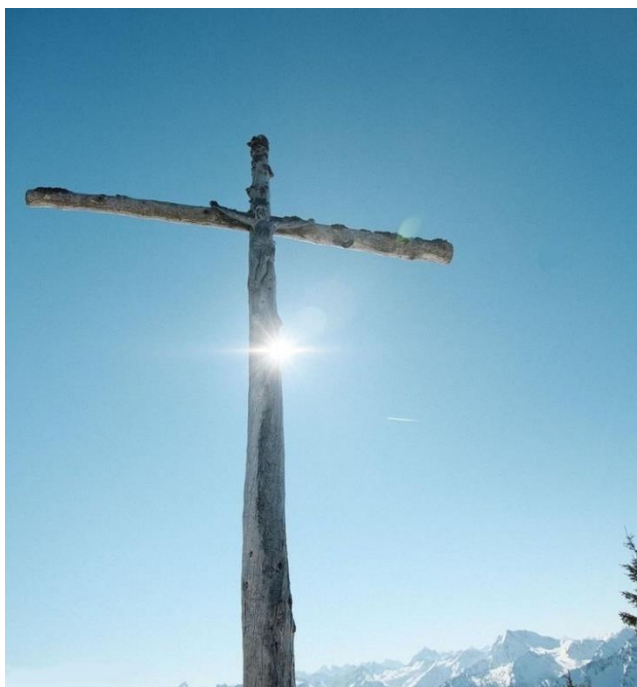
Coen Theelen, *Doodle – Het verhaal van een bewaarengel* (2022)

Coen Theelen

# GOD

Als eerste bijproduct van onze grote  
hersenen

**Schrijfsels/Essay**



Copyright © 2024 Coen Theelen

[www.cetes.nl](http://www.cetes.nl)

Eerste druk: november 2024

Omslag:

Opmaak:

Redactie: [cetes.nl](http://cetes.nl)

ISBN 978-90-79608-05-8

NUR 740

Het boek *God* is een essay gecategoriseerd onder NUR-code 740. Dat wil zeggen, het valt onder de categorie *mens en maatschappij algemeen*.

Alle rechten voorbehouden.

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de schrijver.

*Jahweh: Ik ben die ik ben.*

*Ubuntu: Ik ben, omdat we zijn.*

*Naarmate je minder weet, ga je des te meer geloven.*

Ooit zoiets gehoord, CT

*Geen dier dat zichzelf zoveel kan wijsmaken als de mens.*

*All war is a symptom of man's failure as a thinking animal.*

John Steinbeck, schrijver van o.a. *East of Eden*

*(...) there cannot be an order in the universe because it would offend the free will of God and His omnipotence. So the freedom of God is our condemnation, or at least the condemnation of our **pride**.*

Monnik William Baskerville in *The Name of the Rose*, U. Eco

Ik kwam bovenop een berg bij een kruis. Op elke zichzelf respecterende berg staat een kruis. Dus ik weet niet meer precies welke berg of waar, maar ben de spreuk op de dwarsbalk nooit vergeten. Het was een hoge berg, een mooie berg. De hemel was transparant en maagdelijk blauw. In de roerloze verte waren evenzeer maagdelijk witte bergtoppen te zien. Ik keek op naar het kruis, de zon kwam vanachter Jezus om de stam van het kruis heen en verblindde me. Met een hand boven mijn ogen las ik het opschrift:

*Gottes Gnade kennt kein Warum.*

Maar Zijn wrok misschien ook niet, dacht ik.

# Inhoud

Vooraf	9	
I	God 1 – <i>God en mens</i>	21
	Taal 1 – <i>Taal en mens</i>	23
	Hybris 1 – <i>Hybris en mens</i>	27
	Waarheid 1 – <i>Waarheid en fenomeen mens</i>	31
II	God 2 – <i>God en het heelal (en het stof der aarde)</i>	37
	Taal 2 – <i>Taal en oorsprong</i>	41
	Hybris 2 – <i>Hybris en ‘als God zijn’; Asjera &amp; dualiteit</i>	47
	Waarheid 2 – <i>Waarheid en omkeerbaarheid</i>	54
III	God 3 – <i>Gods naam &amp; in Gods naam</i>	61
	Taal 3 – <i>Dit zijn de namen (&amp; Lilith)</i>	70
	Hybris 3 – <i>Domheid versus Intelligentie v.v.</i>	75
	Waarheid 3 – <i>De ziel en de ziel van de mens</i>	79
IV	God 4 – <i>Eerste geslachtslijnen en tijd</i>	103
	Taal 4 – <i>Taal / verhalen en de evolutionaire oorsprong</i>	107
	Hybris 4 – <i>Hybris en ego</i>	132
	Waarheid 4 – <i>Waarheid en individualisering en democratie en iets over complotdenken</i>	138
V	God 5 – <i>God en Mozes; Jezus en het imaginaire</i>	159
	Taal 5 – <i>Taal en denken / Poetins Nieuwspraak / bewustzijn</i>	173
	Hybris 5 – <i>Hybris en het verdienmodel van het verraad</i>	185
	Waarheid 5 – <i>Waarheid en individuatie</i>	196
VI	God 6 – <i>God en ego, God en narcisme</i>	205
	Taal 6 – <i>Taal en schrijven met AI / KI</i>	215
	Hybris 6 – <i>Hybris en AI / KI</i>	228
	Waarheid 6 – <i>Waarheid en het kafkaëske</i>	234
VII	God 7 – <i>Sapiëntia</i>	241
	Beknopte index	272
	Te relateren boeken	279

*Voor jou, medemens. En voor jouw medemens.*





## *Vooraf* (Dus beter niet overslaan)

*Er is geen waarheid zonder relativiteit*

De ondertitel van dit boek klopt feitelijk niet: God is waarschijnlijk of logischerwijs niet het eerste bijproduct van onze hersenen want dan moet je eerder denken aan magie, symboliek en kosmische oermythen, waaruit pas later religies – en met name de monotheïstische – zijn voortgekomen. Maar goed, die ondertitel doet het wel goed. Tenminste, dat is de bedoeling. Wèl is het zo dat wij de enige soort zijn met grote hersenen en die er tevens een God op nahoudt.

Religie is zo oud als de mensheid. Dit is dan weer een cliché en de stelling klopt evenmin als de vorige. Religie is wèl eigen aan de mensheid en onderscheidend in relatie tot de andere soorten. De vraag is: waar begint de mensheid, waar en waardoor begint het bewustzijn van de mens en waar begint religie? Volgens de Hebreeuwse Bijbel, en dus het Oude Testament, begint die mensheid uiteraard bij Adam, zo'n 5000 jaar voor Christus, en in de islam is Adam de eerste profeet. Dat is op zich allemaal wat gek, want bij mij hier in de buurt, in Geleen in Zuid-Limburg, zijn gebakken potten en andere resten gevonden van de zogenaamde 'bandkeramiekers' gedateerd op ongeveer 5000 jaar voor Christus, maar Adam was toen kennelijk nog pas uit de klei getrokken en in de weer met Kaïn en Abel. Veel verder was hij nog niet met de procreatie van de eerste nageslachten gekomen, en sowieso bestond hij formeel nog niet eens want het Oude Testament werd immers pas tussen 600 en 300 jaar voor Christus in enige consensus opgetekend. Ik bedoel, de schriftelijke vastlegging van het verhaal bevestigde pas Adams naam. De Gilgamesh-legende onder andere was al ruim aan de Bijbel vooraf gegaan (3000 jaar geleden), en Zarathustra had 1200 voor Christus al de basis gelegd voor de monotheïstische maar dualistische structuur van de latere christelijke boodschap.

De nieuwste inzichten voortkomend uit de evolutieleer vertellen ons: er was een primatensoort in Noordwest-Afrika die mogelijk onder invloed van veranderde klimaatomstandigheden, of een andere toevallige samenloop van omstandigheden, zo'n zeven miljoen jaar geleden zijn vacht begon te verliezen en later, in een reeks oorzake-

lijkheden, min of meer gedwongen daardoor toevallig iets in de richting van taal ging ontwikkelen. Dat werd over de vele duizenden, tienduizenden, honderdduizenden, miljoenen jaren echter waarachtig een taal waarmee zich synchroon de unieke grote hersenen ontwikkelden. Het adjectief 'grote' verwijst dan niet per se naar de omvang van de hersenen – de walvis en zeker de olifant beschikken over grotere hersenen (de Neanderthalers trouwens ook), en mogelijk selectief en/of specifiek een stuk sterker geheugen – maar naar het deel van de hersenen waarbinnen voornamelijk rationele verbanden kunnen worden gelegd; in principe zelfs eindeloos vele, zolang de infrastructuur er maar voor aangelegd is. En die infrastructuur ontwikkelde zich verder voor een overheersend deel aan de hand van taal. De mens werd een denkend wezen, een geestelijk wezen, een zeer bewust wezen; althans dit alles in aanleg.

Religie is dan, na magie en kosmisch-mythologische voorstellingen, vrijwel het eerste waarachtig geestelijke vraagstuk dat zich voordoet. Dat wil zeggen, de denkbeelden aangaande het bovennatuurlijke. Of concreter: Wie of wat heeft of hebben dit allemaal bedacht en gefabriceerd en waarom gaan we dood? En vervolgens: Wat kunnen we daaraan doen of hoe kunnen we die grillige fabrikant daar ergens in de Natuur gunstig stemmen of met hem/haar goed bevriend raken? Of vervolgens: Kunnen we zijn/haar kunsten niet overnemen, maar dan beter? Of vervolgens: Hoe kan IK me verenigen met die kennelijke God, opdat ik onsterfelijk zal zijn? Met veel geld misschien? Kan ik wetenschap kopen?

Met taal als redeneergereedschap, zo blijkt in ieder geval, werd de Natuur of het mystieke al snel en ogenschijnlijk vanzelfsprekend gepersonifieerd. Waarom, waardoor?

Over dergelijke vragen, om te beginnen, gaat dit essay, maar ik noem het graag: *schrijfsel*. Het is een onderzoek niet alleen naar God maar daarmee samenhangend uiteraard ook naar de mens. Waar komt hij werkelijk vandaan? Wat is van oorsprong de structuur en bedoeling van zijn aanwezigheid op deze voor hem, de mens, zo exploitabele planeet? Is die bedoeling er eigenlijk wel? Zo ja, wat is de structuur en bedoeling van religie? Hoe interfereren Bijbel en Evolutie vice versa? Wat is de menselijke waarheid en waarheid in het algemeen? Waar

drijft de mens zichzelf naartoe?

In de kern zijn dit humanistische vragen, die de wetenschap voor een deel omzeilen. Ze sluiten een indringende reflectie in op de sociale en morele implicaties van ons geschonken rentmeesterschap van deze toevallige en in beginsel gastvrije planeet aarde.

Graag wil ik daarbij voorbeelden van onze eigentijdse ontwikkelingen in de wereld slechts selectief en in algemene zin bij de beschouwing betrekken, ter voorkoming te verzanden in geïsoleerde detailwetenswaardigheden en daarmee opening te verschaffen voor wellesnietesargumenten. Dit laatste is namelijk exact het gevaarlijke van de tijdspanne waarin we leven: schreeuwelijke cirkelargumentatie, waarin zelfs het verworven begrip *democratie* zijn vanzelfsprekendheid neigt te verliezen en het begrip *beschaving* slechts nog opgetrokken wenkbrouwen oplevert. Het actuele is echter niet meer dan een – weliswaar schrijnend en zorgelijk – voortvloeiende van onze historisch bewezen aard. Juist door enige cultuur-historische context en logische verbanden toe te lichten en zowel te koppelen aan onze Evolutie als aan wat de Bijbel ons op een dieper niveau vertelt, kan het hedendaagse toegelicht dan wel ontmaskerd worden. Het hedendaagse wellicht ook van de agressieve en opportunistische omdraaiing van fictie en werkelijkheid, of zelfs de vervanging van werkelijkheid door fictie, van ingevreten complotdenken, van het dictatoriaal of autocratisch primitivisme, van narcistische volksmennerij. Vul maar aan.

Dit klinkt allemaal meteen al enigszins strijdvaardig, maar het is geenszins de bedoeling van dit essay dat wij over allerlei belichte onderwerpen in hevige detaildiscussies belanden. Als je dadelijk goed leest, zul je vanzelf merken aan stijl en toon dat dualiteit toch echt de foute heilloze weg is.

Want misschien is dit *schrijfsel* wel een onderzoek naar mogelijke relativering. Ja, dat zou goed kunnen. Een onderzoek naar niet alleen een mogelijke maar een inmiddels noodzakelijke zelfrelativering, door en van de mens zelf dus. Daar zou ene God, daar zou de Natuur in ieder geval vast blij van worden.

Tot (voorlopig) slot, de thematische materie van dit boek zou onuitputtelijk kunnen zijn, het aantal potentiële zijsprongen grenzeloos. Ik

beperk me niettemin als schrijver, gemakshalve wellicht, tot wat IK op dit moment relevant acht. Meer niet. Dit sluit niet uit dat er, bij glorieuze verkoop, ooit nog een herziene of uitgebreide versie *God* komt, zeg maar een *God Herzien*. Inzichten zouden zelfs bij mij als schrijver zomaar per ongeluk kunnen voortschrijden. Al moet ik dan gezien mijn enigszins vorderende leeftijd wel een beetje opschieten, vrees ik.

In de loop van het boek zul je regelmatig inhoudelijke overlap of herhaling van redematies of zienswijzen tegenkomen, maar dat komt voornamelijk doordat een onderwerp dan vanuit een net wat andere invalshoek wordt belicht en de context is veranderd. Als je naar de inhoudsopgave kijkt, zie je ook dat de hoofdstukken God, Taal, Hybris en Waarheid zich in elk boekdeel herhalen, dus ook uitbreiden.

Ten overvloede, trouwens, wil ik stellen dat een essay iets heel anders is dan een betoog. Bij een betoog probeer je door middel van feiten en argumenten je gehoor of lezers te overtuigen van je gelijk aangaande je stellingname. Een essay, echter, behoort een neutraal, redelijk gedocumenteerd en beschouwelijk onderzoek naar de waarheid omtrent een onderwerp of kwestie of stellingname te zijn. Het gaat niet om het eigen gelijk halen maar om het opboren van gerichte feitenkennis en daarmee het achterhalen en omschrijven van een stukje waarheid, mógelijke waarheid. Een essay sluit zodoende intrinsiek een socratische methodiek in. Ook is het als lezer verstandig, je te realiseren dat het woord 'essay' afgeleid is van het Franse 'essayer': proberen. Dus *probeersel* zou een nóg eerlijker genreaanduiding zijn dan *schrijfsel*, of 'essay'. Maar zoiets verkoopt niet en dan komt je boek vanzelf binnen afzienbare tijd terecht in de ramsj-bak van de boekwinkel, als het überhaupt fysiek al zijn weg vindt naar de boekwinkel, of slechts digitaal te bestellen is via bol-punt-com en dergelijke, welke het boek weer betrekken van de depôtplank bij het Centraal Boekhuis.

Een betoog schrijven daarentegen is in de kern dualistisch en als het ware een vorm van macht uitoefenen, althans een poging daartoe: de macht van het gelijk. Macht, echter, is nóóit neutraal.

Een poosje geleden vroeg ik mij op een stille avond af wat *beschaving* nu eigenlijk is en wanneer je van het begin van beschaving bij de mens kunt spreken. Wat de betekenis van beschaving is, kun je bij Google

even intypen. Of beter: leg het voor aan ChatGPT. Maar wanneer of hoe begon beschaving? Wat is het teken in de menselijke ontwikkeling dat je kunt spreken van beschaving? Ik kreeg een ingeving en ik wist het: De Schrift. Niet eens direct de Heilige Schrift, maar gewoon: de manifestatie van het menselijk vermogen indrukwekkende, belangwekkende, ethische of esthetische of, voor mijn part, administratieve bevindingen vast te leggen door middel van tekens; aanvankelijk uiteraard in iets als kleitabletten, bijvoorbeeld de Soemerische kleitabletten zo'n 3000 jaar voor Christus, welke reeds bijbelverhalen bevatten of op zijn minst later bruikbare elementen ervan.

Vanaf ruim 5000 jaar geleden (3000 jaar voor Christus dus) onstond dus in Mesopotamië (ZO-Irak) het pictografische spijkerschrift, in eerste instantie wellicht slechts bedoeld voor het vastleggen van transacties of bezit, maar al snel ook voor het vertellen van het verhaal van de welhaast goddelijke held Gilgamesh, die op zoek gaat naar de **onsterfelijkheid**. In het verlengde van de Gilgamesh-legendes, en vele andere, vormt zich tussen 600 en 300 jaar voor Christus de grote lijn van het Oude Testament, met in ieder geval de Genesis en de Exodus. Het in schrift, in taal, in verhaal ontwikkelen en vastleggen van vraagstellingen omtrent de oorsprong en bedoeling van de mensheid mogen we beschouwen als de genesis van het begrip *beschaving*. De algemene mate van het produceren, beheersen, lezen en in nuances begrijpen van in schrift gestelde communicatie is de beste graadmeter voor de staat van beschaving van een gemeenschap of maatschappij. In dat 'licht' zou ik vandaag de dag ook graag tegen menigeen zeggen: Ach mensen, geef je niet teveel bloot op mediums als Facebook of Twitter (X). Kijk, lees naar vermogen, maar laat je toetsenbord toch nog maar even met rust. Leer bijvoorbeeld eerst nog eens iets over punten, komma's en hoofdletters, en vervolgens over zinsbouw en stijlfiguren en betekenis, én begrijp vooral dat je iets als ironie niet letterlijk hoeft te nemen, voordat je überhaupt je mening in het openbaar verkondigt – sorry, verkondigt.

Vandaar ook, dat ik in de titelpagina dit essay het kenmerk *Schrijfsels* verleen; al herhaal ik, ik had het maar wàt graag *Probeersel* genoemd.

Ik ben iemand die soms maar moeilijk kan afsluiten, vooral later op de avond. Dan komt er iets als: 'Oh, één ding nog!'

In februari 2023 omvatte het manuscript van dit boek toch zeker al zo'n honderdtwintig pagina's op A5-formaat. Ik maakte op een troosteloze zondag een account aan bij *OpenAI* en activeerde *ChatGPT*. Vervolgens typte ik beleefd een opdracht in: *Could you write a short essay with the title 'God' and the subtitle 'As a first by-product of our cerebrum'?*

Ook hier kom ik later op terug. Maar om kort te gaan: heel even zakte alle bloed uit mijn hoofd en vroeg ik mij af waar ik me nu eigenlijk al die bladzijden en al die tijd voor had zitten uitsloven als hier binnen drie seconden en binnen een omgerekend A4'tje welhaast alles in een notendop stond. Een 10 zou ik er als docent voor gegeven hebben, op vwo 6-niveau.

Het was slechts het eerste gevoel als gevolg van de verbijstering omtrent de capaciteiten van de chatbot tekstgenerator, welke tot op zekere hoogte volkomen autonoom en in een handomdraai blijkt te kunnen opereren aan de hand van alle wereldwijde data en op te halen kennis. Maar wees voorlopig gerust, ik stelde vervolgens een echt moeilijke opdracht met een morele vraagstelling aangaande de werking en gevaren van AI en de relatie van God tot AI, of vice versa. En toen liep de chatbot hartstikke vast. Er kwamen aanvankelijk nog wat losse lettertjes sputterend retour, maar daar bleef het vervolgens bij.

De AI-tekstgenerator produceert voor mij vooralsnog perfecte uitzettingen maar bijvoorbeeld een essay schrijven is bepaald iets anders dan een uiteenzetting schrijven; gelukkig. In een essay vervat je bijna automatisch een eigen stijl van schrijven, soms zelfs met vormen van ironie, waaraan ik bijvoorbeeld al refereerde, of ingetogen humor. Dat lijkt me überhaupt een onmogelijkheid voor AI; wat kunstmatig gegenereerd wordt, kan à priori al helemaal niks met ironie of humor. Kunstmatigheid conflicteert vanuit de aard van het woord meteen met alles waaraan je *gevoel* kan koppelen, en ironie en humor hebben toevallig iets met gevoel te maken.

Ook put je binnen een essay uit eigen kennis en een eigen referentiekader, welk je over de vele jaren (in mijn geval) bewust en onbewust hebt opgebouwd en opgeslagen onder de eigen hersenpan, of

anders gezegd in de eigen geest en mensenziel. Het gaat daarbij echter niet in de eerste plaats om de onuitputtelijkheid van zo'n zogenaamd referentiekader maar vooral om het vinden van de juiste verbanden; vooralsnog de juiste, want ook 'dingen' als verbanden zijn onderhevig aan een zekere Evolutie. Wellicht zal dit een kernwoord blijken in het vinden, determineren en beschrijven van betekenis en doel van onze mensenziel: *verbanden!*

Kortom, hoe anders is een essay dan een uiteenzetting, beschouwing of een betoog? Nou, ik hoop dat je dit werkstuk in boekvorm daadwerkelijk leest, tot en met het einde, en dat je het boekje je hele verdere leven, en erna, binnen handbereik houdt en met regelmaat erop naslaat.

Een laatste dingetje dan nog: Graag wil ik vooraf een disclaimer inbouwen. Ik heb mijn best gedaan om al te specifieke wetenschappelijke begrippen in dit boek weg te laten of over te slaan. Iets als *biologische algoritmen* en beschrijvingen of verklaringen daaromtrent zul je derhalve niet echt tegenkomen. Of iets als 'het entropisch principe', schiet me te binnen. Zelfs het gemuteerde taalgen FOXP2 zal ik hooguit kort benoemen bij de beschrijvingen omtrent de afgesleten bovenhoektanden bij de *Homo habilis* en de plotseling sterk toegenomen herseninhoud van die oermens. Dit soort kennisgebieden zijn voor de echte wetenschappers en andere boeken. Überhaupt is bijvoorbeeld het woord *algoritmen* tegenwoordig dermate dominant in het verklaren en uitbuiten van onze (digitaal aangezette) gedragingen dat ik het maar even opzij heb gelegd.

Disclaimer twee: Daar waar ik hier en daar verwijst naar bestaande opvattingen, filosofieën of zelfs theosofieën zoals in de Kabbala, ga ik niet volledige technische of filosofische *exegeses* of *eisegeses*\* ten toon spreiden aangaande de aangesneden onderwerpen en bijbehorende redematies. Dat zou voorbijschieten aan de bedoelingen van dit schrijven. Meestal probeer ik dan mijn punt in algemeen begrijpelijke taal zo concreet mogelijk samen te vatten en naar relevantie voor de context van mijn verhaal. Meer niet, en dat is soms al moeilijk zat.

Zelf heb ik natuurlijk de nodige boeken en artikelen over het ontstaan van de kosmos, het begrip tijd, de aarde en de Evolutie tot me



genomen, alsmede toepasselijke gedeelten van de Bijbel. Sommige boeken omtrent wetenschappelijke onderwerpen worden als wereldwijde bestsellers in de markt gezet, maar als ik deze lees, denk ik vaak: dat staat indrukwekkend op de boekenplank maar dat kan een beetje een normaal mens echt niet (helemaal uit) lezen. Ik ben nogmaals geen filosoof of theosoof, formeel geen wetenschapper, slechts vanuit literaire invalshoeken een redelijk geïnformeerd en denkend dus aan zichzelf twijfelend persoon. Daarmee vind ik een modes om mijn schrijfsel een beetje behapbaar te houden.

Niets verder van wat in dit boek geschreven wordt, geen enkele stelligheid, claimt dus de absolute volledige uitsluitende waarheid. Daarom is het boek niet direct bestemd voor discussie, wel eventueel voor enig bezinnend samenzijn of een 'oh-ja-zo-kun-je-het-ook-zien'; voor gesprek. Het is daarom de vraag of ik je aan het eind een enigszins verlossend woord kan verschaffen.

Onlangs zag ik op Facebook een post van een groep mannen, die ik deels ken, die een fietstocht in Zuid-Limburg maakten (zoals gebruikelijk op fietsen die ik doorgaans veel te duur vind voor de benen – maar dat terzijde). Een van die mannen droeg een shirt waarop aan de voorkant stond 'Alleen Jezus geeft rust'. Ik reageerde, tegen beter weten: 'Die meneer met dat Jezus-shirtje bied ik over twee maanden mijn nieuwste boek *God - Als eerste bijproduct van onze grote hersenen* aan.' Hij antwoordde ogenblikkelijk: 'Geloven doe je niet met je hersenen maar met je hart.' Ik dacht: Oei, discussie! Weer net niet de bedoeling.

Ik kom in de weekend-NRC, in de wetenschapsbijlage, een beschouwend artikel tegen met de titel *Denken over iets is niet voor niets*. Dat ga ik dadelijk maar eens lezen.

\* *Eisegese* wil zeggen dat je eigen vooraf bedachte veronderstellingen of interpretaties gaat projecteren op ter zake doende teksten, bijvoorbeeld bijbelse teksten. Je legt als het ware je waarheden erin.

\* *Exegese* is het omgekeerde, namelijk het (uitgebreid) verklaren van een tekst aan de hand van zo objectief mogelijke criteria. Je probeert als het ware waarheden eruit te halen.





I



## God 1 – God en mens

Zonder de mens was er geen **God** geweest; hij gaf God zijn naam. Zonder God was er geen mens geweest; Hij liet hem spreken. Zodoende, in retrospect, was God God niet voordat de mens Hem als zodanig benoemde en heette Hij waarschijnlijk Natuur of Niks, waar Hij beide vast ook vrede mee had.

Dit bovenstaande is voor mij de bevattelijke verwoording van het welbekende begin van het evangelie volgens Johannes: *In het begin was het Woord, het Woord was bij God en het Woord was God. (Joh. 1:1) Alles is erdoor ontstaan, zonder het Woord is niets ontstaan van wat bestaat. In het Woord was leven en het leven was het licht voor de mensen. Het licht schijnt in de duisternis en de duisternis heeft het niet in haar macht gekregen. (Joh. 1:3-5)* Of dit laatste nog steeds waar is, daar gaat onder andere dit boek, dit essay over. De 'titel' van het evangelie van Johannes is trouwens: **Het Woord is mens geworden**. Wat dit zou kunnen betekenen, komt geleidelijkaan en impliciet aan bod in de volgende pakweg 250 bladzijden.

Een vraag nadat de mens, zoals beschreven in de openingsalinea, God als zodanig had benoemd, is dan, waar God bleef nadat de mens er was en in bewuste toestand de aarde bevolkte. Trok Hij zich terug na zijn Genesis, zo van *Ik heb Mijn werk gedaan, het is nu aan jullie* (transcendente God: deïsme), of bleef Hij tegelijkertijd toch nog maar een tijdje onder ons en vooral om ons zo nodig bij en aan te sturen (immanente God: theïsme)?

Ook begreep God al snel, van meet af aan eigenlijk, dat

er een ingebakken fout in zijn menscreatie was vervat, die Hem mogelijk wat zorgen zou gaan baren: de mens zou zich uiteindelijk namelijk gelijk gaan wanen aan God, aan Hemzelf. Want hij was er toch naar Gods evenbeeld gekomen? Tenminste, die veronderstelling had de mens zich altijd toegeschreven, sinds hij middels spraak en taal zijn grote hersenen had mogen ontwikkelen. Dan ontspint zich de vraag of deze veronderstelling voortkwam of voortkomt uit ijdelheid en zo ja, wiens ijdelheid: die van God of van de mens. Hoe dan ook, uiteindelijk eigende de mens zich God toe en daarmee de zeggenschap over al wat leefde en over tijd en ruimte, over vuur en energie én over Waarheid, liefst steeds eigen waarheid.

Had God dit allemaal zo bedoeld, bijvoorbeeld bij wijze van interessant experiment? Of was er van Zijn kant al snel sprake van een faliekante inclusieve mislukking en noodzakelijke, mogelijk eindeloze 'damage control'?

## *Taal 1 – Taal en mens*

Geen enkele andere diersoort op aarde beschikt over **taal** zoals de mens dat doet; niet over woorden, zinnen; niet over de semantische en connotatieve gelaagdheden van die woorden en zinnen; niet over tekstuele betekenisgelaagdheden; niet over de contextuele verwevenheden van toon en stijl; niet over subtiliteiten in taal waarmee schoonheid kan worden gecreëerd; niet over stellingen en argumenten die morele oordelen vormgeven; niet over de manipulatieve opportuniteiten van taal die de hersenen van hele massa's en volkeren kunnen lamleggen; niet over stelselmatige omkeringstactieken welke complottheorieën helpen smeden; enzovoort. Hoe kan dat, hoe komt dat? Was het ooit toeval? Was het evolutionaire logica? Was het goddelijke willekeur? Ik zal het maar verklappen: het was waarschijnlijk al dit.

Niet dat elk menselijk exemplaar tegenwoordig elk van deze of al deze genoemde taalaspecten begrijpt, overziet, beheerst en in een veelvoud aan situaties kan toepassen of interpreteren, maar de mankementen bij de mens liggen dan wel bijvoorbeeld aan minder gunstige genetische overdracht, gebrekkige verstandelijke opvoeding, hetzij van thuis uit of op school, of aan afleidende andere aan tijdgeest onderhavige preoccupaties. In ieder geval, de geestelijke inrichting voor een vergaand talig instrumentarium is in de geëvolueerde aanleg aanwezig; de mate en het niveau van gebruik van die geestelijke infrastructuur wordt meestal een ander verhaal.

In dit verband laat ik mij vaak onwillekeurig terugvoe-



ren naar bijvoorbeeld de toneelstukken van Shakespeare. De vaak multi-interpretabele woordbetekenissen, de ge-laagde toespelingen op actualiteiten of personen, de stijl-nuances tussen het letterlijke en het figuurlijke of ironische en nog veel meer verfijningen in het taalgebruik zijn tegenwoordig zelfs voor iemand die Engels gestudeerd heeft niet allemaal zomaar te omvatten, althans niet zonder achtergrondkennis, toelichting of annotaties. Een simpel zelf-standig naamwoord als *will* kon ook in de gegeven context met een beetje goede wil al een stuk of zeven betekenissen hebben. Wij kennen dat hedentendage helemaal niet meer. Alleen al dubbele betekenissen van woorden of woordspe-lingen brengen mensen in verwarring. Maar in die tijd be-grepen ook boeren en burgers de subtiële toespelingen perfect, want de Shakespeare-toneelstukken werden met name ook voor het zogenaamd gewone volk opgevoerd. Er waren nog geen media zoals wij die kennen en het al-gemene concentratievermogen van mensen en de taalge-voeligheid waren raar maar waar per saldo van een veel grotere onmiddellijkheid en van een compleet ander ni-veau dan van de tegenwoordige gemiddelde mens. Heel jammer voor de mensen toen, maar er was geen internet, er was geen Facebook, geen 'X', en er waren geen digitale geweldspelletjes in 1600.

Anderszins, walvissen bijvoorbeeld, of meer specifiek bultruggen, is een groot en bijna magisch ingewikkeld pa-troon van geluidscommunicatie toegeschreven, vaak zelfs met sterk melodische kenmerken. Van olifanten is recent pas ontdekt dat zij elkaar onderscheidelijke namen toe-kennen door specifieke 'persoonsgerichte' gromgeluiden.

Met alle respect voor de walvis en de olifant staat dit vooralsnog in geen vergelijking met de gedurende honderdduizenden jaren toegenomen complexiteit van de menselijke taal. Hoe vernuftig de signalen-, geluiden- en gedragscommunicatie van sommige of eigenlijk bijna alle dieren ook kan zijn, het niveau en de doelstellingen ervan blijven voornamelijk beperkt tot kwesties als gevaar, bescherming en/of affectie, voedsel en procreatie. Bovendien zijn de gevolghandelingen of -reacties bij dieren doorgaans instinctieve gedragsreflexen en niet veel meer.

Natuurlijk kennen geavanceerde diersoorten ook communicatievormen met ethische strekking, maar het belangrijkste dat de andere soorten missen in hun taal- of communicatievormen, is tijdgebruik en onderschikking. De andere dieren communiceren niet in de verleden tijd of toekomstige tijd, laat staan dat ze iets als een aanvoegende of voorwaardelijke wijs er tussendoor gooien. Ook redenen of verklaringen aanvoeren bij communicatie-uitingen, of oorzaken en gevolgen, blijven waarschijnlijk een onoverkomelijk probleem. En bijvoorbeeld onbenulligheden als het weer van de laatste tijd of de toch wel erg opvallende gedragingen van de nieuwe buurvrouw vallen niet echt binnen de reikwijdte van het dierlijk 'gesprek'. Kortom, de implicaties – al dan niet bewust – van iets al transgeneratieve grammatica (syntactisch gelaagde zinsstructuren) blijven voor de andere soorten helaas een grijs gebied. Toch best jammer voor de dieren, of juist niet.

Het grootste wonder van de schepping is misschien niet zozeer de mens als wel zijn taal, waarmee de mens überhaupt ook definitief mens werd. Dit is ook wat de Bijbel

Johannes met zijn evangelie over het Woord laat duidelijk maken. Het is niettemin tegelijkertijd de vraag waar dat wonder van de mensentaal ooit toe leidt of hoe wonderlijk het taalvermogen van de hedendaagse mens feitelijk nog is, zeker als de door AI gestuurde tekstgeneratoren inspringen op onze taal- en communicatiemankementen en de communicatie overnemen, of een stap verder: onze wils- en handelingsbekwaamheid overnemen.

## *Hybris 1 – Hybris en mens*

'Hybris' (of in het Latijn: *Superbia*) is een begrip uit de oude Griekse mythologie. Het is dus het Oudgriekse woord voor buitensporige trots, hoogmoed, overmoed, groothedswaan, brutaliteit, onbeschaamdheid met name tegenover de Griekse goden en/of de goddelijke wereldorde. In onze tijd is een sujet als Poetin de ultieme personifiëring van hybris, maar we kennen er helaas wel meer, steeds meer zelfs.

In de Bijbel geldt het als de zwaarste van de zeven hoofdzonden, en logischerwijs de motor van de andere zonden. Wie zich aan hybris schuldig maakt, zal het vagevuur aan zich voorbij zien gaan want hij (ik sla *zij* even over) wordt linea recta naar de hel geschopt. In de moderne tijd wordt het prachtige brede woord *hybris* meestal vervangen door het kleingeestige woord *trots*, *pride*. Kleingeestig, omdat ik soms tamelijk onpasselijk word van de intens weeïge, zelfgenoegzame en massale manier waarop de hedendaagse mens op bijvoorbeeld Facebook zijn/haar trots betuigt op de ander: *Ben trots op jou*. Ja, op Facebook. Lekker makkelijk. Wees spaarzaam met *trots*!

Als mensen zich waarachtig aan hybris overgeven, zijn dat vrijwel altijd exemplaren die zich dusdanig in macht en hun exclusieve gelijk verstrengeld hebben, of zelfs verlustigd, dat zij zich gelijk wanen aan de goden of aan God (of zoiets/zo iemand). Zij hebben dan niet meer in de gaten dat zij hun menszijn daarmee nihileren en dat zij in feite geestelijk niet veel meer zijn dan ziellose hulpbehoevende wezens. Zij leven en denken in een waan die buiten hen-

zelf valt. Dat maakt hen echter des te gevaarlijker, zeker als zij per ongeluk ook nog een beetje intelligent zijn.

*Hybris* lijkt op een uniek ingebakken foutje in de schepping, volstrekt voorbehouden echter aan de mens. Voor mij is *hybris* derhalve synoniem aan de menselijke, dus eveneens unieke *Domheid*, welke na zeventienduizend jaar Bijbel, of anderszins na drie- tot tweehonderdduizend jaar *Sapiens*, onuitroeibaar lijkt, ergo alleen maar groeit. In abstracto, je ziet meteen al dat Intelligentie en *Domheid* bij de mensheid hand in hand gaan.

Ach, we hoeven maar naar de relatief recente westerse geschiedenis te verwijzen en naar een paar morele misbaksels die we daarin hebben zien passeren. Zij predikten de verlossende zelfbedachte Waarheid en pleegden daartoe de meest afgrijselijke menselijke destructie. Zij kwamen uiteindelijk niet weg met hun waandaden (*geen foute spelling*). Toch herhaalt dit soort geschiedenissen zich momenteel nadrukkelijk, nu dus met een overduidelijk oostelijker influx.

In dat duister licht en met het oog op het vervolg van dit schrijfsel ontkom ik er als schrijver niet aan jullie alvast iets als onderstaand schematisch overzicht gratis hierbij te leveren. Het is beslist niet om slim te doen of om jullie te beleren, voor zover dat wat dit betreft nog zou kunnen of nodig zou zijn, maar *hybris* is nu eenmaal een onmisbaar en steeds terugkerend onderdeel van het geheel van de gedachtegang in dit boek *God*.

In het schema zijn tevens een paar woorden gemarkeerd. Dat zijn natuurlijk kernwoorden die in de loop van de volgende hoofdstukken hun plaats in de redenties zul-

len vinden. Als we het op zeker moment wellicht hebben over Judas en waarom hij Jezus eigenlijk verried, dan kun je snel zien, zelfs als je niet zou weten dat hij er gewoon een zak zilverlingen voor kreeg, dat een van de motieven hebzucht was. Het *verdienmodel van het verraad* zal zich sowieso nog vaker aandienen. Trouwens, omtrent een Judas en Jezus zijn er nog wel een paar intrigerende wetenswaardigheden te delen. Ik zou zeggen, lees rustig door en hou vol.

<b>Zeven hoofdzonden</b>	<b>Zeven deugden</b> 1 t/m 4: kardinale deugden (Plato, Aristoteles)
1. <b>Superbia</b> (Grieks: <b>Hybris</b> ) Hoogmoed, trots (arrogantie), ijdelheid Demoon <b>Lucifer / Satan</b> >> <b>Narcisme</b>	1. <b>Prudentia</b> Voorzichtigheid, verstandigheid, wijsheid
2. <b>Avaritia</b> Hebzucht, gierigheid Demoon <b>Mammon</b> >> Ontrouw, <b>verraad</b> , omkoping, diefstal	2. <b>Justitia</b> Rechtsvaardigheid, rechtschapenheid
3. <b>Luxuria</b> Lust, onkuisheid, wellust Demoon <b>Asmodeus</b>	3. <b>Temperantia</b> Gematigdheid, matigheid, zelfbeheersing
4. <b>Invidia</b> Nijd, jaloezie, afgunst Demoon <b>Leviathan</b>	4. <b>Fortitudo</b> Moed, kracht, standvastigheid, focus
5. <b>Gula</b> Onmatigheid, gulzigheid, vraatzucht Demoon <b>Beëlzebub</b>	5. Fides Geloof
6. <b>Ira</b> Woede, toorn, <b>wraak</b> , gramschap Demoon <b>Satan</b>	6. Spes Hoop
7. <b>Acedia</b> Gemakzucht, traagheid, luiheid Demoon <b>Belfagor</b>	7. Caritas (Naasten)liefde, liefdadigheid

Bij elk van de hoofdzonden zijn niet alleen de verschijningsvormen van gedrag aangegeven maar ook de zogeheten *demonen*. Demonen hebben in het christendom een kwaadaardige betekenis en worden omschreven als ‘gevallen engel’, ‘duivel’ of ‘kwade geest’. Satan was inderdaad ooit een belangrijke engel, of om precies te zijn de aartsengel Lucifer, maar werd door God verbannen omdat hij ambieerde Gods gelijke te zijn. Dus als je het over hybris hebt...

Voor de informatieve volledigheid: De zeven hoofdzonden, en daarmee de zeven deugden, zijn binnen de katholieke kerk feitelijk pas aan het einde van de zesde eeuw officieel door de Paus vastgesteld (Gregorius I). De Tien Geboden bijvoorbeeld zijn van veel vroeger oorsprong. Er is weliswaar overlap tussen de geboden en de zonden/deugden en deels zijn ze complementair, maar qua achtergrond, bedoeling en structuur zijn ze zeer verschillend.

## *Waarheid 1 – Waarheid en fenomeen mens*

In het mensenleven op onze aarde gaat het om **Waarheid**, niet alleen vandaag de dag maar in principe altijd; onvergankelijke universele waarheden. Wij zijn daar altijd naar op zoek, ook al weten we dat zelden. Voor de andere soorten, buiten de mens, geldt dat ook – dat het leven draait om waarheid –, maar zij hoeven zich daar niet mee bezig te houden, hoeven er geen vragen bij te stellen, want de Evolutie, de Natuur, heeft hun geen grote hersenen bezorgd, en daarom heeft God dat ook niet gedaan. Zij hebben weliswaar een ziel – al wat leeft is toch al beziel –, en ook een zeker bewustzijn maar geen waarachtige door-denkende geest. Hun leven voltrekt zich voornamelijk middels de instinctieve voedsel- en voortplantingscycli van eten of gegeten worden, van overleven of (in extinctie) ten onder gaan, al hoe goddelijk ingenieus die cycli soms ook blijken te zijn en waar wij als mens in het algemeen ons meer bewust van mochten zijn, dus ook van het bewustzijn van dieren.

Dat is de Waarheid van de ‘andere’ soorten; de Waarheid van het vegetatieve, het (bio)fysische, het instinctieve, het affectieve vaak ook, en vertaald naar de mens gaat het hier misschien ook wel om het veilige, het materiële en triviale, het indifferente, of in het uitiem indifferente hedonistische. Bij de ‘andere’ soorten is er een waarheid waaraan niet getornd wordt, een objectieve waarheid omdat zij kenbaar is, altijd zo geweest is en zich hooguit evolutie-nair, dus in de loop van vele vele generaties, in vorm bijstelt. Zij hoeven zich niet bezig te houden met vragen over



bijvoorbeeld determinatie of toeval, of over predestinatie of vrije wil. En evolutievormen kun je alleen achteraf begrijpen. Evolutie werkt eerder op basis van toevalligheden, naargelang bijvoorbeeld omstandigheden veranderen (adaptatie) of functies van lichaamsdelen veranderen (exaptaties), dan vanuit onwrikbare (goddelijke) natuurwetten of oorzakelijkheden (determinisme). Voor de mens geldt echter nog een soort vervolgwaarheid, welke uiteindelijk waarschijnlijk teruggaat naar dat verhaal van die ene boom: diepe verbondenheid staat steeds tegenover oorlog; samen doen wat men moet doen tegenover samen voortdurend ruziën. Dualiteit of non-dualiteit?

Waar de 'andere' diersoorten in ieder geval niet tegen bestand zijn, is het ingrijpen van de mens in de Natuur, in het vanzelfsprekende van hun vegetatieve, instinctieve leven. (Terzijde, zo verdween in Australië tussen 50.000 en 30.000 jaar geleden het grootste deel van de megafauna.) Maar dat ingrijpen van de mens is er ook altijd geweest, tenminste sinds de mens er was, aanvankelijk goeddeels onbewust maar gaandeweg, naarmate taal de grote hersenen hielp ondersteunen en ontwikkelen, en naarmate taal het samenwerken (inclusief tegenwerken) in steeds grotere verbanden hielp bewerkstelligen, en de hersenen ook steeds meer complexe verweven verbanden en structuren aankonden, ging de mens een heel andere waarheid creëren en nastreven. Of het meervoud is beter: heel andere waarheden.

Het vanzelfsprekende complex van de biofysische Waarheid, van de Natuur, was iets wat de mens al snel dacht te kunnen en mogen ontstijgen. De Natuur was er

immers voor de mens om te onderwerpen of gebruiken waar dat opportuun zou blijken. Want de Natuur had geen wil, zo was de veronderstelling, geen bewustzijn, geen gevoel en had voor ons gemak dan ook niks te willen. Maar zoals al aangestipt, wat de mens altijd onderschat of over het hoofd gezien heeft, is dat aan zijn verworven Intelligentie van meet af aan een minstens zo grote en krachtige Domheid ten grondslag heeft gelegen. Een vorm van Domheid waarin de mens even uniek is onder de soorten als dat hij is op grond van zijn taal en Intelligentie. Hier kom ik later op terug.

Het begrip Waarheid is met de mens sterk gedifferentieerd geraakt, op zijn zachtst gezegd. De mens is tevens van meet af aan behept geweest met de impuls zich alles wat hem/haar aanstaat toe te eigenen: de Natuur, land en eigendom, zeggenschap, macht, kennis, God zelfs. En als de mens dat allemaal zich kan toe-eigenen, waarom dan niet meteen ook Waarheid; in onze tijd liefst zelfs de ultieme morele Waarheid. Met geld en daaraan gekoppelde macht bleek je alles te kunnen kopen, vooral ook Waarheid. God was na de schepping van de mens wellicht zo voldaan van zichzelf geweest (de mens had Hij immers zijn eigen beeld en gelijkenis meegegeven), dat Hij de mens een vrijbrief meegaf voor vrijwel alles en voor (voorlopig) onbepaalde tijd. Het is zo bezien welhaast wachten op het moment dat God dit 'contract' met de mens toch maar eens gaat herzien, bijvoorbeeld aan een termijn gaat binden of in woede en diepe teleurstelling als het ware verscheurt en verbrandt, wetende echter dat Hij nu geen Mozes meer als mediator bij de hand heeft. Want met Mo-

zes was het begonnen, het (her)opvoeden van de mens tot een enigszins sociaal en moreel aanvaardbaar wezen, aan de hand van de Tien Geboden en vervolgens, een tijd later en in enige wanhoop, daaraan gekoppeld: de zeven doodzonden. Maar ach, misschien was Mozes en het hele Exodus-verhaal wel een van de eerste mythes.

*I wish there was a treaty we could sign.*

*It's over now, the water and the wine.*

*We were broken then but now we're borderline.*

(Leonard Cohen, *You want it darker*, 2016)

# II



## *God 2 – God en het heelal (en het stof der aarde)*

**God**, de Natuur en evolutie staan in verband met de aarde op één lijn. Laat ik evolutie daarom ook met hoofdletter schrijven: Evolutie. Dat deed ik trouwens al. Natuurlijk strijkt dit de ‘rechten-in-de-leer’ onder ons meteen tegen de haren in, terwijl anderen een dergelijke stelligheid niet eens zo interessant zullen vinden. Weer anderen begrijpen vanuit een algemeen theoretische invalshoek dat stelligheid nodig is om überhaupt een redenering op te kunnen zetten. Vanuit stelligheid kun je namelijk ook op *second thoughts* komen en de andere kant van de ‘zaak’ onder ogen nemen. Alleen, dat moet je kunnen en dat moet je durven.

We hebben **buiten de aarde** (nog) geen met ons vergelijkbare levende wezens ontdekt, niet eens dieren, of groene natuur of levend water en witte stranden. Ja, het verwulfsel met de sterren en al, dat zul je buiten de aarde in optima forma tegenkomen. Maar of dat dan bijvoorbeeld allemaal daar ook al astrologische betekenis heeft, ik vraag het me af. Voor wie dan namelijk? Kortom, de Genesis is daar nog lang niet geschreven, vermoed ik. God bestaat niet buiten de aarde, althans heeft er geen naam. Dus buiten de aarde is God Natuur, dat wil zeggen, daar gaat het allemaal volgens de wetten van de Natuur: de tijd (en relativiteit ervan), de ruimte, de gravitatie (tijd en ruimte zetten voortdurend uit en krimpen in naargelang de werking van de zwaartekrachtgolven), de lege zwarte ruimte buiten de Higgs-deeltjes, de donkere energie, de donkere materie, de oorsprong – als die er al was. God knows, maar

wij niet. Want die buitenaardse wetten van de Natuur, daar kunnen we nog maar vijf procent van bevatten en vijftiennegentig procent niet. (En UFO's schalen we voorlopig maar onder die vijftiennegentig procent.)

Stephen Hawking was een van die buitengewoon ingenieuze natuurkundige intellecten die zijn leven lang op zoek was naar *de theorie van alles*, ofwel *de grenzen van het universum*, ofwel het vraagstuk van de oerknal. Je zou denken dat zo'n wetenschappelijk, dus uiterst rationeel persoon geen interesse heeft in religieuze interpretaties of verklaringen, alleen al vanwege het feit dat alle verklaringen vanuit die hoek maximaal hypothetisch zijn, of op z'n Engels: nogal *wishy-washy*. Toch ging Hawking in 1981 met een aantal andere grote geleerden op uitnodiging van het Vaticaan naar een congres over het ontstaan van het **heelal**. Paus Johannes Paulus II (de Pool) zei daar dat het voor de mens – lees: wetenschappers – zinloos was zich met het moment van de schepping bezig te houden, want de kennis daaromtrent kwam, volgens de Paus, van 'Gods openbaring'. Beseffende dat die openbaring op zich al een hypothetisch gegeven is en er mogelijk nooit als zodanig zal komen, bleef het vraagstuk *à priori* of zelfs per definitie onbeantwoord. Hawking zelf echter had voorafgaand aan het congres al ten overstaan van een vriend gesteld dat het ontstaan van een heelal als het onze uit zoiets als een oerknal, uiterst onwaarschijnlijk was. 'Ik denk,' had hij eraan toegevoegd, 'dat er duidelijk religieuze implicaties zijn wanneer je over het ontstaan van het heelal gaat beginnen.' (Stephen Hawking, *Zijn leven en werk*, hoofdstuk 9) Met andere woorden, de wetenschap moet het wat deze

vraagstelling betreft voorlopig maar overlaten aan het geloof. Maar wie weet, het begrip God valt misschien buiten elke tijd, zoals Hij zich ook openbaarde aan Mozes. Maar ook daar kom ik vast op terug.

Er is trouwens sinds halverwege 2023 een boek op de markt van ene Thomas Hertog, *Het ontstaan van de tijd*, waarin wordt gesteld dat er wellicht helemaal niet iets als een oerknal geweest is en de natuurwetten mogelijk geen statische gegevens zijn, geen stenen tafelen, maar zelf onderhevig zijn aan Evolutie, dus verandering. Zo moeten materie, krachten en zelfs tijd ontstaan zijn uit een (vrijwel) Niets en vervolgens synchroon met transformerende natuurwetten tot ontwikkeling zijn gekomen. Hertog was een jarenlange medewerker van Hawking. Zijn boek wordt dan ook gepresenteerd als *Stephen Hawking's final theory*.

Enfin, binnen de aardse hemisferen, dus buiten het heelal, doet de Natuur voor ons zichtbaar zijn werk en evolueert op grond van welhaast goddelijke genetische vernuftigheden. Wij bootsen de Natuur daarin inmiddels al behoorlijk na, nu cel-DNA geen geheimen meer voor ons heeft en genetische manipulatie heel veel 'maakbaars' mogelijk maakt, en zeker op termijn. Over AI heb ik het nu nog niet eens, dat moet sowieso snel omkleed worden met wettelijke regelgeving, als dit al niet te laat is; al is 'men' – *as I speak, mei 2023* – hard daarmee bezig. Maar de Natuur, of God-op-aarde, had en heeft voor Evolutie geen microscopen nodig, geen digitale data, alleen maar omstandigheden en het aanpassingsvermogen van de sterksten, samen ook wel selectiedruk genaamd, in zoverre de natuur-



lijke selectie genetische variatie of mutatie bewerkstelligt.

Als je echter middels een of andere academische studie in de exacte hoek iets over celleer tot je hebt mogen nemen – wat aan mijzelf trouwens achteraf helaas voorbij gegaan is –, weet je dat de aardse Evolutie vanaf eencelligen tot en met ons mensen iets goddelijks moet zijn. In begrijpelijker taal: Zoiets verzín je toch niet!?

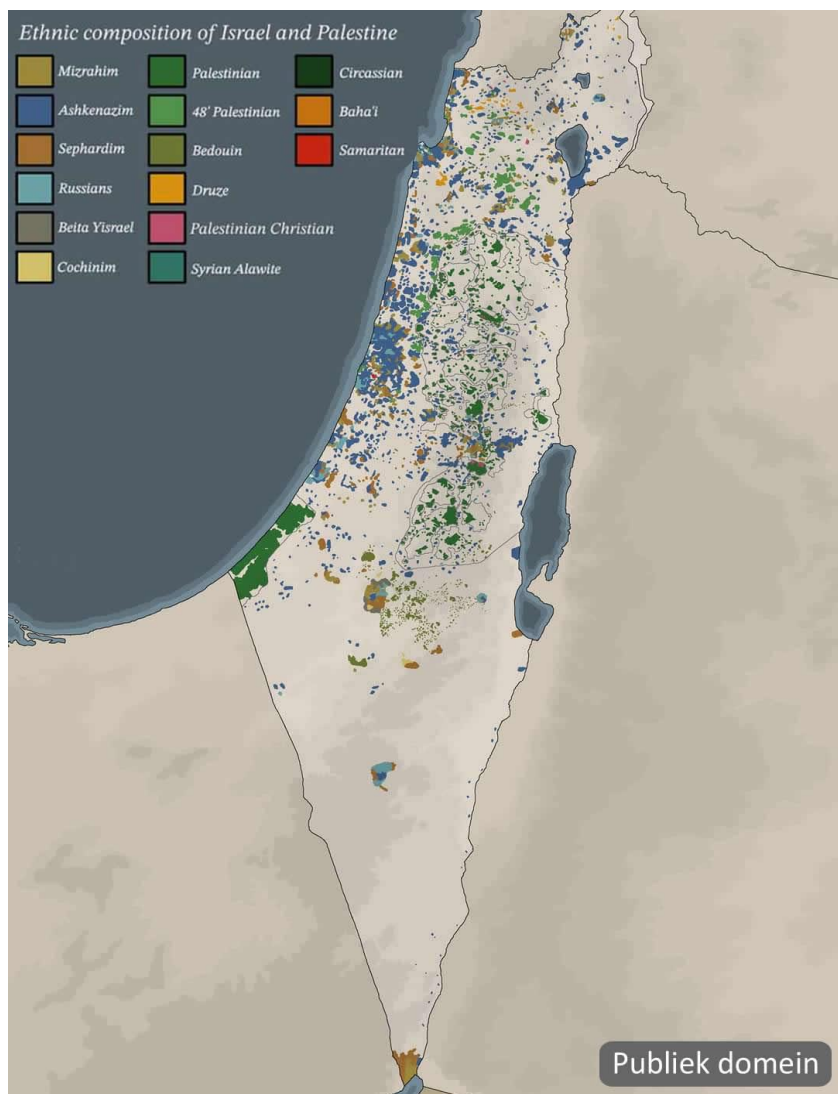
Of als je bedenkt dat via eindeloze verdichting van ruimtestof, het leven op aarde uiteindelijk gebaseerd is op zes elementen: koolstof, waterstof, zuurstof, stikstof, zwavel, fosfor, waarvan de laatste misschien wel het meest bepalend is omdat wij er zonder fosfor niet eens zouden zijn geweest. Fosfor creëert namelijk DNA, RNA, celmembranen en botten. De mens en het stof der aarde zijn één. Dus als je dat overdenkt, begrijp je de relevantie van de metafoor in de Genesis van God die Adam uit de stoffige klei trekt. En bedenk je dan meteen ook maar dat je eigen aanwezigheid een boodschap herbergt die iets verder gaat dan, om maar iets te noemen, je ego.

## *Taal 2 – Taal en oorsprong*

De wetenschap slaagt er steeds meer in de **oorsprong**, de genesis van **taal** te achterhalen. Ofschoon taal de menselijke uniciteit temidden van de soorten heeft bepaald en vormgegeven, zeggen religies daar weinig over. Johannes zegt weliswaar dat in het begin er het Woord was (Joh. 1:1) maar verder wordt in de Bijbel bijvoorbeeld maar op één moment, met betrekking tot de 'toren van Babel', expliciet aan de oorsprong van taal gerefereerd:

*Ooit werd er op de hele aarde één enkele taal gesproken. Toen de mensen in oostelijke richting trokken, kwamen ze in Sinear bij een vlakte, en daar vestigden ze zich. Ze zeiden tegen elkaar: 'Laten we van klei blokken vormen en die goed bakken in het vuur.' De kleiblokken gebruikten ze als stenen, en aardpek als specie. Ze zeiden: 'Laten we een stad bouwen met een toren die tot in de **hemel** reikt. Zo vestigen we onze naam, en dan zullen we niet over de hele aarde verspreid raken.' Maar toen daalde de HEER af om te kijken naar de stad en de toren die de mensen aan het bouwen waren. 'Dit is één volk en ze spreken allemaal een en dezelfde taal,' zei de HEER, 'en wat ze nu doen, is nog maar het **begin**. Alles wat ze verder nog van plan zijn, ligt nu binnen hun bereik. Laten Wij naar hen toe gaan en **verwarring** brengen in hun taal, zodat ze elkaar niet meer verstaan.' De HEER verspreidde hen van daar over de hele aarde, en de bouw van de stad werd gestaakt. Zo komt het dat die stad Babel heet, want daar bracht de HEER **verwarring** in de taal die op de hele aarde gesproken werd, en van daar verspreidde Hij de mensen over de hele aarde. (Genesis 11: 1-9)*

En kijk, dit is wat God er zoal van gemaakt heeft:



Wat zou het, kijkend naar de huidige actualiteit anno begin jaren 2020, een zegen zijn geweest als mensen om te beginnen al eens één taal spraken; eerst letterlijk, dan fi-

guurlijk! Wat is het dat God, volgens de Bijbel, taaltechnische verwarring stichtte en vanuit die taaldifferentiatie de mensen als volkeren uit elkaar dreef en verspreidde over de aarde? Welk profetisch inzicht hebben de scribenten die de Bijbel hebben samengesteld daarbij gehad? Een mogelijk antwoord is: De taalkundige eensgezindheid zou de samenwerking tussen mensen van verschillende (geografische of 'rassologische') achtergrond, én tussen mensen in het algemeen, dusdanig effectief vergroot hebben, dat de Toren van Babel, van Eensgezindheid, inderdaad spoedig, dus veel te snel, tot in de hemel had gereikt en dat de mens, nog voor hij sociaal, cultureel en moreel tot enige wasdom was gekomen, daarmee God zomaar naar de Kroon had kunnen gaan steken. Dat mocht van God kennelijk nog wel even wachten. De potentie van taal herbergt namelijk onbegrensheid. (Kleine kanttekening: kijkend naar het gemiddeld taalgebruik tegenwoordig op sociale media lijkt er eerder sprake te zijn van degeneratieve onbegrensheid. Maar dit is wel een persoonlijk stokpaardje, al mist het stokpaardje elke vorm van enthousiasme.)

Vooralsnog een andere kleine zijsprong: Neem nu een type als Poetin. Zijn vader was een uitgesproken atheïst en ik weet wel zeker dat hij dat zelf ook is. En anders zou ik hem wel kunnen vertellen dat welke god dan ook hem nooit bij de club zou accepteren. Vanuit zijn moederlijke achtergrond – zij was zwaar orthodox-christelijk – gebruikt hij daarentegen nadrukkelijk de fanatieke Patriarch Kirill van Moskou, hoofd van de grootste orthodox-christelijke kerk ter wereld, om zijn oorlogsretoriek extra te ondersteunen. Dit echter slechts voor zover het binnen

zijn idiosyncratische ideologie past, voor zover het hem uitkomt. Zou hij in zijn volkomen surrealistische **verwarings**praat en -tactieken ooit inspiratie hebben geput uit de Babel-parabel? Lijkt mij een vraag naar een interessant antwoord, welk echter nooit zal komen.

Toch wil ik hier nog heel even doorgaan met Poetins mogelijke chaosmotieven, al kan je de naam Poetin net zo makkelijk inwisselen voor Trump of... nou, noem maar willekeurig welke hedendaagse dictator of autocraat. Ze doen me steeds denken aan het einde van het boek *De naam van de roos* van Umberto Eco. De franciscaner monnik William Baskerville stelt bij het aanschouwen van de afbrandende kloosterbibliotheek (vrij vertaald) het volgende: *God is in de orde, maar er is geen orde*. (Conclusie: Er is geen god.) De bibliotheek bevatte eeuwenoude en ook mysterieuze geheime manuscripten van groot en diepzinnig menselijk denken, van menselijke *beschaving*. Mogelijk, ergens 'deep-down' of juist bewust, begrijpt een machtswellustige autocraat, dat als je maar genoeg verarring en chaos creëert, als je elke vorm van menselijke beschaving wegveegt, je zelf op zeker moment God(je) kunt gaan spelen. Een cynicus wil bijvoorbeeld geen orde in het universum, omdat die Gods (lees: zijn eigen) willekeur en almacht zou beledigen.

Hoe dan ook, terug naar het onderwerp: in relatie tot wat de evolutiewetenschap zegt over het begin van taal bij de mens, is er niet eens zo heel veel mis aan dit Genesis-verhaal van Babel. De wetenschap verklaart om te beginnen hoe taal alleen al biologisch of fysiologisch, toevallig kon ontstaan en vooral zich definitief kon doorontwikke-

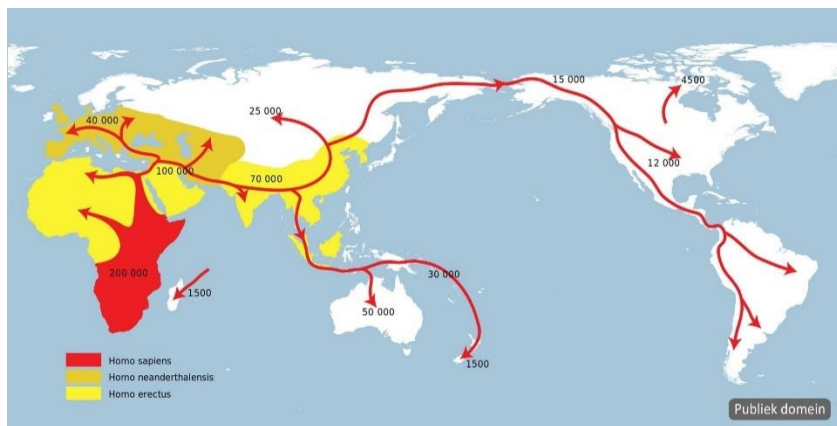
len bij een bepaalde groep oermensen in een bepaald gebied, namelijk in de Olduvaikloof nabij de Grote Slenk in Oost-Afrika, en hoe een dergelijke taal niet ontstond bij enig van de andere diersoorten. Het zou niettemin kunnen dat ruwweg tegelijkertijd vormen van taal zijn ontstaan bij primaten op geheel verschillende plekken op aarde maar tot op dit moment is dat niet aannemelijk en wordt ervan uitgegaan dat de bakermat van de talige mens (*Sapiens in*middels) zo'n 300.000 tot 200.000 jaar geleden lag in oostelijk Afrika en vandaaruit verspreiding plaatsvond, ten eerste in noordoostelijke richting (nu Midden-Oosten) en mogelijk verder oostwaarts (*Denisovamens*) en vervolgens in zuidwestelijke richting, met name het huidige Zuid-Afrika, en ten slotte richting West-Europa, zo'n 50.000 jaar geleden. (De Neanderthaler was hier eerder.) Ik denk daarbij, op grond van recente wetenschappelijke inzichten, dat taal 300.000 jaar geleden al behoorlijk voltooid ontwikkeld was, ofschoon anders dan we ons kunnen voorstellen. Misschien was taal iets als een fonemen-kliktaal. In Zuid-Afrika bestaan er nog steeds (restanten van) klicktalen, zoals Xhosa en N|uu (de verticale streep | staat voor een klik), al is de laatste vrijwel uitgestorven. De menselijke soort zelf splitste zich, in de vorm van *Homo habilis* 2,5 miljoen jaar geleden en *Homo erectus* 1,9 miljoen jaar geleden definitief af van de andere diersoorten. *Homo sapiens* kwam waarschijnlijk zo'n 200.000 jaar geleden, mogelijk zelfs 100.000 jaar eerder, voort uit een soort tussenform van *Erectus* en Neanderthaler, namelijk *Homo heidelbergensis*, en verdrong *Erectus*.

Onderstaand kaartje laat niets zien van de Denisova-

mens. De veronderstelling is nogmaals dat zowel de Sapiens als de Denisovamens zich ontwikkelden vanuit de Homo heidelbergensis, welke van 1 miljoen tot 200.000 jaar leefde. De Denisovamens trok richting oostelijk Azië vanaf 400.000 jaar geleden, maar sommige wetenschappers stellen dat dit zich al vanaf 800.000 jaar geleden in gang zette.

Als evolutionaire parallel van het Babylonverhaal en Gods ingreep zou je dus makkelijk de verspreiding van Sapiens vanuit het Midden-Oosten of de Mesopotamische *Vruchtbare Sikkel* kunnen beschouwen (100.000/70.000 jaar geleden) en vervolgens de ontwikkeling van rassen en vele taalsoorten en talen; om mythologieën en religies nog maar niet te noemen.

De tijdpaden van de Bijbel, echter, en die van de Evolutie lopen nogal een stukje uiteen. Maar als we de tijdpaden van de Bijbel met enige relativering betrachten, kunnen we voorlopig concluderen dat religieuze mensengeschiedenissen toch echt wel ergens op gebaseerd moeten zijn.



*Globale migratiekaart vanaf Homo sapiens*

## *Hybris 2 – Hybris en ‘als God zijn’ – Asjera en dualiteit*

Met het uit de klei trekken van de eerste mens, welke naderhand werd gedetermineerd als ‘man’, en met het uit de zwevende rib van de ‘man’ boetseren van de tweede mens, welke naderhand werd gedetermineerd als ‘vrouw’, verschaftte God deze eerste mensen de paradijselijke goeddeels vegetatieve omgeving die Hij zojuist voor hen geschapen had. Evolutionair zouden we dit ijkpunt in de aardse dan wel bijbelse geschiedenis kunnen koppelen aan het ontstaan van de oermens, de eerste varianten van *Homo*, bijvoorbeeld *Homo habilis* of de vroege *Homo erectus*.

Bij de *Homo habilis* hebben we het echter over tweeënhalf miljoen jaar geleden, terwijl het bij Adam en Eva gaat om pakweg zeventienduizend jaar geleden. Het dichten van het tijdgat tussen Evolutie en Bijbel blijft zowel een moeilijke als delicate interpretatieve klus, waarbij het voor een belangrijk deel gaat om het verzoenen van *feit* en *fictie*, van wetenschap en imaginaire overlevering. Nou, dat kennen we wel uit onze actuele werkelijkheid, die verzoening. (Complotwaarheid versus wetenschappelijke voortschrijdende verificatie, om eens iets te noemen.)

Laten we kort teruggaan naar het begin van zowel de bijbelse mens als de evolutionaire mens. God wilde graag zijn schepping van de aardse Natuur voltooiën met een wezen zoals Hij. Het valt hierbij trouwens op dat Hij dan spreekt over *Wij* en *Ons*.

*Laten Wij mensen maken die Ons evenbeeld zijn, die op Ons lijken.* (Gen.1:16)

Ik leid hieruit bijvoorbeeld af dat Hij hetzij niet alleen



was, hetzij twee-in-een, bijvoorbeeld als een vorm van hybriditeit of non-binariteit avant la lettre. Daardoor besefte Hij waarschijnlijk ook na de schepping van Adam dat er nog een iets ander iemand bij moest komen, wilde Hij de gelijkenis met Hemzelf als mogelijk duale entiteit enigszins completeren. Ik ga er daarbij vanuit dat de 'profetische' scribenten van het Oude Testament wisten waarom zij God in de eerste persoon meervoud lieten spreken, maar vraag mezelf af wat het duale dan kan zijn: het mannelijke en het vrouwelijke, de animus en de anima (avant Jung), het lichte en het duistere, het goede en het slechte, het lichaam en de geest/ziel/bewustzijn, het ego en de ziel (toen al!)? En lag zulk een dualiteit dan vanuit God zelf reeds besloten in de nog te scheppen protagonist van de aarde: de mens? Of was het de dualiteit van het in aanleg bijna onbegrensde creërende intellect (de geest) versus de in de praktijk daadwerkelijk onbegrensde destructieve duivelse Domheid?

Onlangs echter, dus een behoorlijke tijd nadat ik het bovenstaande over God als mogelijk 'dualistische' entiteit had geschreven, kwam ik voor het eerst uit bij de naam *Asjera*. Ik zocht er meer over na en vond het onderstaande, nota bene op een website van een kunstenares, Marieke Ploeg:

*Ooit werd God aanbeden als echtpaar. In de oude tempel van Jeruzalem (1000 tot 700 jaar voor Christus - CT) stonden ze zij aan zij, Jahweh en Asjera, een mannelijke en een vrouwelijke verschijningsvorm van God.*

*Dan wordt de tempel door vijanden verwoest. De elite van Israël*

*wordt naar Babylon meegevoerd, het volk vlucht in diaspora naar Egypte, Mesopotamië en Arabië.*

*Tijdens de **ballingschap** waait er een nieuwe wind en veranderen de heilige geschriften. De identiteit van het volk wordt verstevigd en de verhalen in lijn gebracht met de heersende machtsstructuren. Er is in het oude testament nog maar ruimte voor één God, en die God is een man. (Aanvang monotheïsme, 'voorbereid' door Zarathustra, ca. 1200 voor Christus - CT) Deze **jaloerse God** duldt geen anderen naast zich, zelfs niet zijn vrouwelijke wederhelft. Hij laat Asjera's beelden stukslaan, haar heilige palen afbreken en veroordeelt haar verering als afgoderij. De geschreven verhalen missen hun uitwerking niet. Als het volk terugkeert uit ballingschap, is Asjera er niet meer bij. Haar beelden zijn stuk en ze is weggeschreven uit de verhalen. Asjera's beeltenis keert niet terug in de nieuwe tempel van Jeruzalem. God raakt uit evenwicht. Zijn mannelijke helft krijgt de overmacht. Haar vrouwelijke helft blijft duizenden jaren in ballingschap.*

*Recentelijk zijn er in en rond Jeruzalem 3000 Asjerabeelden teruggevonden die dateren uit de tijd van de oude tempel (700-600 vC). Kleine beeldjes van aardewerk van tussen de 8 en 14cm hoog. Asjera staat rechtop, als een zuil, of een boom, voeten stevig in de aarde, kruin opgericht naar de hemel. Ze biedt haar borsten uitnodigend aan, als een voedende oermoeder.*

*Vermoedelijk zijn deze beeldjes kopieën van een groter beeld in de oude tempel. De beeldjes zijn vooral in woonhuizen teruggevonden. In elk huishouden in het oude Jeruzalem lijkt zo'n beeldje op het huisaltaar te hebben gestaan.*

*(mariekeploeg.nl/asjeras-terugkeer/)*



Hoe dan ook, een residu van een dergelijke *pluralis majestatis* is dat koningen of koninginnen eveneens naar zichzelf (kunnen) verwijzen in de wij-vorm: *Wij, de Koningin* of *Wij, de Koning*. Alleen doen koningen en koninginnen dat in principe omdat zij daarmee namens hun volk spreken, maar ook vanuit de middeleeuwse, en eigenlijk Romeinse, opvatting dat een koning of koningin de representant van God op aarde was. Goed voorbeeld doet volgen. God, echter, was zelf geen representant van niemand of niets en in Genesis 1 was er nog geen mens laat staan volk namens wie Hij sprak. Zodoende tovert de wij-vorm van de sprekende God mij steeds weer een wat verwarde glimlach op mijn gezicht, denk ik. Uiteindelijk namelijk zijn Gods wegen ondoorgrondelijk – en, ach, behóren dat ook te zijn.

God had nog maar één exemplaar van de mensensoort geschapen toen Hij deze feitelijk het enige verbod oplegde,

namelijk niet te eten van de boom van kennis van goed en kwaad, al verklapte hij natuurlijk niet meteen dat die boom het geheim van deze kennis insloot. Het leek gewoon een appelboom, weliswaar met hele mooie appels. Pas dáárna boetseerde Hij uit de eerste mens de tweede mens, welke een ander geslacht bleek te hebben, waardoor er nu een mannelijk en een vrouwelijk menselijk geslacht bestond en daarmee dus, weliswaar op termijn, procreatie mogelijk werd. Ik zou zeggen, dat op termijn de Evolutie er mee aan de slag kon. Niettemin waren beiden, die later de namen Adam en Eva aannamen, zich nog in het geheel niet bewust van hun sexualiteit. Zij leefden zogezegd ook nog slechts in een paradijselijk vegetatief bewustzijnsstadium, dat zich net als bij andere dieren voornamelijk kenmerkt door instincten en gedragsreflexen.

Je zou kunnen beargumenteren dat de vrouw, Eva, het verbod van de boom niet rechtstreeks van God vernomen had doordat ze er simpelweg nog niet was toen God dit verbod uitsprak naar Adam, tenminste als je de chronologie van het verhaal volgt. Wellicht dat zij daarom meer ontvankelijk was voor het verleidingspraatje en de argumenten van het sluwe, slechte, duivelse serpent. Zij had klaarblijkelijk het verbod vernomen van Adam en niet van God zelf, want zij repliceerde de slang in eerste instantie dat de vruchten (appels dus, zo gaat het eeuwige gerucht) van de desbetreffende boom verboden vruchten waren. Uiteraard bestreed de slang het verbod met argumenten van *argwaan* en vooral *hoon* (argumentum ad hominem) jegens de verordening van God. Maar veel meer nog dan dat, en veel sluwder, was het feit dat hij via Eva de mens

ervan bewust maakte dat juist die boom het goddelijk geheim bevatte.

*Jullie zullen helemaal niet sterven. Integendeel, God weet dat jullie de ogen zullen opengaan zodra je daarvan eet en dat jullie dan als God zullen zijn en kennis zullen hebben van goed en kwaad.* (Gen. 3:4)

Vrij vertaald: ...dat jullie dan bewustzijn vergaren en naar believen kunnen oordelen over alles en iedereen. (*Genesis van het menselijk narcisme?*)

Maar stel dat de duivelse slang staat voor al het niet-goede, het niet-aantoonbare voor de mens, dat hij of zij staat voor fictie, voor het imaginaire, voor verbeelding, fantasie, voor leugen, voor het ongebreidelde, voor onzin, voor complot, voor waan. Hawking zei ooit dat God de gepersonifieerde naam is voor de wetten van de Natuur, voor datgene dus wat in principe feitelijk en *aantoonbaar* is; al hebben we nog lang niet alles aangetoond. In dat geval kan het verhaal van de appelboom net zo makkelijk staan voor *al wat niet aantoonbaar is*, voor fictie, of onzin, en zijn wij helemaal niet gemaakt om 'als God' te zijn, en begrepen de profetische schriftgeleerden die het Oude Testament constitueerden, dat wij moesten worden afgeschrikt en weerhouden van de neiging het 'goddelijk geheim' te ontrafelen. De bewuste beschreven boom verwees naar de menselijke mores, zoals Mozes de menselijke mores nog eens moest specificeren middels de Tien Geboden, want het was allemaal nog niet zo doorgedrongen tot de mens. Vanuit bijbels perspectief staat de Zondeval mogelijk voor wat in de evolutietheorie de geboorte van het menselijk bewustzijn is. Niet voor niks dat die twee sapiens-achtige

wezens in een keer zich gingen schamen en wat vijgebladen verzamelden. Maar dan blijft het de vraag waar en wanneer we in lijnen van de Evolutie kunnen spreken van het menselijk bewustzijn ofwel de daadwerkelijke menselijke geest.

Over de menselijke mores nog even voor de goede orde: wijzend op de actuele wereldwijde politieke crisis, blijken we die mores niettemin nog steeds niet ten volle te kunnen doorgronden en daardoor geven we sommige machtsverwrongen gladde kronkelende menselijke gedochten de ruimte de begrippen goed en kwaad willekeurig om te draaien ten einde er op de eerste plaats **verwarring** ofwel cognitieve chaos mee te bewerkstelligen, waardoor je je gaat afvragen of we niet collectief in cognitieve therapie moeten. Eerst is er de gespeelde argwaan jegens de bestaande menselijke wereldorde, vervolgens komt er de *woke*-hoon ('wanneer gaan je ogen open!?'), waarmee een zekere achterban – veelal vanuit de geestelijk minder beelden (had Nietzsche daar niet een naam voor?) – wordt verworven, en tot slot is er de onwrikbare overtuiging dat zelfs God het allemaal niet beter had kunnen doen.

Natuurlijk is de oorsprong van en de aanzet tot intrinsieke zelfoverschatting vanuit evolutionair oogpunt iets anders, maar wezenlijk niet. De Bijbel verschaft slechts het verklarend narratief ervan, voor de goede verstaander.

## *Waarheid 2 – Waarheid en omkeerbaarheid*

Een logische gevolg van de menselijke impuls tot toe-eigening van godweetwat bestaat erin dat **Waarheid** haar objectiviteit verliest en in plaats van een feitelijk verifieerbaar begrip verwordt tot een **meningencomplex**, welk je zo nodig kunt omkleden met argumenten en, net zo makkelijk, drogargumenten. Ook wordt zodoende Waarheid een potentieel **omkeerbare entiteit**, want elke mening kent een tegenmening. En als tegelijkertijd meningen eenzijdig en eigenhandig verheven worden tot feiten en feiten aan de andere kant gedegradeerd tot meningen, krijg je hele bizarre en verwarrende vormen van *contradictio in terminis*; je hebt het dan over lijnrecht tegenover elkaar staande *feitelijke meningen*, wat alleen taalkundig al een onmogelijkheid is en wat alleen kan uitmonden in zichzelf doldraaiende ledige cirkelredeneringen. (Tussen haakjes, in een dergelijke context waarin mensen dol worden van hun eigen op hol geslagen argumenten en redeneringen, verleent men in het Limburgs graag het predicaat *däöl sjroef*. Dit voor ingewijden in de taal.)

Communicatiefenomenen en -patronen van dien aard, welke zich heden ten dage wereldwijd in de communicatie of non-communicatie tussen groepen mensen manifesteren, of tussen bijvoorbeeld de westerse democratische cultuur en de (vaak oosterlijke) autocratische cultuur, wijzen op en waarschuwen voor een radicale omkering van waarden. En dit laatste heet CHAOS, of anders gezegd: degeneratie van ideeën over de over de eeuwen heen opgebouwde beschaving.

In mijn woorden betekent dit, dat we weer eens een tijdspanne binnengaan waarin de ons aangeboren Domheid zeer dominant regeert. De menselijke geschiedenis kent vele van deze era's. Alleen, naarmate de Intelligentie van de mens toeneemt, wordt ook de Domheid groter, zwaarder en dreigender, en moet de Intelligentie daarna weer een tijdspanne lang extra veel slim en goed werk verrichten om de Domheid voorlopig weer op de plaats terug te zetten of liefst letterlijk de expansiedrift de kop in te drukken.

Klein voorbeeld: Onze actuele maatschappelijke (Nederlandse) Domheid is voor een belangrijk deel ontstaan en gegroeid sinds zo'n dertig jaar geleden uit de veel te ver doorgevoerde inzichten en verwachtingen aangaande de vrije-markteconomie, kortom de zogenaamd 'terugtrekkende overheid', de privatisering van nutsbedrijven, zorgverzekeringen, de zorg- en onderwijssector, het openbaar vervoer en ga zo maar door. Je creëert daarmee institutioneel opportunisme en een weerloze burgerij. Resultaat: gevaarlijk groeiend wantrouwen jegens alles wat naar overheid of ambtenarij riekt. Democratische kwetsbaarheid tegenover vals lachende autocratieën. Nou, hoe gaan we dat met onze kennelijke slimheid weer repareren?

De tijd waarin we leven, de problemen die we als wel-denkenenden op ons af zien komen, de schreeuwerige spottende parawerkelijkheden van de nieuwste soort complotalternatievelingen echoën voor mij de vierhonderd jaar oude profetische waarschuwende paradoxale bezweringen van de drie heksen in *MacBeth* (1606) van Shakespeare:



*Fair is foul, and foul is fair!*

Zij waarschuwden hiermee voor de nakende, de aanstaande omkering van waarden (waar MacBeth in het verhaal zijn lessen uit had mogen trekken maar dat uit karakterzwakte en – door zijn Lady MacBeth extra gevoede – machtsobsessie niet deed). En omkering van waarden kondigt het nabije verlies van morele verhoudingen aan, het verlies van ordening en beschaving.

En kijk welke cynische waarheidsvinding Trump (2016-2020) arrogant en schijnbaar off-hand bij herhaling praktiseerde (en nóg doet):

*Feit is fictie, fictie is feit.*

Hij moet literair onderlegde influisteraars hebben, of hofnarren, *fools* in het Engels!

En ach, heksen! Hoezeer zijn die door de eeuwen heen wel niet door het complotterende (bange) gezag verdacht van een (seksueel) pact/complot met de duivel, vanwaaruit ze vervolgens konden worden gemarteld, verminkt en tenslotte verbrand. Gewoon tijdens publieke voorstellingen verbrand. Allemaal pure projectie van de domme angstige onwetende massa. En ach, ook de zoon van God ont kwam eerder al niet aan dergelijke pathetische hysterie. *Het is volbracht*, zei hij met zijn laatste adem tegen zijn Vader. ‘Het is volbracht’: Nu is het aan hen.

Een ‘pact met de duivel’ ...: We kennen heel wat hedendaagse machtsmannetjes (nog steeds vrijwel altijd mannetjes) die niet alleen een pact met de duivel onder-

houden maar die inmiddels door deformatieve geestelijke mutaties zelf kloons van de duivel in persoon zijn. En er is er heden ten dage één waarbij vergeleken de duivel slechts een watje is.

Dit onderstaande item uit de NOS-app van 2 september 2023 is slechts een willekeurig miniem voorbeeld van genoemde actuele inversiestrategie sinds het begin van de zogeheten *militaire operatie*, die inmiddels toch al een hele tijd weer *oorlog* heet.

NOS Nieuws • Vandaag, 18:50 020923

## 'Alles gaat goed': de omgekeerde realiteit van Russische media in bezet Oekraïne

 **Chiem Balduk**  
Redacteur buitenland  

"De schappen zijn gevuld, je kunt hier alles krijgen!" Presentatrice Miroslawa loopt door een supermarkt in de regio Zaporizja. In het lokale journaal laat ze zien dat de winkel tiptop in orde is. Het jonge meisje is een van de sterren van ZaTV, een onlangs gelanceerd pro-Russisch tv-kanaal in bezet Zuid-Oekraïne.

Na de verovering van het zuiden van Oekraïne hebben de Russen in een mum van tijd pro-Kremlin-zenders uit de grond gestampt. Naast ZaTV zijn dat de zenders TavriaTV (regio Cherson) en Marioepol24. De propagandakanalen geven een uniek inzicht in het leven in de bezette regio's, waar ondanks het Oekraïense tegenoffensief hard wordt gewerkt aan 'russificatie'.

Hoe doortrapt duivels zoiets de cynische waarheid van inmiddels honderdduizenden jonge mannen kanonnenvoer afdekt, laat ik aan jou als lezer ter beoordeling. Wedden dat deze 'iemand' eropuit is straks te kunnen zeggen 'het is volbracht'. En dan? Wat dan?



# III



### *God 3 – Gods naam & in Gods naam*

God kreeg van de mens trouwens heel veel verschillende **namen**, afhankelijk van waar verschillende mensensoorten inmiddels op aarde leefden en hoe zij de godheid en de Natuur beleefden. Voor het gemak concentreer ik me hier op het godsbeeld zoals dat zich als het ware ontwikkelde vanuit de Hebreeën naar de christenen, joden en moslims, en zoals wij het herkenden middels de namen God of Allah.

Niettemin, God zou zich zo'n 1200 jaar voor Christus aan Mozes hebben geopenbaard met de mystieke cryptische naam *Ik ben, die ik ben* (Exodus 3:14). Dit sluit in dat Hij tegelijk evenzeer levend is als verborgen, ongrijpbaar, of uiteindelijk niet te begrijpen, misschien ook evenzeer transcendent als immanent.

Ik vind dit eigenlijk wel mooi, bedenk ik nu, en zou het best ook op mezelf willen betrekken. Ik hoop zelfs dat iemand mij eerdaags eens per ongeluk die wezensvraag stelt.

*Hoe heet jij? Of ik bedoel: Wie ben jij?*

*Ik ben, die ik ben, zeg ik dan.*

Met andere woorden: ik val lekker buiten elke orde van tijd en (sociale) ruimte. En toch, of beter 'dus': onderschat me niet! Heerlijk! (Wel een beetje ego, maar ach.)

Maar goed, deze zogeheten naam werd in de Hebreeuwse Bijbel (de Tenach) weergegeven middels de onuitsprekelijke letters JHWH, welke in het Nederlands en in het Oude Testament later werden vertaald met Jahweh en uiteindelijk meestal vervangen werd door HEER.

Het blijft, zo tussendoor, voor mij een intrigerende vraag hoe het Mozes-verhaal in tijd (1200 voor Christus) lijkt samen te vallen met Zarathustra's filosofieën aangaande monotheïsme. God die zijn uiteindelijke naam openbaart aan Mozes en Zarathustra die in diezelfde tijd na een visioen van God een godsdienst sticht die de aanzet zal zijn van een eerste monotheïsme, weliswaar een dualistisch monotheïsme, maar dat is het christendom in essentie ook. De christelijke/Hebreeuwse profeten of scribenten van het Oude Testament hebben Zarathustra mogelijk grondig tot zich genomen. Ook Mozes, namens God, verafschuwde afgoderij en eiste van zijn volk de uitsluitende aanbidding van die ene God, die zich zojuist aan hem openbaard had.

Hoe dan ook, God fabriceerde, zoals bekend, op een paar goede dagen de godsganse Natuur, zegt de Bijbel; het universum en meteen ook maar de aarde tot en met de mens, welke laatste je dan logischerwijs ook tot de oorspronkelijke Natuur mag rekenen. Tussen haakjes, om het geheel van wereldwijde religies, oerreligies en mythologieën (waaruit religies meestal voortkomen) niet te zeer te laten interfereren met de vertelling, houd ik het voorlopig goeddeels bij de Bijbel, al had ik best graag iets meer over onder andere de *Dreamtime* van de Australische Aboriginals onderzocht en er hier tussenin 'gefoeteld'. Maar beschouw de keuze voor het bijbelverhaal dan maar als algemeen exemplarisch voor de wereldreligies, al zal elke 'religieus' dit acuut en met uiterste hoon bestrijden. Het zij zo. *In der Beschränkung zeigt sich ... Gott weiss.*

Overigens, als ik me goed herinner, bestaat er een boek

met de titel: *Zóveel godsdiensten voor die ene God*. Dat zou je alleen al vanwege de titel iedereen aanraden te lezen, al vrees ik dat het boek toch iets minder leuk is dan de titel doet vermoeden, wellicht omdat alle 'religiozen' graag hun eigen god aan hun eigen zijde hebben. Zodoende zal het boek ongetwijfeld bij De Slegte zijn beland.

Dus Hij maakte in z'n eentje ook de complete aardse Natuur: het licht, de duisternis, het verwulfsel, de getijden, het water, het land, het groen, de sterren, de sterren als astrologische bakens, de zon, de maan, de dag, de nacht, de fauna in water, in lucht en op het land, de procreatie van soorten fauna en flora. Hij trok het stof uit de ruimte van het heelal en bouwde er de aarde en het leven op aarde mee. Dat stof heet, zo weten we nu: *koolstof, waterstof, zuurstof, stikstof, zwavel en fosfor*. Vooral het laatste, fosfor, zou onmisbaar zijn voor leven op aarde, onder andere omdat het mede DNA en RNA vormt en middels de celmembranen en mitochondriën tot op celniveau de energievoorziening voor groei en ontwikkeling voedt. Dit had ik al eens vermeld, maar ik herhaal het graag. (Kleine toevoeging: het licht is bijna vierhonderdduizend jaar na onze kenmerklijke oerknal pas ontstaan; gravitatie was er meteen, weliswaar uiterst zwak, maar daarover zegt de bijbelse Genesis natuurlijk nog niks.)

Met het beginsel van procreatie 'maakte' Hij, God dus, onwillekeurig ook het fenomeen Evolutie, welk toevallig niet zonder selectiedruk kan plaatsvinden. Dat wil zeggen dat alleen de soortexemplaren met de juiste genen om zich aan te passen aan gedurende de tijden mogelijk veranderende omstandigheden, de gelegenheid krijgen die genen



effectief door te geven aan de volgende generaties; waarbij zo nodig genetische mutaties juist dóór die omstandigheden zijn inbegrepen. Maar 'maakte' God ook de natuurwetten? En moesten die dan absoluut zijn, onveranderlijk? Of kon het zijn dat natuurwetten onder toevallige omstandigheden eveneens evolueren? (Lees: Thomas Hertog, *On the Origin of Time.*)

Het zag er in ieder geval allemaal goed uit en God voelde zich nogal senang. Maar ja, eigenlijk moest er iemand als Hijzelf toch tussen gezet worden, iemand die voor Hem de boel een beetje in de gaten zou houden en regelen: een manager, zeg maar.

En natuurlijk, een **manager** of voor mijn part bestuurder die het hart op de juiste plaats heeft en beschikt over afdoende ter zake kundige kennis, is overal gewenst, zelfs op aarde. Ik herhaal echter, God wilde iemand als Hijzelf. En als ik eerlijk ben, wijst dat toch ook op iets als **ijdelheid**. Want zelfs, of juist als je in je eentje zo'n megaschepping eventjes voor mekaar hebt gekregen, treed je een paar stappen terug in bescheiden stilte, zou ik zeggen. Grootshheid hoef je niet van niemand bevestigd te zien; die is er dan, want die wás er en zal zich vanzelf met terugwerkende kracht uitwijzen. Maar de huidige tijd toont aan dat de kennelijke omkeerbaarheid van verhoudingen eindeloos is. Ik bedoel, Gods wens van een representant naar eigen beeld en gelijkenis, kan uiteindelijk weer een vorm van *wish fulfilment* van diezelfde representant zijn. Ik bedoel dat een dergelijke representant zich bijna onvermijdelijk God gaat wanen, de god die hij zelf heeft vormgege-

ven, want uiteindelijk ligt ook hier de kwestie van omkeerbaarheid. Dan is er het begin van de cirkel gemaakt; de cirkel die tot niets leidt, of misschien wel tot Niets.

God trok de eerste mens regelrecht uit de uit stof gevormde klei en animeerde hem via de neus met zijn goddelijke CO<sub>2</sub>. Zijn huidskleur, zo wordt ons verteld, was van oorsprong ook rood-bruin, zoals de aarde daarginder. Dat 'daarginder' zou ik dus localiseren in Oost-Afrika, in de archeologisch zo betekenisvolle Slenk. Volgens de Bijbel echter kom je meer uit ergens *East of Eden*. In de Bijbel is de tijdrekening, om te beginnen, verre van eenduidig en mogelijk gingen de scribenten (alias profeten) van het Oude Testament uit van overgeleverde wetenswaardigheden omtrent de eerste sapiensmensen die vanuit Oost-Afrika verschenen in het Midden-Oosten van de Tigris en de Eufraat: *De Vruchtbare Sikkal*. Ik moet zelf trouwens in dit verband van het 'uit de klei trekken' dan altijd onwillekeurig denken aan *The Lord of the Rings* waarin de gevallen wizard Saruman een grootschalige machinerie heeft ontwikkeld om in een handomdraai *orcs*, een soort ontaarde mensmutante krijgsgedochten, uit de klei te trekken. Heel mooi verfilmd ook. Met enige doorgevoerde verbeelding, kun je dit laatste ook als een profetische metafoor zien van wat Poetin momenteel doet met de recrutering, de inzet en de 'status' van Russische soldaten.

Niettemin, toen God de eerste mens uit de klei trok, was de bedoeling op zich natuurlijk goed. Hij ging niet bij voorbaat al een stelletje krijgers, barbaren of levende vechtmachines scheppen. En toch, máár toch..., waarom

moest dat naar eigen beeld en gelijkenis zijn? Dat is toch weer zoiets als een kunstschilder(es) die zichzelf steeds als model neemt: van voren, van achteren, van opzij (van de goede kant), van onder en van boven. Projecteerde God zich in ons of projecteren wij ons middels de Bijbel in God?

Wat ik ondertussen niet moet vergeten met dit kort scheppingsverslag, is dat God ons meteen ook ogen gaf waarmee wij, naarmate onze grote hersenen synchroon met onze taal groeiden, steeds bewuster de wereld om ons heen niet alleen konden zien maar vooral ook kleuren; en niet slechts kleuren benoemen, namen geven, maar vooral ook in onze ziel opnemen. Met onze bewuste ogen kleuren we de natuur om ons heen, ons gelaat, onze haren, ogen, kleren, het huis waarin we wonen, ons straatbeeld, de bloesem, het gras, de vergezichten, de velden, de zee, de bergen, de schakeringen van ons gemoed, en we hebben daarvoor het hele zonnenspectrum ter beschikking. Zwart-witfoto's en documentaire films uit vroeger tijden gaan pas werkelijk leven als we ze met de kennis en techniek van nu opnieuw inkleuren. Als wij 'hier' in het westen aan oosterse culturen denken, bijvoorbeeld die van voorbij de Balkan of het vroegere IJzeren Gordijn, of als we nu anno 2024/25 aan Rusland denken, doen wij dat doorgaans in grauwe grijstinten, of op zijn best in sepia. Waarschijnlijk zou ons gevoel daaromtrent of onze affiniteit met dergelijke culturen anders zijn als we de kleurschakeringen kenden en vanuit ons gevoel konden begrijpen. Bewustzijn begint bij gevoel. Het zonnenspectrum, kortom, kleurt en verwarmt en verrijkt onze mensenziel, en bevrijdt en ver-

blijdt ons gemoed.

Als in een vroeg stadium bijvoorbeeld de kleurloze grauwheid van een persootje als deze op de foto door toevallig aanwezige zonnige, kleurrijke warmhartige volwassenen in zijn omgeving uit zijn ziel zou zijn verdreven, had ons dat heden ten dage heel wat zorgen en honderdduizenden doden en verminkten gescheeld. Met enige achterafkennis zie ik in het fotootje reeds de potentie van een latere mogelijk uiterst destructieve misantrop. Het leven is compensatie.



Gods zelfintroductie ten aanzien van Mozes – *Ik ben, die ik ben* – zou je met wat fantasie eveneens als een verbinding van religie en Evolutie kunnen interpreteren, namelijk als een verwijzing naar de oorsprong van het *menselijk bewustzijn*, van de menselijke bewuste waarneming. Toch is dit wat vergezocht en het past niet binnen de bijbelse tijdlijn, waarin de mens bij schepping al gepresenteerd wordt als een bewust wezen. Bovendien is bijvoorbeeld het zelfbewustzijn van de mens nauwelijks een issue in de Bijbel, aangezien het in religie uiteindelijk gaat om overgave aan een onpeilbare overweldigende scheppende en ordenende kracht, welke wij God zijn gaan noemen.

Ik moet nu in één keer denken aan de Zuid-Afrikaanse **Ubuntu**-filosofie. Ubuntu betekent iets als *Ik ben, omdat wij*

*zijn*; met andere woorden, het herkennen en erkennen van elkaars menselijkheid en misschien wel elkaars unieke lotsverbondenheid binnen een groter onpeilbaar geheel. En misschien is dit op te vatten als een intrinsieke structuur en bestemming van onze aanwezigheid, van ons zijn: vanuit *Ik ben, die ik ben* naar *Ik ben omdat wij zijn*. Zelfverwerkelijking van de individuele mens (de ultieme piek van de Maslow-piramide, toch?) kan in tegenstelling tot wat Maslow dacht nooit 'bereikt' worden zonder de Ander. Wij realiseren ons slechts in en door de Ander. Zonder de Ander kun je ook geen Individu zijn. De levensparadox van de bewuste geest of ziel. Of iets anders geformuleerd: Prima om op zekere leeftijd je ego te ontdekken en vormen, maar je kunt er beter niet in blijven steken. Want per slot zijn wij door en in en met de Ander mens geworden, hebben wij taal gekregen en vanuit de toenemende overlevingsnoodzaak van communicatie hebben wij die taal kunnen doorontwikkelen en daarmee onze grote hersenen. En juist deze laatste, de grote hersenen, scheppen een bepaalde verantwoordelijkheid; een morele.

Over de eerder beschreven kleurloze menselijke grauwhed van met name de hedendaagse autocratieën: Of je nu religieus van aard bent of juist niet, het is een van onze taken om ons bewust te zijn dat wij, zoals ik aangaf, de wereld om ons heen en de op een of andere manier geschapen of ontstane schoonheid ervan in kleuren mogen waarnemen, en die kleuren mogen benoemen en beschrijven. Wie of wat niet in zekere mate beschikt over een dergelijk (zelf)bewustzijn en bewustzijn van de wereld om zich

heen, ontbeert het belang om als enkel wezen te overleven. Nooit mogen wij daarom meer toestaan dat bepaalde gedeformeerde menselijke wezens als een meneer Poetin, en vele vergelijkbare sujetten voor hem en tijdens hem, met onbeteugelbaar machtsdenken het in hun hoofd halen de kleur en daarmee het licht uit ons bestaan weg te trekken, er een grauwe cynische totalitaire dystopische deken van repressie en intimidatie en vernietiging overheen te gooien, ons alsnog met een 1984-decor in te sluiten en ons zelf uit te sluiten; nooit meer, in Gods naam!

### *Taal 3 – Dit zijn de namen (& Lilith)*

Enfin, God gaf de mens als een van de eerste taken alle dieren en planten geschikte namen te verlenen en, naar ik aanneem, een lijstje te maken met zoiets als: *Dit zijn de namen*. Taalontwikkeling begint inderdaad met het nominatieve. Dat was in dit geval van de eerste mens al een hele opgave, waarbij achteraf bleek dat wat assistentie best welkom had kunnen zijn. Dus besloot God – enigszins als mosterd na de maaltijd, immers de namen voor alle dieren, planten en dingen waren al voorzien – uit de zwevende rib van de mens een wezen te boetseren, welk Hij à l'improviste het predicaat 'vrouw' verleende. Zodoende heette de mens die er al was, ineens 'man'. En eigenlijk bestond toen meteen dan maar het begrip geslacht, zoals dat ook van toepassing werd op vrijwel al de andere soorten flora en fauna. Want om kort te gaan, God had aan álle soorten, planten en dieren, inclusief de mens (m/v), de opdracht gegeven zich ongeremd te gaan vermenigvuldigen. Het idee van verschillende geslachten bleek dan inderdaad wel handig te zijn. Later, tussen haakjes, ontstond er zo hier en daar bij de soorten incidenteel wel iets als tweeslachtigheid, maar dan vooral meestal vanwege het evolutionaire gemak. En zo geschiedde dat vermenigvuldigen, mag je wel stellen, in het algemeen vooralsnog zonder gedoe en geslachtsverwarringen eromheen.

Neemt niet weg, als ik enigszins vrij interpreteer, dat er aan dat ongeremde bij de bijbelse mens in het prille begin echt wel sprake moet zijn geweest van inteelt en bijbehorende degeneratieve kenmerken. Wellicht ook dat juist

daardoor God op gezette tijden zich gedwongen voelde in te grijpen aangaande de ontwikkelingen omtrent de protagonistensoort van zijn eigen schepping en zelfs een bijna alles en iedereen verzwelgende *Zondvloed* op ons af stuurde. Zou het zijn dat zelfs God inzag dat Hij zijn *Experiment Mens* met net teveel, en mogelijk onomkeerbare, Domheid had opgezadeld en nu gedwongen was tot *damage control*? Domheid is een vrijwel onuitroeibaar degeneratief kenmerk van de mens. Was Domheid per slot van rekening niet per ongeluk de ware betekenis van de erfzonde?

Even tussendoor, het schijnt – als je de Genesis heel erg tot op de letter leest, of als je de joodse en/of Mesopotamische mythologieën volgt – dat zelfs vóór Eva tegelijk met Adam er al een of ander vrouwwezen met de naam *Lilith* is geweest. Het bijzondere aan haar verhaal is, dat zij net als Adam, en tegelijk met hem, door God uit het *stof der aarde* (klei) werd gevormd, waarmee zij dus gelijk werd gesteld aan Adam. Kennelijk was zij daardoor ook meteen al zo geëmancipeerd dat zij zich niet zomaar in alles naar hem wilde voegen. Na de nodige onenigheid verliet zij uit eigen beweging voortijdig het paradijs. Wat er van haar geworden is, weet God misschien maar wij weten dat niet. Ze is in ieder geval wel uit de *Genesis 1* geschraapt.

Toch schijnt Lilith net zo hard een toch wel moeilijke lastige tooi te zijn geweest die het productieproces 'Mens' al van meet af aan aardig frustreerde, al is dit een kwestie van perspectief. Ze was misschien wel een soort voorafschaduwing van de kwestie Kaïn en Abel, of een reïncarnatie van Asjera? Of, wie weet, was *Lilith* al een aan de mens ingeboren weergave van het duistere, wellustige,



onafhankelijke, vrije in het fenomeen vrouw, en moest zij voor het sluitende bijbelse verhaal voorlopig toch maar min of meer verduisterd of *gecanceled* worden. Mogelijk was zij al gender-neutraal en hebben wij dat gedurende twee miljoen jaar Evolutie of zeventienduizend jaar Bijbel over het hoofd gezien,



dan wel verdrongen. Verder valt op dat God in de *Genesis* aanvankelijk naar zichzelf verwijst in de Wij-vorm. Was Lilith de menselijke Asjera, een projectie van Gods anima, avant Jung? Ik zelf zie haar meer als de intrigerende doch ongrijpbare ondefinieerbare Dark Lady van het Oude Testament, en laat het daar maar bij. In een soms opdoemende melancholische stemming dicht ik Lilith toe dat zij de intrinsieke **imperfectie** van het experiment Mens doorzag en vroegtijdig zich terugtrok, dat wil zeggen zich onttrok aan de Zondeval van de Domheid. Zoals Asjera afknapte op God, deed Lilith dat mogelijk op Adam. Het is wat met de vrouwen! Maar de mens kan niet zonder, en God.....

Shakespeare, valt me weer in, droeg zijn unieke sonnetten trouwens (deels) op aan een Dark Lady: *To a Dark Lady*, tot welke hij zich in die sonnetten ook richtte. Wie of wat die 'lady' was, is altijd duister gebleven. Het is ook vaak de vraag geweest of de 'lady' wel een lady was; van-

daar mogelijk het adjectief 'dark'. Maar waarom zou Shakespeare in zijn onmetelijk creatieve geest of ziel niet half bewust het duistere Lilith- of Asjera-verhaal kunnen hebben meegedragen?

Ter zake weer: De taalevolutie van de mens kan vervolgens in principe en qua structuur niet veel anders verlopen zijn dan dat de taalontwikkeling van een hedendaags mens zich voltrekt, van kind naar volwassenheid. Alleen nam dat eerste zo'n twee miljoen jaren in beslag en heeft dat andere twintig tot dertig jaar per individu nodig, tenminste als het een beetje lukt. Taal is er inmiddels en de hersenen zijn er evolutionair op ingericht, moeten alleen nog steeds weer pedagogisch en educatief geactiveerd worden om zoveel mogelijk van alle bijna eindeloos vele beschikbare dwarsverbanden te gebruiken. Die intelligentiecapaciteit – onder meer beschikbaar voor taal – is evolutionair bepaald en zo'n 200.000 jaar geleden met Sapiens voltooid om zich nadien steeds verder te intensiveren en differentiëren, al ontstaat daar hedentendage een vraag. Ik bedoel, bij het educatieve. Kan de hedendaagse educatie haar taken eigenlijk wel aan? Met de feitelijk pas zeer recente intrede van het internet in ons leven en de nog recentere opkomst van de sociale media op internet, waarmee elke jandoedel en jenniedoedel vanachter een toetsenbordje zijn of haar bevindingen in eigen anakoloete idiolect exclusief puntjes, hoofdletters en komma's het publieke domein in kan slingeren, vraag je je soms toch af waar die 200.000 jaar taalverfijning gebleven zijn. Taal in spijkerschrift gegraveerd in kleitabletten, geschreven op perka-

ment – ergens tussen de Tigris en de Eufraat – vormde ooit ruim vijfduizend jaar geleden toch echt de definitieve genesis van het begrip *menselijke beschaving*. En het AI-verhaal in dezen, bewaar ik nog maar voor straks.

Als ik in het algemeen echter naar de posts en reacties op Facebook, Twitter (nu X) en wat niet meer kijk, welke in verbijsterende veelvuldigheid getuigen van volstrekt functioneel analfabetisme, bewijst dit dat pakweg vijftig percent van de westerse bevolking nooit de basisschool onbegeleid of ongestraft had mogen verlaten. Maar mogelijk ligt de schuldvraag hier inmiddels ook bij het niveau van de onderwijsgeevenden. (Daar heb ik overigens in 2021 Teus Lebon een boek over laten schrijven: *Ik ben de gek*.) Zo'n vijfhonderd jaar geleden was het percentage absoluut analfabetisme vast veel hoger dan nu. Maar debet daaraan was het feit dat datzelfde percentage van de bevolking simpelweg géén onderwijs kreeg. Toch kon het volk, het zogeheten gepeupel, prima genieten van opgevoerde toneelstukken als die van Shakespeare of Ben Jonson, en begreep het zelfs de vele woord- en toespelingen, en dubbelzinnigheden, de ironie, het sarcasme, zoals ik al vermeldde. Vandaag krijgt iedereen onderwijs en is het percentage functioneel analfabetisme klaarblijkelijk niet veel lager dan destijds het absoluut analfabetisme. Laat ik dit als een voorlopig afsluitende stelling hier neerleggen.

Blijft er de vraag naar de ware oorsprong van de menselijke taal, een volstrekt uniek instrument onder de soorten. Wanneer ontstond dit? Hoe weten we dat? Wat deed en doet taal met onze hersenen?

### *Hybris 3 – Domheid versus Intelligentie v.v.*

Er is een eminent wetenschapper, Matthijs van Boxsel, die in 1999 de zogeheten *De encyclopedie van de Domheid* schreef en uitbracht; een even serieus als ironisch boekwerk. Daarna heeft hij nog vele geschriften omtrent het genoemde begrip geschreven en gepubliceerd en zich verder onder andere gespecialiseerd in *Bâtafysica*. Wat dit dan weer is, gaat voorbij aan mijn huidig schrijfdomein en bedoelde bereik van dit boek *God* – en heel precies weet ik het ook niet –, maar toch heb ik het zelf bij herhaling eveneens over Domheid, met een hoofdletter. Eigenlijk, zo zal blijken, is het met betrekking tot God als fenomeen een kernbegrip. **Intelligentie en Domheid** zijn voor de mens onlosmakelijk met elkaar verbonden, en het lijkt er sterk op dat zij dat zijn in een reciproke relatie. Het begrip reciproke wordt vertaald met omgekeerd, onderling, wederkerig, terugwerkend. Binnen een reciproke relatie is er nooit een winnaar waarbij de ander tegelijkertijd de verliezer zou zijn. Het hele begrip winnaar-verliezer wordt erin ontkend. De twee houden elkaar altijd noodzakelijkerwijs in evenwicht, anders heft de relatie zich op. Naarmate de Domheid voortschrijdt, doet de Intelligentie dat noodzakelijkerwijs ook, alleen de waarden zijn omgekeerd. Het is een beetje als het volgende: de reciproke van 4 is  $\frac{1}{4}$ . Maar als je twee reciproke waarden vermenigvuldigt, kom je uit op 1, wil je de relatie tenminste handhaven.

$$\frac{4}{1} \times \frac{1}{4} = 1$$

$$\frac{\text{Intelligentie}}{\text{Domheid}} \times \frac{\text{Domheid}}{\text{Intelligentie}} = 1$$

Het zijn omgekeerde waarden, geen tegengestelde, en hebben daardoor de taak de 1 te bewaren. Want de 1 staat voor orde en het bewijs dat beide waarden – hier: Intelligentie en Domheid – elkaar in evenwicht houden. Groeit de één, dan zal de ander dat ook moeten doen, en wel naar evenredigheid. Krimpt de één, dan de ander net zo. De 1 geldt zo als een lotsconstante.

De verhouding 4:1 annex 1:4 in dit voorbeeld is wel erg uit haar verband getrokken. Het zal in werkelijkheid vrijwel altijd vrijwel 4:4 zijn, of nog logischer 1:1, 49:49. Maar als de één, Domheid bijvoorbeeld, per ongeluk door cultuur-historische omstandigheden of geopolitiek geweld of wat dan ook, van 49 groeit naar 50, zal de ander, Intelligentie bijvoorbeeld, daar meteen – automatisch, feitelijk – volledig in mee moeten gaan, vice versa. Anders ontstaat er chaos, gevaárlijke chaos! Dan krijg je iets als in het middeleeuwse einde van het boek *The Name of the Rose*, als William constateert: ‘God is in de orde, maar er is geen orde.’ Uiteindelijk bepalen beide op lange termijn ons lot.

Maar heel, héél in het kort, en alle deels ironische paradoxen even terzijde gelaten, verstaat Van Boxsel ongeveer het volgende onder *Domheid: de ingebakken, unieke en daardoor niet uit te roeien menselijke neiging steeds weer op alle mogelijke vlakken tegen beter beter in te handelen*.

Ik probeer in dit schrijfsel deze neiging of dit specifiek stuk menselijk DNA zo expliciet mogelijk doch relatief summier te duiden aan de hand van voornamelijk fragmenten uit het Oude Testament en aspecten van de Evolutie zoals we die tot nu toe kennen en voor zover die relevant zijn. Vervolgens probeer ik willekeurige verschij-

ningsvormen en facetten van gedragsDomheid te beschrijven, welke de geschiedenis, literatuur en logische redenering ons vrijwel automatisch voorschotelen. Maar ik doe dit meestal zoals ik erbij uitkom: 'offhand'.

In het feit dat een deel van de primate mens (toevallig/per ongeluk) twee miljoen jaar geleden de beginselen van het fenomeen taal in de schoot geworpen kreeg, het medium vanuit welk hij Intelligentie kon gaan ontwikkelen, lag direct ook zijn in het heelal unieke Domheid besloten. Lees in de *Genesis* de Zondeval er nog maar eens op na. Domheid komt kortweg óók vaak neer op zelfoverschatting en als doorontwikkelde variant: excessief machtsdenken, (misplaatste) trots, tegen beter weten in handelen, en uiteindelijk: zelfdestructie. Intelligentie en Domheid zouden vanaf het prilste begin van de mens in, zoals gezegd, een reciproke compenserende relatie tot elkaar veroordeeld worden en blijven. Maar doordat Intelligentie noodzakelijkerwijs groeide vanuit evolutionaire selectiedruk, zou Domheid dat ook doen, alleen steeds iets meer want Domheid kent of erkent nu eenmaal haar grenzen niet. Hierdoor werd en wordt Intelligentie ook steeds weer gedwongen eerst die vermaledijde duivelse Domheid te neutraliseren, vooraleer zelf zich weer verder te kunnen ontwikkelen. Je vraagt je af wat er eerst was: Domheid of Intelligentie? Vanuit bijbels perspectief denk ik het eerste, vanuit evolutionair perspectief het tweede.

De verschijningsvormen en manifestaties van Domheid zijn na twee miljoen evolutionaire jaren mensheid onuitputtelijk. Zodoende begin ik hier niet met een eindeloze

opsomming van historische staaltjes ervan. Als je die wil, verwijs ik graag naar alle serieus-vrolijke publicaties van Matthijs van Boxsel. Maar Einstein bijvoorbeeld had regelmatig leuke sceptische uitspraken. Zo zei hij op zeker moment: Het verschil tussen genialiteit (lees: intelligentie) en Domheid is dat genialiteit zijn grenzen heeft. De intelligentie van de mens geeft hem namelijk in dat hij niet Gods genialiteit of intelligentie of ongrijpbaarheid moet gaan nastreven, dat hij niet zich moet inlaten met machtsneigingen die vallen onder de noemer *hybris*. 's Mens Domheid echter is een duivelse onuitroeibare entiteit die steeds weer haar 'alter' Intelligentie meesleurt in de richting van die onbegrensde, straks wellicht wel God-gelijke opgeblazen staat. (Lees *Homo Deus* van Harari.) Waarbij het weer Domheid is dat we onze eigen Intelligentie, die we zelfs al kunstmatig of *artificial* maken, niet aankunnen en dat God annex de Natuur onverbiddelijk zal/zullen terugslaan. Dit klinkt allemaal nogal abstract, maar laten we hopen dat de praktijk de abstractie niet concretiseert.

Een afsluitend bruggetje naar het volgende hoofdstuk: Met taal, met de grote hersenen, met het wisselspel tussen Intelligentie en Domheid, ontstond en groeide ook de mensenziel, welke evenzeer uniek is onder de soorten.

### *Waarheid 3 – De ziel en de ziel van de mens*

In onze tijd, waarin we ons best doen niet alleen het menselijk handelen maar vooral het menselijk denken te robotiseren of neutraliseren met de welhaast goddelijke AI (*Artificial Intelligence*), mogen we in wat abstracter vorm ons realiseren dat we het dan hebben over de menselijke geest, ofwel de mensenziel, waarin we ons vanuit een christelijke traditie ingevolge de pinkstergedachte moreel schatplichtig mogen betonen aan Jezus, of concreter: de Jezusgedachte van een volwaardig sociaal en moreel denkend, voelend en functionerend mens! We hebben tot nu toe toch maar hele religies besteed aan het doorgronden van wat de mensenziel eigenlijk/feitelijk/mogelijk wel is. Ofschoon de wijsgerigheden daaromtrent vanuit vele vele verschillende invalshoeken zich honderden misschien wel duizenden jaren hebben opgestapeld, kan vrijwel niemand je zo voor de vuist weg eenduidig vertellen wat voor 'ding' de ziel is. Ja, behalve ene meneer Duncan MacDougall die in 1907 op tamelijk bizarre wijze vaststelde dat de ziel 21 gram zou wegen door stervende mensen op een weegschaalbed te leggen om hen vlak voor en vlak na het overlijden te kunnen wegen. Na overlijden ontbrak er dus standaard een 21 gram. Het onderzoek werd uiteraard weggelachen. Kan ik me iets bij voorstellen. Ik weet namelijk wel zeker dat mijn ziel heel wat meer gewicht heeft dan die van die lompe Jan Penders hier tegenover, of dan – laat ik hem weer eens erbij nemen – vriend Poetin, of mogelijk nóg erger: Trump. Wèl verscheen er in 2003 een film met de titel *21 Grams*. Nou, dat is tenminste iets.



Maar, als ik toch even mag? In de kabbala – zeg maar, het handboek van de joodse mystiek – wordt het begrip ‘ziel’, hoe abstract dan ook, toevallig op redelijk begrijpelijke wijze uiteengezet, als je wel de juiste verklaringsvariant hebt weten op te sporen.

De ziel is dan in het algemeen een energie, een immateriële entiteit die alom is voor alles wat leeft, wat ademt, of dat nu plant of dier is. (De mens is ook een dier.) Misschien vereenzelvigd deze ziel zich wel met de donkere energie in het universum, gaat er naartoe en komt er vandaan. (Grapje.) Maar even zo makkelijk, als je de 21 gram van MacDougall in gedachte neemt, dus dan ook aanneemt dat in het geval van de ziel er ook sprake moet zijn van minstens éne massa, maakt de ziel een ambulante deel uit van niet slechts de donkere energie maar evenzeer de donkere materie. (Vervolggrapje.) Ik stel me voor dat de donkere materie gravitatie kent, aantrekking, en de donkere energie daarentegen expansie, uitdijing. Feitelijk is nog maar 5% van het universum aan ons bekend. De 68% donkere energie, ofwel lege ruimte, en de pakweg 27% donkere materie plaatsen ons voorlopig nog voor raadsels. Dus wie weet, vindt onze ziel te zijner tijd zo in die contreien van donkere materie zijn of haar toevlucht en vervoegt hij/zij zich op zijn tijd vanuit wat donkere energie weer ergens bij de een of ander onder ons. (Slotgrapje.) Tja, het zou zomaar kunnen. Een kwestie van goedgelovigheid. (Geen grapje.) Het is uiteindelijk ook daar in het universum – daar in tijd, ruimte, energie en materie – kennelijk een continue gedoe van aantrekken en afstoten. Waar zouden we het van hebben? Overigens, ik heb enige

tijd geleden van deze gedachten een enigszins magisch-realistisch verhaal geschreven met de titel *Droodle*.

De mens is vanuit zijn geestelijke verbeeldingskracht in staat ook niet-levende objecten, bijvoorbeeld een rots of een boom, te bezielen, te animeren. Wellicht echter projecteert hij/zij dan zijn/haar eigen ziel op het object. De Aboriginals in Australië waren daar zagezegd goed in. Maar eigenlijk is de kracht van het bezielen de mens aangeboren sinds hij bewust zijn omgeving ervaart en er eventueel op reflecteert. Een kind bezielt zijn of haar knuffel, van wat voor vorm of aard die ook mag zijn. (Op dit moment van schrijven, herfst/nazomer 2023, schijnt vooral de piemelknuffel erg in te zijn, getuige *Vandaag Inside*. Al vermoed ik dat op het moment van publicatie van dit geschrift deze zijsprong vergeten historie zal zijn.)

Het zou, concluderend, goed mogelijk zijn dat de kracht van het bezielen direct verbonden is met het pareidologisch vermogen van de mens. *Pareidolie* is een psychisch verschijnsel waarbij je in willekeurige patronen of figuren in de omgeving voorstellingen of beelden herkent, die er feitelijk niet zijn, bijvoorbeeld een engel of een gezicht in een wolkenpartij, of een boosaardig wezen in een behangpatroon. Zulke patroonherkenningen worden dan bij voorkeur opgevat als bovennatuurlijke waarschuwingen.

De kabbala onderscheidt drie stadia van de **ZIEL**. Die geven aan hoe de ziel is opgebouwd en wat er uiteindelijk mee gebeurt bij het sterven. Ik noem zo dadelijk de drie stadia maar bij naam, alhoewel ik dat niet echt relevant acht, maar ik moet toch een beetje laten merken dat ik

weet waarover het gaat.

Dus het eerste stadium heet *nesjamah*. (Ik weet niet eens hoe je het precies uitspreekt, als ik het niet door Google laat voorzeggen.) In ieder geval, *nesjamah* staat voor *levenskracht* en dit geeft de verbondenheid van de ziel met de *NATUUR* aan. De Natuur is daarin alles wat ademt; alle planten, dieren en wij, de mens. Voor wat de mens betreft, zeg ik dat het concept 'Natuur' ook karakter en genetische overdracht insluit. En niet te vergeten de zee, de lucht, het (astrologisch) gesternte. Niet gek immers toch dat die constellaties in zogenaamd primitiever tijden meegenomen werden in de kosmische mythologieën. Gedragingen en handelingen van dieren, waaronder de mens, in dit stadium komen voort uit instincten en reflexen. Het menselijk bewustzijn is hier niet aan de orde. In een kleine vertaalslag naar de Bijbel zou je kunnen stellen dat de *nesjamah* parallel gaat aan de vegetatieve paradijselijke mens van voor de Zondeval.

Het tweede stadium is dat van de *GEEST, roeach*. De geest staat niet los van de ziel maar is een onderdeel ervan, niettemin goeddeels voorbehouden aan de **mens**. De geest omvat de verstandelijke vermogens, met name dus van de mens, en de exclusieve kennis van goed en kwaad. Ik zei dat de 'geest' voorbehouden zou zijn geweest aan de mens, maar dat is dus niet uitsluitend aan de mens. Ook de Natuur heeft een intelligente en bewuste binnenkant, die wij gemakshalve, of in onze superieure bestemming, veelal genegeerd hebben. Mieren en bijen bijvoorbeeld laten vaak voorbeelden van doelbewuste gedragingen, communicatie en coördinatie zien. Mieren doen zo nodig

aan zeer gerichte wondzorg bij elkaar en de bijendans communiceert de precieze richting en afstand tot de voedselbron, én de kwaliteit ervan. Ik denk echter, vanuit bijbels perspectief, dat de geest feitelijk voorbehouden was aan God zelf, wat we desgewenst ook op een lijn kunnen stellen met de Natuur, althans de wiskundige wetten en wetmatigheden van die Natuur. Vele wetenschappers door de eeuwen heen stellen dat God de (wat handzamer) benaming is voor het deels nog ondoorgrondelijk geheel van de natuurwetten. Andere wetenschappers stellen dat de ogenschijnlijk onwrikbare natuurwetten toch ook niet om het (goddelijk) toeval heen kunnen, of juist zelf tevens onderhevig zijn aan evolutie. (Lees: Thomas Hertog, *Het ontstaan van de tijd.*)

Hoe dan ook, met het inblazen van de zojuist uit de klei getrokken mens met zijn goddelijk CO<sub>2</sub> had God misschien een soort infrastructuur van de geest aangebracht, maar deze was nog lang niet direct actief of functioneel. De mens verkeerde in het paradijs immers nog in een vegetatief stadium, zoals zojuist gemeld, en slechts nog in verbondenheid met de Natuur; in het zogeheten *nesjamah* dus. Anders gezegd, die CO<sub>2</sub> had in beginsel slechts de functie van levenskracht. Daar kwam echter verandering in vanaf het moment dat het duivels serpent de mens, dat wil zeggen de vrouwelijke variant ervan, wijsmaakte dat de appels van die ene verboden appelboom de eter helemaal niet sterfelijk zouden maken maar juist de ogen zouden openen en kennis verschaffen van goed en kwaad. De rest weten we wel: hij, de mens, kreeg het *all the way*; de sterfelijkheid én de kennis van goed en kwaad. Het mense-

lijk leven, de menselijke geest, was van meet af aan een en al compensatie.

De Zonde van de mens bestaat erin dat met het eten van de vermaledijde appeltjes hij zich de Geest van God toe-eigende; wat neerkomt op het ontstaan van het menselijk (zelf)bewustzijn en vervolgens de in aanleg onbegrensde verstandelijke vermogens en dito morele competentie en verantwoordelijkheidszin. Dát, dergelijke duivelse brutaliteit, kon God niet velen en Hij onthield de mens de onsterfelijkheid door hem het vegetatieve paradijs uit te sturen en vatbaarheid mee te geven voor ziektes, intrige, complotdenken, oorlog en destructie en godweetwat; ja, gewoon het algehele lijden. De mens moest maar gaan zien hoe door middel van zijn *gestolen verstand* te dealen met niet alleen de gevolgen van zijn brutale argwaan jegens God maar vooral zijn voortaan steeds weer opdoemende intrinsieke, immers bewezen, Domheid van de hoogmoed. Ik verwijs even terug naar Einsteins leuke uitspraak over het verschil tussen Intelligentie en Domheid.





Samenvattend voor dit moment, het tweede stadium van de ziel staat voor zowel de menselijke verstandelijke vermogens als de morele competentie en verantwoordelijkheidszin. In dit stadium moet de mens alles van het leven, zijn leven gaan begrijpen; hoe het in elkaar zit of zat en zeker op de grens van het leven ontstaat er inzicht. Dat is immers de bedoeling. Dat laatste, het ultieme **zelfinzicht**, heet **verlossing**. Dit zelfinzicht blijkt echter slechts weinigen gegeven, wat paradoxaal genoeg extra geldt in onze huidige overgeïndividualiseerde tijd. Niettemin, zelfinzicht mogen we ook met enige relativiseringszin betrach-

ten, of laten we zeggen dat elk beetje daarvan voor menig-  
een al meegenomen is.

En nu het laatste stadium van de ziel, het ultieme. Dit wordt in de kabbala *nefesj* genoemd. Het kan niet anders dan dat dit gaat over de uiteindelijke spirituele verbinding met **GOD**, of de Natuur. Dit laatste, de Natuur, is er uiteraard voor de iets minder religieus geïnspireerde soortgenoten. Maar wat betekent zo'n vage aanuiding als 'verbinding met God' feitelijk? 'Nou,' wordt er dan meestal gezegd, 'dan krijgt voor de mens de verzoening met zichzelf en vervolgens de anderen haar definitieve vorm.' Of zoiets.

Ik ervaar steeds wat argwaan met betrekking tot alles wat de (mede)mens zo graag aan het spirituele toeschrijft en dan bijvoorbeeld op Ibiza zelf denkt die eigen mystiek te kunnen vinden. Elk woord dat bedoeld is om het spirituele te duiden, is er vaak een te veel. Wij kunnen dat nu eenmaal niet bevatten. Kijk, inbeelden is wat anders dan bevatten, suggestie wat anders dan werkelijk ervaren. Wat we wèl kunnen, of zouden kunnen, is door middel van een eenvoudige vergelijkende analyse van bijvoorbeeld de kabbala met de menselijke ontwikkelingslijn in de Bijbel, of het begrip *individuele* (Jung) tegenover *individualisering* (Maslow), de theoretische omgeving van 'dingen' als dualiteit versus non-dualiteit, enzovoort, proberen enigszins te begrijpen waartoe de mensheid er misschien is. Is er een bepaalde gedeelde ontwikkelingslijn vanuit verschillende beschouwelijke invalshoeken te ontdekken? En wat voegt de Bhagavad Gita bijvoorbeeld daar nog aan toe, bedenk ik me nu. Daar moet ik straks toch maar een mooi sche-

maatje over opstellen. Ach nee, ik doe het nu meteen.

Bijbel	Christelijke boodschap	Individuatie (Model Jung >> Model CT)		Kabbalah Stadia van de ziel	Bhagavad Gita	Dualiteit >> Non-dualiteit	Maslow / Individualisering
Patriarchen: Adam Abraham Noach	Leren leven ... met jezelf	<b>Ego/Instinct:</b> Materiële & Fysieke zelf; Mens als mechanisme > gedragsreflexen	Natura Fysica	<b>Nesjamah:</b> Levenskracht NATUUR	<b>Zintuigen (Instinct):</b> De zinnen/ De begeerte/ Egoïsme		Biologische en fysiologische behoefte: Veiligheid Zekerheid
Mozes (Tien geboden)	... met de ander	<b>Ziel/Gevoel:</b> Sociale zelf; Culturele zelf > solidariteit schoonheid sympathie empathie	'(Socio)lo- gica' Esthetica Cultura	<b>Roeach:</b> De geest > Verstand / goed & kwaad Zelfinzicht	<b>Verstand (Sociaal):</b> Het bewuste denken		Sociale behoefte > verbondenheid liefde
Jezus (‘Turn the other cheek’ – Mattheüs 5:39)	... vóór de ander > Altruïsme	<b>Ziel/Rede:</b> Morele zelf (= zelfrelatie- ring!) > mededogen vergeving	Ethica	<b>Nefesj:</b> Spirituele ver- binding met God	<b>Intelligentie (Moreel):</b> De rede		Eigenwaarde en Erkenning; Zelfontplooiing
Heilige geest (Pinksterge- dachte)? ‘Second Coming’?	Integratie? Verstillig? Sapiëntia / Apatheia?	<b>Geest:</b> Inspiratie Integratie	Metafysica		<b>De Geest:</b> Zelf? Wijsheid? Sapiëntia?		Zelfrealisatie Zelftranscendentie

Een deel van dit overzicht werd al tamelijk uitgebreid besproken in hoofdstuk 23 van het boek *Ik ben de gek* van Teus Lebon (2021). Maar een korte toelichting zal niet missa-

staan. Als je een aantal van de grotere religieuze en filosofische werken en ideeën van over de hele wereld en over de tijden vergelijkt, herken je waarschijnlijk vrij snel een getrapte opbouw van globaal *drie ontwikkelingsstadia*, die zeer sterk met elkaar overeenkomen. Er is, zoals je ziet, ook een vierde stadium in de ontwikkeling van de menselijke geest of ziel, maar die blijft steeds uiterst speculatief. Daarom heb ik die ook wat grijzer, wat waziger, weergegeven. Ik zelf noem deze vierde dimensie wel maar laat haar vanuit onvermogen zoveel mogelijk buiten beschouwing. De kernbegrippen bij de kolom van de Bhagavad

Gita zijn nogal vrij vertaald en geïnterpreteerd naar aanleiding van een (ook weer vrij vertaalde) uitspraak van 'Leermeester Krishna':

*Machtig zijn de zinnen; groter dan de zinnen is het bewuste denken (manas); groter dan het bewuste denken is de rede (buddhi); maar groter dan de rede is Hij, het allerhoogste Zelf.*

Of in een andere vertaling:

*Groot zijn de zintuigen, het verstand is nog grootser. De intelligentie overstijgt die nog. Maar het hoogst staat de geest.*

In het schema heb ik er nog wat aan toegevoegd, omdat ik de overeenkomsten herken met andere invalshoeken. De Bhagavad Gita gaat in de mondelinge overleveringen terug tot zo'n 3000 jaar voor Christus, al is het grootste deel later pas te schrift gesteld.

Wat niettemin zo'n uiteenzetting over onze kennelijke ziel moet overbrengen, is dat we ons te allen tijde bewust moeten zijn van ons uitverkoren menselijk bewustzijn, dat gekoppeld is aan taal, welk de grote hersenen hielp ontwikkelen. Met taal en de grote hersenen vormde zich ons bewustzijn. Met de groei van de prefrontale cortex leerden we tevens plannen, ons leven organiseren, samenwerken. Middels ons bewustzijn leerden we de Natuur om ons heen te duiden, te animeren en mythisch te personifiëren, leerden we het ons spiritueel makkelijker maken en het mythische terug te brengen tot uiteindelijk één god, weliswaar in varianten. Met onze grote hersenen vonden we dat rare ding uit: religie; en vooral het gedifferentieerde alleenrecht daarop. Met onze grote hersenen verabsoluteerden we het relatieve van onze aanwezigheid op deze van oorsprong zo mensvriendelijke aarde en het zogenaamd



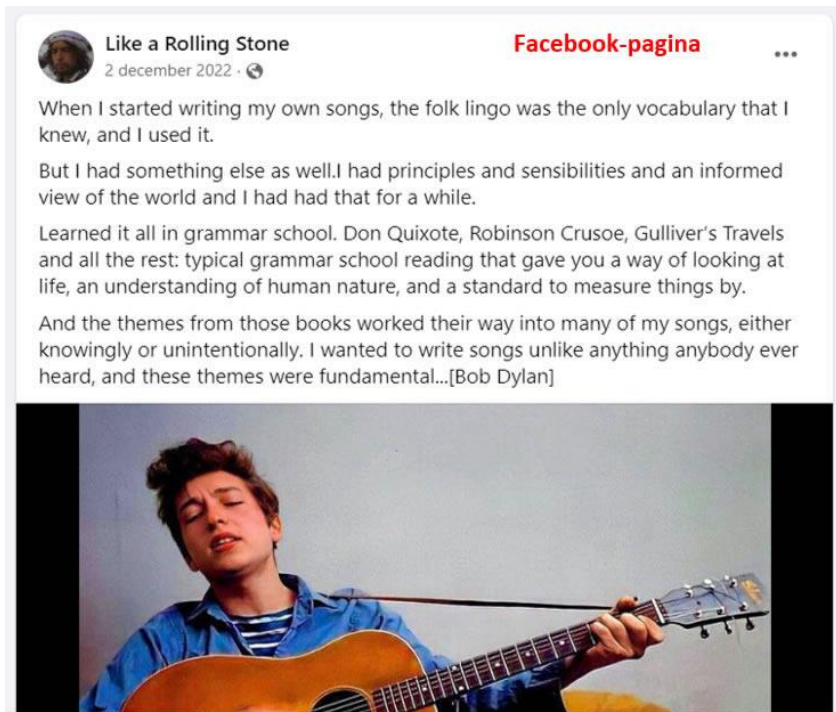
godgegeven zeggenschap daarover. We graaiden 'God' aan onze zijde, zoals we ook naar geld leerden graaien. Voor machthebbers is het handig om slechts met één god van doen te hebben, welke ze zich dan makkelijker en duidelijker toe-eigenen, om er uiteindelijk een vrijbrief voor grenzeloze machtsuitoefening mee te vergaren. (Luister en lees Bob Dylan, *With God on our side.*)

Even een stapje terug: Denken (*penser*) is dus ook direct gekoppeld aan niet zomaar de ziel maar met name ook aan de bijbelse geest. En die behelst niet alleen het rationele, het verstandelijke, maar meteen ook het morele. Het woord of begrip 'denken' sluit echter heel wat connotatieve betekenislagen in. Wie denkt, gaat ontdekte waarheden niet als onwrikbare, eeuwige voldongen waarnemingen of feiten zien, ze ook niet als zodanig gebruiken voor eigen voordeel, maar staat juist open voor de voortschrijdende inzichten waartoe de waarheden tot dusverre je kunnen brengen. Vandaar dat wij de frase van Descartes, *Je pense, donc je suis*, doorgaans vertalen met *Ik twijfel dus ik ben* (en soms gebruiken naar eigen believen). Wie niet meer zijn eigen waarheden ter discussie kan stellen, wie niet meer waarachtig durft te denken, wie altijd gelijk heeft (zoals de meeste hedendaagse narcisten, complotdenkers en wappies), kan beter meteen maar terug onder de grond kruipen. Hij/zij wijst namelijk de menselijke geest arrogant af. Dit betreft alle niveaus van menselijk denken.

Máár..., maar het tweede zogenaamde stadium van de ziel in de kabbala, de roach, omvat meer dan wat we voor het gemak omschrijven als verstand en mores. Als je het over de menselijke geest hebt, kun je niet om alles heen

wat met kunstvormen en schoonheid te maken heeft. *Kunst en schoonheid* is inclusief aan ratio en mores, zelfs als we onderscheiden dat ratio en mores een convergente mentale instelling vragen en de creatie van kunst of schoonheid een divergente. Je hoeft niet alle kunst mooi te vinden, mag ook bepaalde vormen van kunst afwijzen, maar moet wel aanvaarden dat er kunst is, deze kunnen onderscheiden van nep of 'artefacten' van platte sentimenten, dat kunst niet per definitie makkelijk is en dat deze inherent is aan het mens-zijn.

Het onderstaande toevallige fragment van nota bene een Facebook-pagina, *Like a Rolling Stone*, illustreert eigenlijk precies wat ik bedoel.



**Like a Rolling Stone** Facebook-pagina  
2 december 2022 · 🌐

When I started writing my own songs, the folk lingo was the only vocabulary that I knew, and I used it.

But I had something else as well. I had principles and sensibilities and an informed view of the world and I had had that for a while.

Learned it all in grammar school. Don Quixote, Robinson Crusoe, Gulliver's Travels and all the rest: typical grammar school reading that gave you a way of looking at life, an understanding of human nature, and a standard to measure things by.

And the themes from those books worked their way into many of my songs, either knowingly or unintentionally. I wanted to write songs unlike anything anybody ever heard, and these themes were fundamental...[Bob Dylan]



Toen ik mijn eigen songs begon te schrijven, was het *folk*-taaltje het enige vocabulair dat ik kende, en dus gebruikte. Maar ik had toch ook iets anders. Ik had principes en gevoeligheden en een geïnformeerde kijk op de wereld, en dat had ik al een behoorlijke tijd.

Ik kreeg dat allemaal mee op de *grammar school* (vwo/gymnasium – CT). Don Quixote, Robinson Crusoe, Gulliver's Travels en al het andere. Dit was typische lectuur/literatuur op een gymnasium, welke je een manier verschafte om naar het leven te kijken, **inzicht te krijgen in de menselijke natuur** en een standaard om de dingen aan te meten. En de thema's uit die boeken vonden hun weg in veel van mijn liedjes, bewust of onbedoeld. Ik wilde liedjes schrijven die anders waren dan alles wat iemand ooit had gehoord, en deze thema's waren van fundamenteel belang... [Bob Dylan]

Wat Dylan zegt, is dat hij in zijn schooltijd kennis mocht nemen van het canon van de wereldliteratuur, want dat hoorde nu eenmaal bij de algemene vorming van jonge mensen, ook in Nederland tot zo'n dertig à veertig jaar geleden. Hij zal ook vast nog veel meer belangwekkende boeken kunnen noemen, waar de Nederlandse schooljeugd van tegenwoordig al helemaal geen notie meer van heeft, omdat literatuur nauwelijks nog een serieuze plaats heeft in het examenprogramma van het voortgezet onderwijs en omkleed is met een enorme dosis programmatische vrijblijvendheid. En wát er dan nog gelezen wordt, is dermate weinig en gefragmenteerd dat de keuzes van school tot school van docent tot docent volkomen kunnen verschillen.

Dylan heeft het hier over het opbouwen van een referentiekader dat je inderdaad reeds in je adolescentietijd handvatten aanbiedt om de wereld om je heen, de gedragingen van mensen onder wisselende omstandigheden en

verschillende typen maatschappijen en culturen te kunnen inschatten en begrijpen. Een referentiekader ook om jezelf, aan de hand van de karakterspiegels die boeken je voorhouden, te begrijpen en daardoor je beter te kunnen inleven en verplaatsen in de gevoelens en denkwereld van een ander, of de motieven of beweegredenen van een ander te kunnen doorzien. Kortom, *inzicht te krijgen in de menselijke natuur*. Laat je zoiets in het onderwijs te veel na, dan help je als onderwijsgevend een maatschappij vormen waarin het ego universeel de overhand neemt en waar opportunisme de norm is; zeg maar iets als een neoliberalistische maatschappij.

En ik kan zo vertellen welke andere Engelse en Amerikaanse boeken een Bob Dylan in zijn schooltijd zoal tot zich nam: *Nineteen Eighty-Four* van George Orwell, *Brave New World* van Aldous Huxley, *Wuthering Heights* van Emily Brontë, *The Scarlet Letter* van Nathaniel Hawthorne, *Moby Dick* en *Billy Bud* van Herman Melville, *The Canterbury Tales* van Chaucer, *East of Eden* van John Steinbeck, gedichten van Dylan Thomas, *The Waste Land* van T.S. Eliot, *On the Road* van Jack Kerouac, *King Lear* van Shakespeare, *Het Oude Testament* enzovoort enzovoort.

Het opbouwen van een referentiekader gebaseerd op een dwarsdoorsnede van gangbare klassieke culturele kennis en beleving, is nodig om een zeker gedachtegoed op te nemen in de ontwikkeling van je persoonlijkheid, in de bevestiging en ontwikkeling van je *beschaving*. Maar in het kort, als je in je jongelingenjaren alleen al *Nineteen Eighty-Four* en *Brave New World* tot je hebt genomen, ben je voor de rest van je leven niet meer ontvankelijk voor het

*wappiedom*, gevrijwaard van complotdenken, ergo: walg je ervan. Bovendien word je met een verhaal als *Brave New World* in je ziel tijdig misselijk van jezelf als je je geestesgesteldheid per ongeluk te veel laat reguleren door poeder-tjes en pilletjes en dergelijke. Kan uiteindelijk heel wat maatschappelijke ondermijning en ontwrichting door heel veel maffiose gedochten schelen.

En waarschijnlijk maakte Dylan begeleid of zelfstandig ook nog 'kennis' met Sartre, Camus, Voltaire, Márquez, Dostojevski, Tolstoj, Flaubert, Antoine de Saint-Exupérie (*Le Petit Prince*). Naarmate een gedachtegoed verregent of wordt weggeschraapt, treedt er vergroving op. Als je blind in tuin of park bloem- of bollenbedden met een caterpillar weggraaft om het pad te verbreden en verharderen, geef je langs de randen ruimte aan brandnetel en wilde braam. Dat heet vergroving. Je loopt weliswaar comfortabel over een breed pad maar de omgeving is grof, perspectiefloos en lelijk. Als je cultuur en kennis en schoonheid met lompe arrogantie negeert en opzij schuift, krijg je platte, voorin-genomen, onnozele grofheid. Het aanbieden en aanbren-gen bij jonge mensen van een diep gewortelend referentie-kader waarop het zelf van zo'n jong mens altijd kan terug-vallen, is het vormen en in stand houden van een cultuur-maatschappelijke universele ziel.

Maar ik wil er nu voor waken niet een al te elitaire blik in te nemen. Ook voor (jonge) mensen met toevalligerwijs een wat minder theoretische instelling staat cultuur en schoonheid volledig ter beschikking. Juist in het kleine, het gewone ligt vaak het grote, bijzondere besloten. Juist ie-mand als Bob Dylan begon, in de traditie van onder meer

Woody Guthrie, met folksongs met een sterk maatschappij-kritisch karakter, gericht aan de arbeider en de 'gewone man'; kritisch ten aanzien van alles wat met machtsuitoefening, uitbuiting van arbeiders en weerloze arme mensen, juridisch onrecht, racisme, discriminatie, religie als rechtvaardiging van geweld en onderdrukking (*With God on our side*, nogmaals). En dat alles in een prachtige, subtiele, meeslepende toonzetting variërend van ironisch naar sarcastisch en keihard cynisch en terug.

Ik gaf eens in de vorige eeuw les aan een scholengemeenschap in de hoofdstad van mijn geboorteprovincie. Het was vanuit traditie een elitaire school. Naast havo- en vwo-klassen gaf ik ook les aan een tweetal mavo-klassen. Mijn geluk was dat ik een begaafde en bevlogen jonge collega had met de in esthetische sferen gezegende voornaam Vincent, die met die mavo-gasten eens iets anders wilde dan het jarenlang behavioristisch drillen van geïsoleerde woordenlijstjes en grammaticaregeltjes, en ze die steeds maar laten reproduceren. Ja, die hoorden er ook bij, die lijstjes en regeltjes, vond hij, maar het was hem een gruwel dat deze jongeren nooit eens werden uitgedaagd ook zelf na te denken. En dat wilde hij dus gaan doen, samen met mij. 'Waarom zijn die gasten sowieso al uitgesloten van echte literatuur?' zei/vroeg hij.

'Tja, omdat dat nu eenmaal zo is,' antwoordde ik. 'Kennelijk kunnen ze dat niet aan.'

'Ik weet zeker dat ze dat wèl kunnen. Maar dan moet je met iets goeds komen.'

'OK, wat had je zoal gedacht?' vroeg ik.

'Bordewijk,' zei hij onmiddellijk. '*Bint*'.

‘Verrek. Ja, wauw! Doen we.’

Jongheer Vincent maakte een lessenplan en we begonnen. En het jong volkje vond het soms moeilijk maar kwam ‘er’ aan onze begeleidende hand steeds beter in. Maar heel simpel concluderend: zonder uitzondering en zonder veel woorden voelden de clubjes mavo 3 zich waarachtig vereerd. Waarom? Wellicht omdat inderdaad eens iets échts van hen gevraagd was en zij kennis hadden gemaakt – hadden mógen maken – met betekenissen die gelaagd waren, dieper gingen dan het lineaire en platte dat zij gewoon waren maar daar stiekem volkomen op afknappen. Wij hielden ze niet klein en dom maar lieten ze iets zien dat iets voorstelde in de grote wereld.

En hierna maakten we ook nog maar een module ‘argumenteren’, en waarachtig tot wonderbaarlijk genoeg van leerlingen. Ze beschouwden het worstelen met standpunten en argumenten als een enerverend spel, waarvan zij de trucjes probeerden de achterhalen en de geheimen te ontrafelen.

Waar waren we gebleven? Ja, hier: Met de wereldwijde opmars van autocratieën, oligarchieën en andere varianten van dictaturen, die zich vaak in enige absurditeit teweestellen tegen democratische westerse samenlevingen, staan we bijna voor een uiterst cynische upgrade van *Nineteen Eighty-Four* van George Orwell (1948). Denk hier aan het geniaal bedachte profetische *thoughtcrime*. Met de vooralsnog oncontroleerbare opmars van KI (Kunstmatige Intelligentie) gaan we vervolgens als we niet oppassen in de richting van een griezelig verfijnde variant van *Brave New*

*World* van Aldous Huxley (1932!).

Hoe dom kan een mens wel niet zijn! Als westerse jongelui op scholen de laatste dertig jaren alleen al deze twee boeken verplicht hadden gelezen, zoals ik al vermeldde, en besproken met een goede docent, waren bepaalde ontwikkelingen al veel eerder op veel groter schaal gesignaleerd, bekritiseerd en mogelijk een halt toe geroepen. Maar het docentschap is niet alleen in Nederland maar ook internationaal in diezelfde dertig jaar steeds meer onderhevig geraakt aan minachting en zodoende staat er nu een garde mensen voor de klas die zelf genoemde boeken niet eens meer tijdens hun inmiddels gedevalueerde docentenopleiding heeft hoeven lezen: te moeilijk, niet relevant voor het diploma, iedereen moet slagen want groot tekort aan docenten en de opleidingen worden bekostigd juist op grond van die slagingspercentages.

Ontlezing geeft uiteindelijk vrij spel aan ego's, narcisten, dictators. Niet dat deze types per se door ontlezing worden gecreëerd, maar zij hebben het makkelijker in een land van blinden. Tijdens je jeugd behoor je inzicht te verwerven in de menselijke natuur en daar een zekere mentale weerbaarheid aan te ontlenen tegen mogelijk rigide regressieve denkbeelden en irrationaliteiten zoals – om maar eens iets te noemen – pathetische complottheorieën, welke altijd voortkomen uit inferieure, onvolledige, manke, gemanipuleerde informatiebronnen, en egocentrische angst.

Inmiddels een kleine twintig jaar geleden werd ik als docent Engels op mijn destijdse school door de adjunct opge-



zadeld met twee stagiaires van de regionale lerarenopleiding. Zij waren eerstejaars studenten en de aard van de stage werd gekarakteriseerd door de naam ervan: *snuffelstage*. In het eerste gesprek vroeg ik wat ze dan moesten komen besnuffelen. Het antwoord was: 'Huh?' Ik vroeg: 'Hebben jullie een stagewerkboek of zoiets, hebben jullie opdrachten meegekregen?' Nee, daar hadden ze nog nooit van gehoord, een stagewerkboek. Ik vroeg: 'Wat komen jullie dan doen? Of beter: Wat móeten jullie dan komen doen?' Ze bleven het antwoord volstrekt schuldig. 'Hoe hebben jullie je dan voorbereid?' probeerde ik nog. Tja, ze hadden op de site (van de opleiding) een lijstje met mogelijke activiteiten kunnen opzoeken. Ik vroeg: 'En wat kwam of wat komt daar dan zoal uit?' De enigszins vlotste van de twee opperde: 'We kunnen misschien een sociogram van een klas maken.'

Ik peilde wie van mijn collega's de gasten voor een paar uurtjes per week kon opvangen. Geen van allen was daartoe bereid. Twee vmbo-collega's zeiden: 'Nou, die twee kennen we wel. Die heb ik hier zelf in de klas gehad. Behoorden bij mij tot de ergste ettertjes. Nee, dank je.' Ze bleken dus van mijn eigen school, de vmbo-afdeling, afkomstig. Dat was weliswaar sowieso van voor mijn tijd geweest. Uiteindelijk moest ik ze zelf maar onder mijn hoede nemen. Probleempje was dat ik in dat jaar vrijwel alleen les gaf aan de hogere klassen havo en vwo. En een hbo-lerarenopleiding is niet bestemd voor de hogere klassen havo en vwo.

Zo kwamen ze onverhoopt toch terecht bij mijn lessen, achterin de klas. Wat ze daar gingen zitten te doen, bleef

mij aanvankelijk honderd procent onduidelijk. Observeren misschien? Wat dan observeren? Een sociogrammetje dan maar?

Met vwo 5 was ik bezig met *MacBeth* en had daartoe tevens de film van Polanski bij de hand en natuurlijk daaraan gekoppelde fragmenten van het boek. De jongelui smulden van de context van het verhaal, de verweven en half verborgen vooruitwijzingen, bijvoorbeeld de rol van de heksen, de spanning die continu voelbaar was en wel móest wijzen op een zeer dramatisch fataal einde, de motieven, het verraad, de fuik van het moorden. En dat alles steeds tussendoor geïllustreerd door scènes uit de roemruchte Polanski-film (van voor de dood van zijn vrouw).

Neemt niet weg, er waren exact twee stoorzenders in de klas, die achterin kennelijk met heel andere dingen bezig waren en zaten te kletsen en op de meest onmogelijke momenten te giebelen. Leerlingen keken regelmatig verstoord om en vervolgens enigszins vragend naar mij. Daar zitten ze, onze toekomstige docenten in Nederland, dacht ik. Dezelfde dag vertelde ik mijn adjunct dat hij de studenten terug kon sturen naar de opleiding en zelf belde ik de studentbegeleidster van de opleiding en stelde haar een paar vragen. Jaren later kwam ik een van de twee tegen als collega-docent op een roc. Hij vond zichzelf zo te zien nog steeds, of nog meer, helemaal het mannetje en had klaarblijkelijk zo zijn manieren gevonden om zich te handhaven. Dat leek hij tegenover mij duidelijk te maken door iedere keer als ik hem tegenkwam zijn bmi-borst wat breder vooruit te steken, althans dat te proberen, want ik sloeg er geen acht op.

Met dit kort referaat wil ik helemaal niet alsnog mijn gram halen op een toevallig persoon, of mezelf stiekem op de borst kloppen, maar ik stel het exemplarisch voor de absolute verwordingsgeschiedenis van het Nederlands onderwijs en misschien wel onderwijs in westerse landen in het algemeen, behalve misschien Finland. Of wat hadden we nog? Estland!

Het onderwijs is er natuurlijk om jonge mensen ieder op hun eigen niveau kennis te laten maken met nieuwe kennis terreinen, zowel op beroepsgericht ambachtelijk gebied als op theoretisch algemeen vormend gebied. Maar vooral moet een jong mens – ik zeg het *nóg* eens – een *referentiekader* aangereikt krijgen waarmee hij of zij de wereld, de maatschappij, zichzelf en de mensen beter kan begrijpen om, niet te vergeten, ook met een gegronde kritische blik gebeurtenissen en situaties te kunnen toetsen. En vaak kan een geïnformeerde cultureel-maatschappelijke kijk daar extra diepgang en nuance aan verlenen. Dus het onderwijs en zeker ook het onderwijs in de docentenopleidingen moet dringend en bindend zeer stevig worden opgeschaald. Het is een simpel verhaal van input en output. En die input is sinds de destructieve bezuinigingen vanaf de jaren 1980 alleen maar verder in kwaliteit teruggelopen. Dus ga maar na.

Om terug te komen op het voorbeeld van Dylan, het is – zoals zojuist gezegd – de taak van het onderwijs om leerlingen (ik zeg altijd jongelui of jonge mensen) in de basis een manier te verschaffen *om naar het leven te kijken, inzicht te krijgen in de menselijke natuur en een standaard te vinden om de dingen aan te meten*. Maar elke nieuwe docentengene-

ratie kan minder beschikken over een referentiekader dat ertoe doet. Ja, met de apparaatjes en appjes, met Google, het internet in het algemeen en dadelijk met AI kan men steeds beter overweg. Het zijn, vergeleken met ouderen, relatief handigers maar kun je daarmee een inspirerend inzicht in de menselijke natuur overbrengen, of beter: inzicht in de menselijke ziel? Negatie van cultuur en menswaardigheid is misschien wel de meest ernstige menselijke misvatting. Met de schrift zijn we ons immers destijds, vijfduizend jaar geleden, gaan *beschaven*. Waar cultuur en menswaardigheid naar de mechanismen van de onverschilligheid worden overgeheveld, maken we ons ontvankelijker voor irrationaliteiten, repressie, intimidatie, waarheidsinversies en vul maar aan.

Een tijdje geleden omschreef ik terwijl ik 'ergens' zat in mijn *Samsung Notes* een gedachte, uiteraard naar aanleiding van en met betrekking tot onze geestelijke staat zoals we die steeds meer tentoonstellen in de wereldwijde actualiteit.

Dualisme en zelfvernietiging (*een onwillekeurige gedachte*): *Met geweld, overheersing (inclusief intimidatie en bedreiging) van anderen en andere soorten, met destructieve intenties, met complottheorieën, cirkeldiscussie, met doorgedreven religie en religieuze strijd, met al dát verminken we onze mensenziel, degenereren we de geest. En dat doen we sneller en effectiever naarmate we intelligenter zijn. Kortom, hoe Dom kun je wel niet met z'n allen zijn.*



# IV



## God 4 –Eerste geslachtslijnen en tijd

Tamelijk hypothetisch, maar stel dat je bijvoorbeeld op een druilerige paasmaandag nog eens de *Genesis* gaat nalezen, dan kom je erbij uit dat nota bene de eerste zonen van Adam en Eva (Lilith was al een tijd uit zicht – zie *Taal 3*) een goeie en een kwaai variant kennen. Maar waarom meteen ook een slechte? En erger, de slechte, Kain, vermoordt ogenschijnlijk om niks – ja, afgunst, hebzucht – de goeie, Abel. Vervolgens krijgt die slechterik tot overmaat de gelegenheid een hele bloedlijn op te zetten. Nou, daar begon het al. Beetje domme boel.

Deze klootzak, Kain, gaat zich vervolgens vestigen in Nod. De betekenis van dat woord is *dwalen*, dus vrij vertaald: *daar waar gedwaald wordt*. En verder is het gelegen ten oosten van Eden, ten oosten van de plek van het oorspronkelijke Paradijs, welk we schijnen te moeten lokaliseren ergens tussen de Tigris en de Eufraat: De Vruchtbare Sikkel. Dit doet me meteen denken aan het prachtige boek *East of Eden* van John Steinbeck, waarin de hoofdpersonen ook nadrukkelijk ‘dwalende’ waren, mag je wel zeggen. Mogelijk was Kain eenvoudigweg niet helemaal honderd procent, of had hij toch een overduidelijk scheppingsfoutje meegekregen. Afgunst misschien? Degeneratieve kenmerken waren toen ongetwijfeld nog aan de orde van de dag. En pas op, echte literatuur is niet zomaar iets.

Wat ook meteen blijkt, is dat God zich welhaast gedwongen betoont dit heerschap Kain te begeleiden in zijn voortgang. Ik interpreteer dat Hij toch iets van een foutje in zijn creatie vermoedde of reeds erkende, en dus een



stuk verantwoordelijkheid niet naast zich neerlegde. Het gaat per slot om God, toch?

Gelukkig gaan Adam en Eva zich later, na ampel be-raad, nog eens procreëren en ontstaat er via Seth een bloedlijn die in tien bijbelse generaties bij Noach uitkomt. De bloedlijn van Kaïn krijgt kennelijk geen messiaanse status en bloedt dood, wat patriarchale voortzetting betreft. Wel levert de Kaïn-lijn nog een paar tamelijk onbeduidende stamvaders op – Jabal wordt bijvoorbeeld stamvader van vee en nomaden; Jubal wordt stamvader van de lieren fluitspelers – maar dan heb je het ook wel gehad. Heeft God een eerste (of was het de tweede al?) mislukking herkend? Met de nodige interpretatievrijheid zie ik een parallel tussen het Kaïn-verhaal en zijn geslachtslijn die vanzelf doodbloedde en van de andere kant het ‘evolutieverhaal’ dat 2,5 miljoen jaar geleden mensachtigen zonder taal zich afsplitsten van mensachtigen (bijvoorbeeld Homo habilis) mèt taal, of de eerste tekenen ervan. De eersten, die zonder taal, stierven één miljoen jaar geleden uit. Ik blijf herhalen, bijbelscribenten beschikten mogelijk over welhaast profetische verhalenkennis en -inzicht.

Seth is dus de eerste zoon uit de herstelleg van Adam en Eva – een soort tweede leg dus, maar dan van dezelfde man en vrouw. Er wordt ook wel gesuggereerd dat Seth een soort herstelcreatie van Kaïn is; in evolutietermen zou je dan zo’n beetje bij de Homo habilis uitkomen, die de oersoort zou worden van de sprekende mens. Niettemin, de menselijke aangeboren feilbaarheid is met ons heerschappij Kaïn wel meteen bevestigd.

Maar ter zake. Na Seth was er zijn zoon Enos. De Bijbel

vertelt dan in een tussenzin: 'In die tijd begon men de naam van de HEER aan te roepen.' (Gen. 4:26) Daar begon het dus, zullen we maar zeggen, met taal en religie; dat wil zeggen, voor de Bijbel.

De geslachtslijnen van Seth tot Noach en vervolgens van Noach tot Abram (later Abraham genaamd) bestrijken elk tien bijbelse generaties. Dit moet men echter niet helemaal letterlijk opvatten. Het Oude Testament is grotendeels vanuit oude levende verhalen opgetekend, zo tussen 600 en 300 voor Christus, en onder andere doordat men klaarblijkelijk toen nog voornamelijk nevenschikkend redeneerde (... en ... en ... en ...), wat je hier ook terug ziet in de Genesis-taal, bestaat er grote onduidelijkheid over de verticale of chronologische tijdlijn. De patriarchen van Seth tot Noach, bijvoorbeeld, werden in de Bijbel gemiddeld zo'n 800 tot meer dan 900 jaar oud en procreëerden vanaf een jaar of 40 tot 60, waardoor er logischerwijs wel erg veel overlap in de opeenvolgende generaties ontstond. Ik kan me zo voorstellen dat men op gegeven momenten niet meer precies wist wie er allemaal van wie was. Nu kan zich dit heden ten dage in relatieve zin ook voordoen bij diersoorten die lang niet zo oud worden maar zich wel elk jaar met tot wel tien nakomelingen voortplanten, welke ook weer na een jaar vruchtbaar zijn. Maar met betrekking tot onze eerste menselijke patriarchen ligt dat hopelijk toch iets anders en is het niet denkbeeldig dat er van patriarch tot patriarch wellicht wel twintig tot dertig niet vernoemde tussengeneraties waren binnen die 800 of 900 levensjaren van elke volgende patriarch. Maar stel dat die anonieme *inbetweens* ook nog eens zo oud of misschien iets min-

der oud moesten worden, dan zou dat hoe dan ook de tijdrekening als geheel nog eens enorm extra oprekken. Mogelijk dus dat vanwege een vooralsnog nevenschikkende manier van denken ten tijde van het op schrift en te boek stellen van het Oude Testament het begrip tijd voor de mens zelf nog slechts een uiterst relatieve betekenis had. Daarbij, bedenk ik me, is het wellicht voor te stellen dat de enorme leeftijden van de patriarchen en de duistere aantallen tussengeneraties een bijbelse poging insluiten de niet verifieerbare religieuze geschiedenis nader te brengen tot de verifieerbare evolutionaire of werkelijke geschiedenis van de mens. De verhalen die nu eenmaal leefden rondom personen en personages stonden primair, de tijdzuiverheid niet; sowieso niet in religies. God heeft geen tijd in zijn pakket zitten.

Om een dergelijke reden moeten we dit niet alsnog op de punt-komma gaan doorrekenen en vergelijken met de Evolutie, maar enige speculatie hoeft hier niet te misstaan. Het imaginaire mag kortom wat ruimte hebben. Dat maakt in ieder geval dat we het hier hebben over bepaalde nog lang niet beantwoorde vraagtekens.

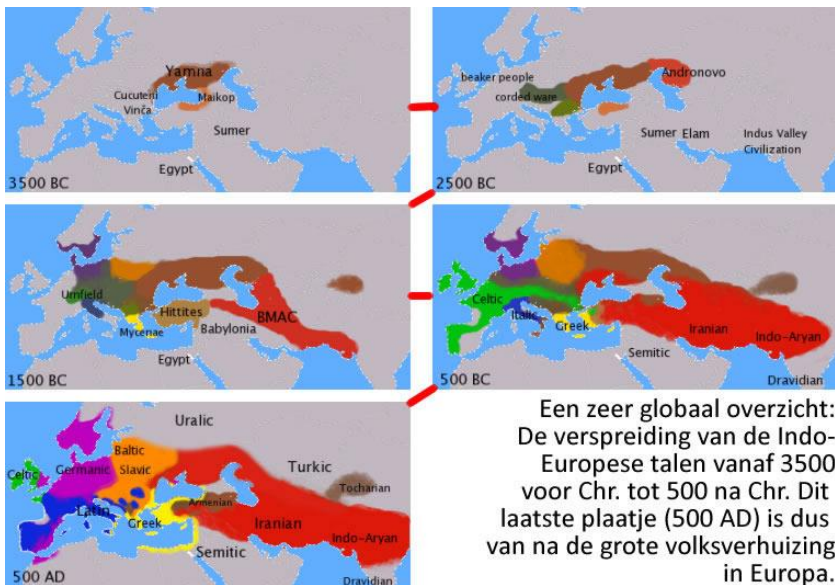
Wellicht hebben de begrippen tijd en ruimte net zoals de grote hersenen ook een zekere Evolutie doorgemaakt. Bijbelse tijd was echter nog gecondenseerde tijd.

## *Taal 4 – Taal / verhalen en de Evolutionaire oorsprong*

Pro memorie, ter herinnering en alvast vooruitlopend op waar dit hoofdstuk naartoe gaat: de Bijbel heeft, uit de aard der zaak, niks met Evolutie van doen en ook niet direct met hoe de mens precies aan taal kwam. Adam was er en moest alles maar eens een naam gaan geven en toen was er dus kennelijk taal. En vervolgens waren er de Babyloniërs die een toren tot in de hemel gingen bouwen, wat ook verrekte voortvarend verliep, met name doordat er in de bijbelse mensenwereld nog maar één taal werd gesproken, in ieder geval voor de gelegenheid van de ‘torenklus’. Maar God constateerde net op tijd dat Hij daar waarschijnlijk toch een foutje (alweer) over het hoofd had gezien. Met slechts één taal ter beschikking zou de mensheid namelijk zó effectief kunnen samenwerken dat zij inderdaad met die Babylonische toren zeer spoedig God naar de troon daar boven in de hemel zou steken, en dat kwam Hem eigenlijk toch wat al te dichtbij. Dus zorgde Hij voor een flinke dosis spraakverwarring (altijd handig) door alle verschillende volkeren in een keer andere talen te laten gaan spreken, waardoor de samenwerking natuurlijk stokte en de bouw van de toren niet minder. Echte universele eensgezindheid zou vanaf dat moment welhaast een taboe blijken. Zie vandaag de dag.

En even concreet: We hebben het met die toren globaal over 1100 voor Christus. Babylon kende feitelijk al vele verschillende talen. Dus er leefden al mensen in Mesopotamië van allerlei geografische afkomsten en achtergronden. Het verhaal gaat echter dat toen die mensen besloten

een (oneindige) toren te gaan bouwen, ze ook *besloten* *eenzelfde taal* te spreken. In de tijd geplaatst moet dat *Aramees* zijn geweest, het Engels dus van toen. Nadat God de eensgezinde spraak van de mensen had verward, opdat ze elkaar niet meer konden verstaan, werd de bouw gestopt en verspreidden de mensen met hun van oorsprong verschillende talen zich over de aarde.



Een zeer globaal overzicht: De verspreiding van de Indo-Europese talen vanaf 3500 voor Chr. tot 500 na Chr. Dit laatste plaatje (500 AD) is dus van na de grote volksverhuizing in Europa.

Het verhaal over Babel is een van de oudst doorgegeven mythes ter wereld. Maar let wel: een mythe. Evolutionair zou je dit kunnen koppelen aan de emigratie van Sapiens vanuit Noordoost-Afrika naar aanvankelijk globaal het oostelijker Midden-Oosten, ofwel Mesopotamië, ofwel het gebied in Zuid-Irak van de Tigris en de Eufraat, alleen heb je het dan wel over 70.000 jaar voor Christus. Vanuit Mesopotamië is Sapiens inderdaad lang voor de bijbelse Ba-

bylonische 'kwestie' zich gaan verspreiden over de aarde. Maar vaak plaatst en gebruikt de Bijbel veel oudere evolutionaire gebeurtenissen en ontwikkelingen van de mens in een eigen doch vaag tijdpad en vervormt deze om ze passend te maken voor het bijbelse verhaal. Allemaal niet erg, hoor. Maar dat moeten we wel even blijvend in ogenschouw houden.

Wat dit soort diepzinnige en profetisch gelaagde verhalen betreft, blijft het feit dat schrijvers van de Bijbel überhaupt ons dit, bijvoorbeeld het Babel-verhaal, hebben overgeleverd me buitengewoon boeien. Hoe intelligent, doortastend en inderdaad vooruitziend moeten dergelijke mensen wel niet zijn geweest, waar het gaat om het beschrijven van structuur en doel en inborst van de mens als toevallig of gedetermineerd fenomeen in ons 'aards universum'? In het millennium voor Christus was er nog weinig geschiedkundige verificatie, waarschijnlijk ook vanwege het ontbreken van nauwkeurig tijdbesef in de overgedragen verhalen. Tijd was door de summiere en selectieve vastlegging ervan een rekbaar en tamelijk interpretabel begrip, zoals we hebben gezien.

Zo bestaat er natuurlijk al vele vele jaren veel wetenschappelijke discussie over de oorsprong en evolutie van onze unieke menselijke taal, of talen. Kon taal zich ontwikkelen doordat de hersenen van bepaalde oermensen groter en verfijnder werden of werden de hersenen groter en verfijnder synchroon met of als gevolg van de voortschrijdende ontwikkeling van de spraakorganen en het menselijk taalvermogen? En waardoor schreed dan het

menselijk taalvermogen voort?

Wat zijn momenteel de wetenschappelijke inzichten over het ontstaan van mensentaal? Een zekere meneer Dick Slagter legde niet zo lang geleden in zijn boeken *Homo Nudus* (2012) en *400.000 Generaties* (2020) voor mij het duidelijkst uit hoe van het één het ander kwam.

Aldus heel compact samengevat: Nee, laat ik beginnen met een simpel gegeven. Zo ongeveer 1,9 miljoen jaar geleden, zo blijkt uit de fossielen, is *Homo habilis*, die al een tijdje bestaat, de eerste naakte (dat wil zeggen: vachtloze) mens waarbij de bovenhoektanden keurig in gelid met de voortanden en de kiezen blijken te staan. Anders gezegd, ze steken niet echt meer uit en hebben duidelijk geen enkele snij- of scheurfunctie meer. (*Homo Nudus*, p.430 e.v.) Mogelijk zijn zij 'gedevolueerd', ofwel degeneratief geëvolueerd, doordat de mens bijvoorbeeld het vuur leerde beheersen en zijn voedsel kon koken, dit dus niet meer hoefde te verscheuren. Maar het kan net zo goed dat dit niet waar is want de ontdekking, of liever beheersing, van het vuur wordt in het algemeen toegeschreven aan òf de Neanderthaler òf de *Homo sapiens* zo'n 400.000 tot 300.000 jaar geleden. En ofschoon er ook bronnen zijn die de *Homo erectus* verdenken al 1 miljoen jaar geleden met vuur te hebben kunnen omgaan, is dat toch een afstand van een kleine miljoen jaren vanaf de genoemde *Homo habilis* met zijn geëgaliseerde hoektanden. En zelfs als *Homo habilis* tóch al met vuur kon omgaan, is dit niet de directe oorzaak van het afvlakken van de hoektanden.

Dick Slagter komt tot een andere, tweeledige, verklaring voor het verlies van de roofdierhoektanden bij de

oermens. Hij had ze de laatste honderdduizenden jaren steeds minder nodig gehad om met zijn mannetjesconcurrenten te strijden om de gunst van de vrouwtjes, om te beginnen doordat het polygame samenlevingssysteem van alfamannetjes allengs was overgegaan in meer monogame relaties binnen groepen, wat betekende dat er minder om dominantie hoefde te worden gevochten. Maar het bekvechten hoefde sowieso al minder fysiek te gebeuren want zeer wel mogelijk kon de primitieve mens het toen inmiddels al aardig af met iets als betekenisdragende klankwoorden of welke aanzet tot taal dan ook. Hij kon het algemene geschil beslechten met de mond, dat wil zeggen met de stembanden in plaats van zoals voorheen te doen gebruikelijk met de hoektanden.

Wat bij deze redentie wel weer vraagtekens oproept, is het feit dat Habilis nog een keelzak wordt toegeschreven. Ik leg dat straks nader uit. In ieder geval betekent dit, dat hij alleen al fysiologisch nog maar beschikte over een uiterst beperkt klankenarsenaal en sowieso nog niet erg articulatief kon spreken. Maar het bestaan van Habilis bestrijkt ook zo'n 600.000 tot 700.000 jaar en wie weet was tegen het einde van zijn tijd en in de overgang naar Homo erectus de keelzak weggeëvolueerd en vervangen door een tongbot waaraan in plaats van de keelzak het achterste van de tong was bevestigd, waardoor veel meer spraak kon ontstaan.

Vanaf al zo'n zeven miljoen jaar geleden waren onze voorvaders in de bossen van Noordwest-Afrika langzaam hun vacht gaan verliezen. Dit is op zich nog een raadsel



maar waarschijnlijk legden toen ook al klimaatveranderingen hun claims. Het vachtverlies begon in ieder geval bij de vrouwen. De jonkies hadden allengs geen houvast meer aan moeders vacht en dat neutraliseerde de veiligheid in de bomen. Moeders waren gedwongen hun kroost te dragen en moesten zodoende meer op de grond leven. Hierdoor hadden ze dus ook vaak dringend meer fysieke bescherming nodig. Met jonkies in de armen in plaats van comfortabel hangend aan de vacht, waren zij uiterst kwetsbaar. Een alfamannetje kon daar in zijn eentje, eventueel met een paar semi-alfa's, niet meer aan voldoen. Vrouwtjes zochten meer binding met een vaste mannelijke beschermer, logischerwijs liefst de verwekker van de kroost. Dat kwam trouwens goed uit want onze oer mannen hadden van meet af aan al een voorkeur gehad voor juist de minder behaarde vrouwen, waardoor de procreatie ook voornamelijk via deze zich voltrok. Zo ontstond dus de *naakte mens*. Maar ook dit betekende dat er meer communicatie moest plaatsvinden om überhaupt te overleven, en meer gedifferentieerde communicatie. Dominantie binnen een samenlevingsverband kan zo zijn functie hebben, maar wordt een beetje achterhaald en primitief als 'dingen' als gerichte affectie en zorgzaamheid en verbondenheid hun intrede doen. Zie de hedendaagse autocratische attitude versus de democratische, maar dat weer even terzijde.

Maar goed – even een paar miljoen jaren overslaan –, met het egaliseren van de dracula-achtige hoektanden van de vroege Habilis zijn we er natuurlijk nog lang niet. En feitelijk is dit slechts een bijkomende indicatie van een gro-

tere zojuist ingezette reeks veranderingen. En ofschoon het vanaf *Homo erectus* van 1,9 miljoen jaar geleden nog 1,5 miljoen lange jaren duurde voordat bijvoorbeeld de mensschedel, van de eerste sapiens-mensen inmiddels, genoeg volume aan hersens kon herbergen waarmee een volwaardige taal en vergaand bewustzijn kon worden gerealiseerd, was er met het begin van *Erectus* iets wezenlijks gebeurd. Want waardóór precies was de *Habilis* naar een *Erectus* geëvolueerd?

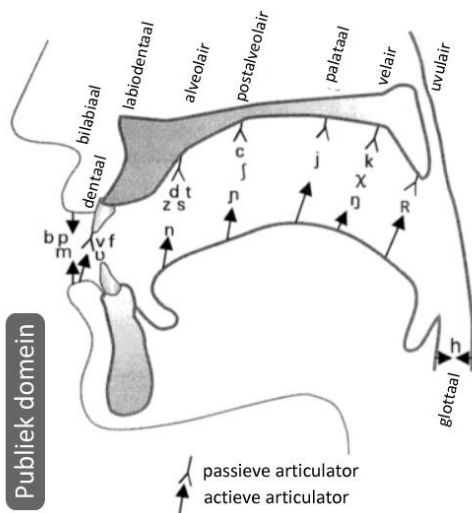
De mens kwam al veel eerder dus uit de bomen, was voor voedsel of prooi toenemend aangewezen op de savanne, moest gaan rennen, werd jager, liep rechtop. De hele fysiek veranderde in de loop van een paar honderdduizend jaar. De wervelkolom bijvoorbeeld muteerde van een gebogen vorm naar een S-vorm, waardoor het lichaam de schokken van het lopen kon opvangen en zich stabiliseerde tijdens het lopen, mede ook doordat het bekken zich allengs vergrootte.

Voor dit verhaal over taal is het echter van belang dat door de rechte houding het strottenhoofd veel meer ruimte kreeg, vooral naar beneden, wat allengs het klankenpotentieel sterk hielp uitbreiden, zeker na het verdwijnen van de zogeheten keelzak. Door veranderend voedsel en voedselbereiding hoefden de kaakspieren niet meer zo overdreven sterk te zijn en veranderde de kaak zelf ook. Hij werd smaller, stak minder naar voren uit. Dit heet *kaakatrofie*. Het verhemelte veranderde eveneens, de tong werd dikker en kreeg een hele specifieke functie in de articulatie van klinkers en medeklinkers. Dit is een samengesteld voorbeeld van exaptatie, *spraakexaptatie*. De structuur en vorm

van de mond veranderde ten behoeve van een nieuwe functie: spraak. In plaats van gutturale gromgeluiden, onder andere door middel van de keelzak, kon de mens op den duur steeds meer verfijnde klanken voortbrengen. Gutturale klanken zoals bij mensapen komen van diep achter in de keelholte. Deze klanken hebben geen articulatie nodig, anders gezegd, kunnen geen articulatie verdragen. Alle mensapen hadden/hebben daarentegen grote, met lucht gevulde zakken die aan het tongbot bovenaan het spraakkanaal vastzitten: keelzakken. Die keelzakken zorgen ervoor dat ze laag, luid en indrukwekkend zich kunnen laten horen. Toen de mens echter eenmaal de beschikking kreeg over steeds meer klanken, na het verdwijnen van de keelzak, was het wachten op de volgende stap: het koppelen van betekenissen aan die klanken en combinaties ervan.

Maar eerst iets over hoe de mond van ons of van Sapiens er fonetisch uitziet. Anders gezegd, hoe vormen we in de mond en met natuurlijk de lippen, de tong en het verhemelte de verschillende klanken. In het kort, je kunt *medeklinkers labiaal* vormen. Dat is met de lippen. Voorbeelden: **b**, **p**, **m**. Dan zijn er *labiodentale* klanken, dat wil zeggen met de (boven)tanden tegen de (onder)lip(pen). Voorbeelden: **v**, **f**. Vervolgens *dentaal*, met of tussen de tanden: **s**, **z**. Verder terug in het verhemelte is er de *alveolaire* sector. Daar spreek je met behulp van tongcontact de **d**, **t** en de **n** uit. Hetzelfde geldt voor het *palatale* deel van het verhemelte: de **j**. En bijna achterin, bij de *velaire* plaat, komt onder andere de **k**, de zachte-**g** en de **ŋ**. Tot slot is er de oorspronkelijke huig-**r** en de harde-**g** (**ch**), die helemaal

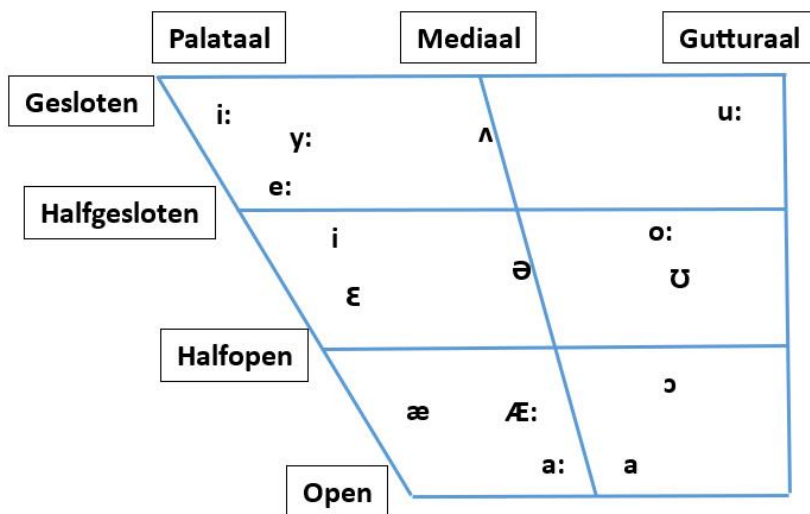
achterin de mondholte en vrijwel in de keel worden gevormd, in het zogeheten *uvulaire* deel. Daarbij is er bij medeklinkers een onderscheid tussen stemhebbende en stemloze medeklinkers. Stemloze medeklinkers zijn bijvoorbeeld de **p**, **t** en **k**; de **f**, **s** en **ch**. (Denk nog maar eens aan 't **KoFSCHiP**.) De stemhebbende tegenhangers daarvan zijn respectievelijk: de **b**, **d**, **g**, **v**, **z**, en **g** (Engelse *g*: *good*, *gun*).



Articulatieplaatsen van een aantal medeklinkers in het Nederlands.

Laat ik dit niet verder gaan uitleggen want het is niet bedoeld als een les Nederlandse fonetiek. Wat het wel alvast duidelijk maakt, is dat je je kan voorstellen dat het enige Evolutie zou vergen voor een soort om van niets tot alleen al de spraak van het hele medeklinkerarsenaal te komen. En het waren nog maar de medeklinkers. De doorsnede hierboven van de mondholte en de spraakorganen en spraakplaatsen waar en waarmee medeklinkers worden

geproduceerd, geeft aan hoe complex het spraakproces eigenlijk wel is. Onder andere de lippen, tanden, het verhemelte en vooral de tong hebben daarin hun specifieke functies. Ik ben het zelf niet eens met de plaatsing van de *s* en de *z* in de tekening, want die resulteren daar alleen maar in gelispel. Ze dienen gewoon dentaal te worden geproduceerd, dat wil zeggen tussen de tanden. Niet alle medeklinkers zijn trouwens in deze dwarsdoorsnede opgenomen. En nu de *klinkers*.



Een incompleet fonetisch klinkerdiagram: articulatieplaatsen in de mond. Tweeklanken zijn hier sowieso niet in opgenomen. De [a:], de lange aa, spreek je met open mond en een beetje naar achteren uit, de korte a hetzelfde maar meer naar achteren. De [u:], de oe, spreek je achter boven in de mond uit maar met de mond gesloten en met liprondding. De [i:], de ie, daarentegen spreek je voor boven in de mond uit en met lipspreiding.

Je spreekt klinkers in tegenstelling tot medeklinkers niet alleen of voornamelijk met de tong en het verhemelte uit maar gewoon achter of voor in de mond, of boven of on-

der, met liprondding of lipspreading. Boven of onder wordt respectievelijk gesloten of open genoemd. Van voor naar achter is van palataal naar gutturaal. De dubbele punt ( : ) achter een klinker geeft aan dat dit een lang uitgesproken klank is. De [i:] is zodoende als in *fiets* en de [i] als in *flits*. Lang niet alle klinkers zijn in het diagram verwerkt, en al helemaal geen tweeklanken, maar het gaat er weer om te beseffen hoe ingewikkeld onze spraakorganen zijn samengesteld en werken, bedenkend dat dit slechts weergaven van de moderne Nederlandse spraak zijn. Wereldwijd verschillen de klanken en fonemen natuurlijk enorm. Een groot verschil met apen of waarschijnlijk ook oermensen is de vorm van de tong. Bij apen is die nogal plat en kan nauwelijks naar voor en naar achter bewegen. Dit beperkt meteen al de mogelijke variëteit aan klanken.

Maar als je deze doorwrochte fonetische diagrammen goed tot je laat doordringen, vraag je je nogmaals af hoe gigantisch veel fysiologische evolutiestappen nodig moeten zijn geweest om tot een waarachtig sprekende mens te komen, en dan heb ik het nog niet eens over cognitieve evolutiestappen. En wanneer begon de mensenspraak en wanneer was die volgroeid? Het verhaal van de geëgaliseerde hoektanden van *Habilis* terug volgend, moeten de eerste vormen van *spraakexaptatie* zich vanaf zo'n drie miljoen jaar geleden hebben gerealiseerd. De functie van de kaak en de mond begon te veranderen in de richting van een spraakorgaan. Kijkend naar de hersengroei bij onze oermensen, gebeurt er echter heel erg lang niet veel. De oudste *Homo habilis*-fossielen van zo'n 2,3 miljoen jaar ge-

leden lieten al een teruggeweken kaaklijn zien en de nabijheid van vuistbijlen. Een en ander daarin maakt het aannemelijk dat toen al voedsel werd bereid, mogelijk zelfs op vuur. Toch kan er dan nog geen substantiële hersengroei worden geconstateerd vergeleken met de oermensen van 3,3 miljoen jaar geleden (*Australopithecus afarensis*): 'we' beschikten nog maar over zo'n 450 cc. Een verklaring kan zijn dat de vaardigheden die bijvoorbeeld nodig waren voor handigheden als het bereiden van voedsel en het aansteken van vuur, motorische vaardigheden zijn die algemeen worden aangestuurd door de neocortex en die geen direct aanvullend beroep doen op de hersenen, vooral ook omdat ze weinig afwijken van andere motorische vaardigheden als het kraken van noten met een steen of met een stokje vissen naar termieten.

Rond 1,9 miljoen jaar geleden echter blijkt *Homo habilis* te beschikken over een herseninhoud van 510 cc. Er is daarmee weliswaar een miljoenen jaren lange trend van stilstand in hersenontwikkeling doorbroken maar dat blijkt hem niet in een navenante toename van technologische ontwikkeling te hebben gezeten, want daarin is nauwelijks iets veranderd. Ook is er geen sprake van een toename van het lichaamsgewicht van de *Habilis*, wat een toename van de herseninhoud zou hebben verklaard.

Vanaf dan – 1,9 miljoen jaar geleden – komt de hersenontwikkeling bij de opvolgers van *Habilis*, bij *Homo erectus* en iets later *Homo heidelbergensis*, pas echt in een stroomversnelling. Daarbij valt het op dat de omvang van de hersenen bij elk van de mensensoorten sneller groeit dan het lichaamsgewicht of de lichaamsomvang. *Erectus* leefde

trouwens van 1,9 miljoen jaar tot 200.000 jaar geleden en Heidelbergensis van 1 miljoen jaar tot mogelijk eveneens 200.000 jaar geleden. De tamelijk algemene wetenschappelijk consensus bestaat erin dat Homo heidelbergensis de laatste gemeenschappelijk voorouder is van zowel *Neanderthaler*, *Sapiens* als de *Denisovamens*.

In het begin, de eerste honderdduizenden jaren vanaf *Erectus*, vallen de verschillen tussen hersengroei en toename van het gemiddeld lichaamsgewicht nog wel mee maar met de tijd neemt het verschil welhaast exponentieel toe: de hersenen groeien verhoudingsgewijs veel sneller dan het gemiddeld lichaamsgewicht van genoemde Homo-soorten. Wetend dat de hersengroei niet toe te schrijven is aan een gigantische technologische vooruitgang, blijft **taal** als aandrijver over.

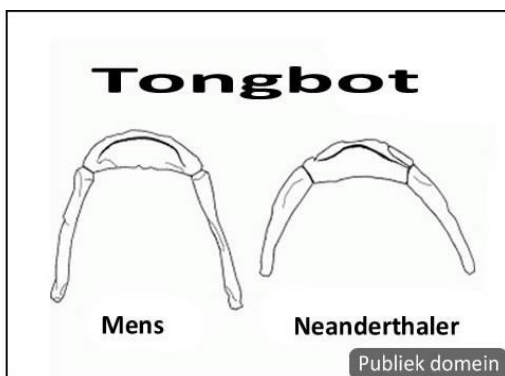
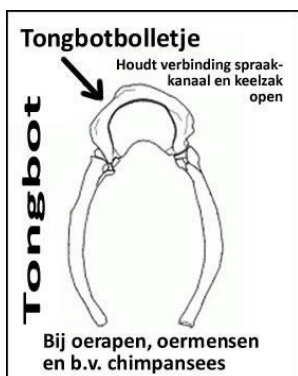
Ongeveer 300.000 jaar geleden bereikten we de herseninhoud die we nu ook hebben, pakweg 1350 cc. In 1,6 miljoen jaar bleek onze herseninhoud vrijwel verdrievoudigd, terwijl de gewichtstoename van de mens in die tijd slechts 20 tot 30 procent bedroeg.

Uiteraard waren onze spraakorganen toen inmiddels ook volledig doorontwikkeld. Een vraag die dan bij mij opkomt, is: Kon de *Neanderthaler* ook écht spreken? Vroegere (onder)soorten van de naakte mens, immers, die niet over taal beschikten, stierven zo'n één miljoen jaar geleden uit.

Het is in ieder geval zo dat Neanderthalers fysiologisch in staat moeten zijn geweest tot spraak. Dat blijkt bijvoorbeeld uit tongbotfossielen die aangeven dat het *tongbot* van de Neanderthaler vrijwel overeenkomt met dat van de



mens, of Sapiens. Het tongbotje of tongbeen zit in de hals bovenaan het strottenhoofd. Het zorgt tevens voor de bevestiging van de achterkant van de tong en stuurt deze aan, dus maakt het mogelijk dat de tong naar voren en achteren kan bewegen afhankelijk van de klanken die geproduceerd worden. Bij apen is het tongbot aan de voorkant veel bollier en dat tongbotbolletje houdt het spraakkanaal open omdat er een keelzak aan bevestigd is. De geluiden die door middel van de keelzak worden uitgestoten, zijn heel lage oerklanken met slechts weinig variatie. Ik noemde het eerder gutturale geluiden. Bij oermensen ouder dan 2 miljoen jaar zijn dergelijke bolle tongbotten gevonden, wat erop wijst dat zij nog keelzakken hadden. Dat geldt daarom waarschijnlijk ook nog voor Homo habilis, die niettemin wel al redelijk rechtop liep. Hoe dit zat met Homo erectus, die van 1,9 miljoen tot 300.000 jaar geleden rondliep, is nog niet bekend. Er zijn geen tongbotten van gevonden. Neanderthalers hadden echter geen keelzak meer, te zien aan het plattere tongbot welk door de vorm geen keelzak meer toeliet of deze overbodig maakte.



We hebben het hier dus bij de Neanderthaler over een vergelijkbare aanleg voor spraak (en taal) als later Sapiens of de mens. De verdringing of het uitsterven van Neanderthaler moet in iets anders gelegen hebben dan het wel of niet beschikken over taal. En dan laten we het verhaal van het cognitief en conceptualiserend vermogen nog steeds even buiten beschouwing.

Om van klanken tot taal te komen, heb je minstens éniġ cognitief vermogen nodig en, afhankelijk van de voortgang van de taalontwikkeling, steeds méér cognitief vermogen.

Klanken combineren, bijvoorbeeld klinkers en medeklinkers, leidt tot woorden, welke gaandeweg betekenis wordt toegekend. Met slechts woorden in je spraakarsenaal zul je deze echter vaak moeten ondersteunen door middel van gebaren en/of gezichtsuitdrukkingen. Simpel voorbeeld: woord/klank + wrijven over de buik is honger, maar wrijven over de buik met pijnlijke gezichtsuitdrukking is buikpijn.

In het begin zal het scala aan zelfstandige naamwoorden zich uitbreiden en vervolgens komen onvermijdelijk de doe-woorden, de werkwoorden dus, en de persoonlijke voornaamwoorden, want je moet toch weten wie wat doet. Als je zóver bent, heb je feitelijk al grammatica. Waarschijnlijk waren in de Evolutie van de taal al tienduizenden, honderdduizenden jaren nodig om tot hier te komen. Waarschijnlijk ook was er al snel instructietaal nodig om te leren van elkaar: hoe maak je die steen of die pijl nóg scherper. Kortom, taalontwikkeling heeft zich mogelijk

grofweg in een logische volgorde voltrokken zoals dat globaal met kinderen gaat die hun moedertaal leren:

- zelfstandige naamwoorden en namen (*mama* om te beginnen);
- werkwoorden;
- persoonlijke voornaamwoorden;
- bijvoeglijke naamwoorden (eerst woorden als *groot, klein, gevaarlijk, lekker* en later pas morele/oordelende aanduidingen als *slecht, goed, gemeen, lief* en tot slot, na een zekere intellectuele ontwikkeling, esthetische kwalificaties als *mooi, lelijk* en dergelijke);
- bijwoorden en bijwoordelijke bepalingen, met name van hoedanigheid;
- enzovoort.

Nou, enzovoort... Ik ben het belangrijkste vergeten: aanduidingen en begrip van *tijd* en *ruimte*! Pas toen we tijd en ruimte ontdekten en konden uitdrukken in taal en erop konden reflecteren, werden we wellicht voor het eerst écht mens. We leerden de wereld om ons heen te conceptualiseren, dat wil zeggen in (abstracte) voorstellingen en begrippen duiden en vastleggen. Mythen, bijvoorbeeld, als eerste verhalen zijn in essentie zodoende manieren om de wereld beter te begrijpen en conceptualiseren. Daarbij, met tijd en ruimte in onze 'conceptenbaggage', konden we steeds beter gaan plannen. Dit moet hand in hand zijn gegaan met de groei en ontwikkeling van het 'gebied van broca' (taal en spraak) maar nog meer de groei van de hippocampus (geheugen, ruimtelijke oriëntatie), welke in nauwe samenwerking met de prefrontale cortex inderdaad het plannen van zaken maar ook bijvoorbeeld het vormen

van zinnen, het (analytisch) redeneren of het delen van context in gesprekken en vooral dus het conceptueel denken regelt; en dit alles resulterend in het menselijk zelfbewustzijn.

Een beetje delicaat, maar toch: Als je de verschillen in schedelvorm tussen Sapiens en Neanderthaler bekijkt, zijn onder meer de rondere en minder langwerpige achter schedel bij Sapiens en het hogere minder afgeplatte voorhoofd opvallend. En precies hier achter dat hogere voorhoofd bevindt zich de prefrontale cortex, die ons in het algemeen zeer van dienst is met geheugen en taalgebruik. Ofschoon het schedelvolumen van Neanderthaler 15 procent groter was, is het de vraag in hoeverre dat iets zei over de grootte en ontwikkeling van de (pre)frontale cortex, over de mate van intelligentie en over taal. En uiteindelijk gaat het bij iets als intelligentie overigens niet lineair om de cc's maar vooral om de kwaliteit van verbindingen en het leggen verbanden.



Homo neanderthalensis

Homo sapiens

Dus nu, nu we uiteindelijk met enige legitimering mogen

stellen dat **taal** de unieke en onderscheidende factor is geweest in de ontwikkeling van onze net zo unieke **grote hersenen**, hersenen die overweg kunnen met abstracte ideeën en concepten, die ons niet alleen nevenschikkend maar ook onderschikkend laten redeneren, die ons wezensvragen laten stellen, nu wordt het tijd dat we – al is het voor even maar – teruggaan naar de titel van dit boek: *God*. Wat heeft God met ons te maken?

Nou, als je de cognitieve beschikking hebt over tijd (geheugen!) en ruimte en daarbij afdoende taal, kun je verhalen gaan vertellen. **Verhálén!** En waarom niet verhalen over en van ene God, of van een heleboel goden en halfgoden tegelijk? En in optima forma: verhalen waarin je kunt **gelóven!**

Vaak denkt men dat de kosmische godenverhalen als eerste kwamen, waarna mogelijk een heel arsenaal aan mythische wezens (draken, fenixen, weerwolven, dwergen enz.) het verbeeldingsleven in werd getoverd, waaruit vervolgens zich vele mythologieën ontplooiden en uiteindelijk pas veel later de monotheïstische godsverhalen die door filosofen, scribenten of ‘profeten’ werden geconcipeerd, met name door de constructeurs van het christendom en de islam.

Ik denk zelf dat er een bepaalde logische lijn te ontdekken valt in de voortschrijdende spirituele verbeeldingskracht van Sapiens of in dit verband de mens: *magie & symbolisme, animisme* (natuurmythen), *polytheïsme, monotheïsme*.

Eerst zijn er de **symbolen** die als het ware houvast bieden in de willekeurige onpeilbare hogere omringende we-

reld van de Natuur. 'Moeder' is het oersymbool van de aarde, wij spreken dan ook van '**Moeder Aarde**'. Zo bouwden prehistorische mensen gigantische kunstmatige heuvels, die de zwangere vrouw en de procreatie symboliseerden. En ze bouwden die op plaatsen waar de zogeheten thallurische energie van de onsterfelijkheid het sterkst was, dus waar de aarde het meest 'genezend', het meest 'moeder' was. Silbury Hill, bijvoorbeeld, is een neolithische kunstmatige kalk- en kleiheuvel bij Avebury in het graafschap Wiltshire in Engeland. Al is hij 'slechts' 4500 jaar oud, de mystieke symboliek pakt je als je er bent. De cirkel, een ander oersymbool, staat voor oneindigheid en perfectie en is zowel verbonden met de zon als met de maan. De driehoek is het symbool van moeder en vrouw. En hier kunnen we veel verder in doorgaan maar ik zou zeggen, lees eens Jung c.s., *De mens en zijn symbolen*.



*Animisme* vervolgens is het geloof dat alles op aarde bepaalde krachten herbergt. Donder, regen, wind en vuur zijn krachten, maar ook zon, maan, rivieren, zand en rotsen. Mensen, dieren, planten en voorwerpen hebben volgens animisten ook krachten. Het komt erop neer dat alles in de natuurlijke wereld om ons heen bezielde is. Ik legde dit eerder al uit aan de hand van de kabbala. Maar er zijn ook prinsessen die de wereld nog graag animeren.

Vanuit het animisme is het een logische en maar hele kleine stap naar het *polytheïsme*, het geloof in meerdere goden. Je maakt om te beginnen van elk ongrijpbaar natuurverschijnsel een god en daarmee wordt het grillige en onverklaarbare hanteerbaar, omdat je het personifieert en deel van jezelf maakt. Dat is raar maar feitelijk kun je met IETS dat je animeert en personifieert geestelijk in contact komen of anders gezegd, jezelf en je angsten en verwachtingen ernaartoe verplaatsen.

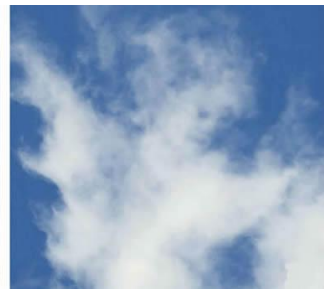
Tot slot ontstaat onvermijdelijk als religieuze behoefte het *monotheïsme*: één god die sowieso alle lagere goden opheft en in zich verenigt. Daarmee heeft hij onvermijdelijk ook iets dualistisch: het goede ontkomt niet aan het kwade. Niet alle inmiddels geneutraliseerde goden waren namelijk goed, er waren waarschijnlijk net zoveel kwade geesten. Zarathustra legde voor deze gedachte van de monotheïstische dualiteit de basis zo ongeveer 1200 jaar voor Christus, toevallig in een tijd waarin de Bijbel (later) Mozes de Tien Geboden van God liet ontvangen.

Dit alles, en met name het symbolisme en animisme, toont de unieke verbeeldingskracht van de mens aan, welke ontegenzeggelijk voortkomt uit een zeker taalvermogen

dat ons in abstracte concepten liet en laat denken maar ons ook patronen in de fysieke en natuurlijke werkelijkheid kan laten zien die er feitelijk niet zijn, en die daarbij dan de suggestie wekken van de aanwezigheid en bezigheden van hogere machten. In dreigende wolken kun je naar believen gezichten herkennen en die interpreteren als goden of andere creaturen. In de basis wordt dit verbeeldingsvermogen *pareidolie* genoemd. Het is een aan de mens voorbehouden en waarschijnlijk zeer oud psychisch verschijnsel dat illusies wekt door hem verbanden te laten leggen naar aanleiding van waarnemingen die er niet zijn. Een (al dan niet bewerkte foto van een) wolkenformatie kan dan zomaar een engel voorstellen of een andere lijkt je te waarschuwen voor de aanstaande komst van een (Russische) duikboot of haai (geen Russische). In de tegeltjesvloer van je wc kun je heel akelige gnomen zien. Heel vaak is pareidolie gerelateerd aan onze angsten, maar dat is religie niet minder. Wellicht is pareidolie de aanzet geweest van ons religieus bewustzijn.



*Pareidolie: Duikboot / Haai*



*Pareidolie: Engel*

Maar verhalen ... kosmische oergoden, symboliek, mythologieën, religie ..., wetenschappers zijn het er niettemin



steeds meer over eens dat we begonnen met roddelen. **Roddelen** is praten in de derde persoon, en die derde persoon is er niet bij. Waarschijnlijk weten we pas sinds Carl Gustav Jung dat roddelen in essentie bestaat uit projecties van onze (onbewuste) schaduwzijdes. Negatieve onjuistheden en leugens worden daarin niet geschuwd, want de persoon waarover (meestal) kwaad wordt gesproken of waarover men zich 'zorgen' maakt, is er toch niet bij en kan zich niet verdedigen. Bovendien koestert de kwaadspreker of -spreekster de illusie dat hij/zij er zelf beter uit komt. Ik stel dat het menselijk taalvermogen al tot volledige wasdom moest zijn gekomen om een beetje effectief en manipulatief te kunnen roddelen. Je moet bijvoorbeeld toch ook behoorlijk onderschikkend kunnen denken om andermans motieven en handelingen te interpreteren en toe te lichten. Dus dan denk ik aan zo'n 300.000 tot 200.000 jaar geleden, toen ook onze hersenomvang zijn hoogtepunt had bereikt. De inmiddels meer dan bekende Zondeval resumerend, met dat geroddel voer het kwaad in onze ziel. Het is een duivels kenmerk van de mensenziel of -geest. Ik herhaal:

*Jullie zullen helemaal niet sterven. Integendeel, God weet dat jullie de ogen zullen opengaan zodra je daarvan eet en dat jullie dan **als God** zullen zijn en kennis zullen hebben van goed en kwaad.* (Gen. 3:4) (Zie ook *Hybris 2*, p.47)

Het zo benoemde 'kwaad' waarover als regel vanuit afgunst geroddeld wordt, omvat vrijwel alle menselijke onhebbelijkheden welke later, 1200 voor Christus, door God aan Mozes werden doorgegeven in de vorm van de **Tien Geboden** en die sterke overlap vertonen met de zeven

hoofd- of doodzonden:

- Moord- en doodslag (ofwel intriges binnen gezinnen of families – 6. *Gij zult niet moorden*);
- scheidingen en alle toestanden eromheen, waaronder overspel (7. *Gij zult niet echtbreken*);
- je naaste(n) bedonderen om geld (8. *Gij zult niet stelen*);
- liegen over je naasten, collega's, je ex e.d. (9. *Gij zult geen valse getuigenis spreken tegen/over uw naasten*);
- je spiegelen aan de auto, het huis, de vakanties, de vrouw/man van een ander (10. *Gij zult niets begeren dat van uw naaste is – ook niet de man of vrouw*).

En leg hier dan ook nog maar eens de mal van de **zeven doodzonden** overheen:

1. Lust (*Gebod 7, 10*)
2. Wraatzucht
3. Hebzucht (*Gebod 8, 10*)
4. Luiheid (*Gebod 8, 10*)
5. Wrok, wraak (*Gebod 6, 9*)
6. Afgunst (*Gebod 8, 9, 10*)
7. Trots / hybris / superbia (*Gebod 5: Eer je vader en moeder ofwel Weet waar je vandaan komt*).

Ik had het hiervoor over 'dat kwaad waarover (...) geroddeld wordt'. Het roddelen zelf valt natuurlijk om te beginnen al onder de noemer 'kwaad'. Of het nu kletsen over een ander met een positieve dan wel negatieve insteek is, het sluit altijd een oordeel in, althans minimaal de suggestie daarvan. En volgens de bijbelse feitelijkheden is oordelen op zich al een van de duivel meegekregen menselijke eigenschap. Het vellen van oordelen is van oorsprong niet aan ons en het is misschien daarom steeds

meer de vraag aangaande de mens of wij de van God afgesnoepte *kennis van goed en kwaad* wel aankunnen. Roddelen is simpelweg verraad. En **verraad** omsluit altijd een verdienmodel, concreet dan wel abstract.

We waren echter op zoek naar de eerste manifestaties van **spiritueel bewustzijn** bij de mens, dat wil zeggen bewuste wezensvragen stellen over de ruimte en grilligheden van de Natuur om hem heen, over tijd en of die ruimte er altijd geweest was, over de mens zelf en wat de bedoeling van zijn leven misschien was, en waarom hij dood zou gaan en wat dan erna zou gebeuren.

Als roddelen een nauwelijks te beteugelen welhaast instinctieve gedragsreflex is vanuit 's mens archetypische *schaduw*, dan is het een tamelijk logische en ook veilige vervolgstap in de geestelijke ontwikkeling van de mens om alle uitwassen van die *schaduw* te gaan projecteren op en toe te kennen aan die zo machtige eigenzinnige vaak bedreigende wereld van de Natuur om hem heen, en alle verschijningsvormen en manifestaties ervan.

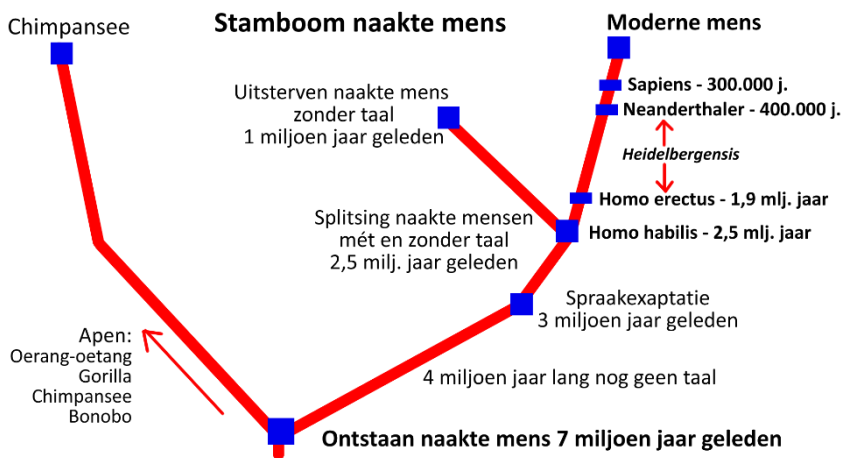
(Ik denk, tussen haakjes, dat de eerste manifestaties van spiritualiteit bij de mens in *magie* hebben gelegen: het middels rituelen, symbolen, bezweringen, amuletten, talismannen, afbeeldingen en andere latere artefacten gunstig stemmen van de hogere machten. Maar daarover mogelijk later meer.)

Verhalen waren en zijn afspiegelingen van de werkelijkheid, géén 1-op-1 weerspiegelingen ervan. Het imaginair gehalte van verhalen is mogelijk geworteld in ons pareidologisch vermogen. Dat is waar religie vandaan

komt, dat is de achtergrond van God. We mogen daarbij nogmaals niet vergeten dat het imaginaire, het 'pareidologische', sterk berust op projecties van onze ziel of geest.

Wat de schriftgeleerden van de Bijbel goed hebben begrepen, is dat de mens, nu hij vergevorderd over taal beschikt, dergelijke verhalen nodig heeft. De mogelijkheden dáárvan zijn vrijwel onbeperkt: de bindende krachten in religieus en troostend geloof of de loyaliteit aan naasten en (in vroeger pre-neoliberalistische tijden) zelfs aan baas of bedrijf, de betekenisvolle herschikkingen van de werkelijkheid in schriftelijke en beeldende kunst... Imaginaire werkelijkheden in ultieme vorm vinden zich in religieuze bespiegeling. Maar helaas ook herbergen verhalen, zelfs religieuze verhalen, net zo vaak en hard een vals, misleidend, manipulatief en intimiderend potentieel.

Daarom voeg ik ter afsluiting van dit hoofdstuk en ter herinnering aan waar we vandaan komen (*Gebod 5: Eer je vader en moeder* ☺) alsnog onderstaand plaatje toe.



## *Hybris 4 – Hybris en ego*

Toen we onze vacht verloren, laten we zeggen vanaf 7 miljoen jaar geleden, en mens(achtig) werden – om precies te zijn, we werden ‘de naakte mens’, *Homo nudus* – leefden we in kleine tribale gemeenschappen. [N.B. Er zijn nogal wat bronnen die het ‘naakt’ worden van de oermens pas op 3,5 miljoen jaar geleden stellen, of erger nog, op een kleine 2 miljoen jaar, bij de *Homo erectus*. Wie dit doet, heeft de evolutionaire logica compleet niet begrepen.]

In de genoemde aanduiding ‘tribaal’ bestaat een graduueel onderscheid. Bij gemeenschappen van 30 tot 50 stuks (‘mensachtigen’ inmiddels dus) spreek je van ‘troepen’ of van *bands*. Worden bands groter, dan gaat het om *clans* of *stammen*. Vervolgens kom je uit bij *volkeren*, en ben je het tribale wel voorbij.

De eerste menselijke leefgemeenschappen waren ‘bands’ die pas veel véél later uitgroeiden tot stamverbanden, want het is onwaarschijnlijk dat deze mensen-*bands* konden uitdijen tot stammen voordat hun hersenen – en met name de neocortex – voldoende taal en verstand toelieten om zich überhaupt in grotere verbanden te organiseren. En dan hebben we het pas over zo’n 200.000 jaar geleden, toen *Sapiens* vanuit Noord- en Oost-Afrika begon te migreren richting Midden-Oosten en verder. (Er zijn aanwijzingen dat Neanderthalergemeenschappen nooit groter dan die van *bands* zijn geweest.) Nóg waarschijnlijker is het dat we pas in stammen leefden vanaf 12.000 of 10.000 jaar geleden, bij het begin van de *agrarische revolutie* en we evolueerden van rondtrekkende jager-verzamelaars tot

settelande landbouwers en veehouders. Stammen, voor de duidelijkheid, beslaan in het algemeen tussen honderd tot een paar duizend personen.

Het woord *tribaal* wekt niettemin vaak de associatie op van een alfaheerschap dat alles en ieder gemeenschapslid domineert en vrijwel alle vrouwen tot zich neemt en exclusief van nageslacht voorziet. Dat was ongetwijfeld ook het geval met de 'voormens', langer dan 7 miljoen jaar geleden. Maar – ik herhaal nu voor een deel – na die tijd ontstond relatief snel een in monogamie levende soort oermensen. En de oorzaak daarvan was precies het feit dat vrouwelijke primaten hun vacht begonnen te verliezen, waarschijnlijk door klimaatveranderingen en verdroging van de natuurlijke omgeving en het ontstaan van een savannenlandschap, waar voorheen zij in de hoge bomen hadden geslingerd. Het vachtverlies hield in dat de kroost letterlijk niks meer aan de moeder had om zich aan vast te klampen en moeders moesten hun kroost gaan dragen, dus uit de bomen komen. Daarmee was om te beginnen effectief de rol van onze '**alfa-ego**' uitgespeeld want tegelijkertijd de onder druk staande veiligheid van al die vrouwtjes garanderen, was niet meer te behappen voor een enkeling met hooguit een beetje hulp. De vrouwen bonden zich aan de verwekker(s) van hun kroost, en de verwekkers aan hun 'geliefden', zullen we dan maar zeggen. Er moet in ieder geval en minimaal noodzakelijkerwijs meer binding tussen partners zijn ontstaan, onder andere omdat de omgeving alleen maar bedreigender was geworden en overleven of als soort voortbestaan nog lang niet vanzelfsprekend was. En binding vereist ook situatieve duidelijk-

heid, dus meer en intensiever communicatie. Het kan niet anders dan dat vanaf die tijd al het klankenrepertoire en daaraan gekoppelde semantische inhoud een eerste uitbreidingsaanzet onderging.

Maar goed, voor uitgesproken ego's was bij de vroege *Homo nudus* even geen sociaal draagvlak meer. Toch had een ego voordien wel degelijk een enorme sociale betekenis gehad, zelfs een onbaatzuchtige. Hij was er namelijk ter bescherming en ten dienste van de rest. Zijn gestalte en zichtbare kracht en macht, en vandaaruit uit zijn uitgestraalde verantwoordelijkheidsgevoel, bood een zekere mate van orde, rust en veiligheid. Dat ligt met tegenwoordige ego's, vooral die van machthebbers, net even anders. Een dergelijk zelf opgeworpen type biedt in het algemeen alleen maar intimidatie en angst en onzekerheid bij zijn eigen 'discipelen'. En mensen houden zich dan maar ge-deisd, dat is tenminste nog een béétje veilig. Natuurlijk zal in de oermenselijke gemeenschap nog iets als leiderschap hebben geheerst, of zelfs meerledig en enigszins hiërarchisch leiderschap, maar die ene 'aap op de apenrots' was beslist klaar; de overlevingsstrijd moest op teveel vlakken worden gevoerd en door allen, in egalitaire sociale verhoudingen. En dat zal bijvoorbeeld in ijstijdmillennia zwaar en moeilijk genoeg zijn geweest.

En ook dit, de vrijwel onmiddellijke neutralisatie van het 'ego-dom' en de natuurlijke installatie van egalitaire mensgemeenschappen vanaf het ontstaan van de (naakte) mens, strekte zich, niet denkbeeldig, uit van 7 miljoen jaar geleden helemaal tot het begin van de agrarische revolutie, 12.000 jaar geleden, nadat we voor het grootste deel gin-

gen leven in grotere samenlevingsverbanden; als stammen, volkeren, in steden, staten, landen. Dat vereiste allengs exponentieel meer organisatie en leiders en nieuwe hiërarchieën, waarin macht zijn eigen steeds verfijnder verschijningsvormen ging aannemen. Niet te vergeten, met het settelen in stammen, dorpen en steden ontstond ook het fenomeen 'bezit'. En wat daar allemaal uit voortvloeide...!

Als je vandaag iemand **een ego** noemt, bedoel je daarmee, paradoxaal genoeg, een geconditioneerd individu. Geconditioneerd door veronderstelde verwachtingen vanuit de wereld om hem of haar heen op het gebied van verschijningsvormen van beroep, salaris, status, uiterlijk, wereldwijsheid, populariteit, prestaties en ... veel weten over anderen; 'roddelfähigkeit', rappe kletspraatjes. Geconditioneerd door de druk van de verwachtingen aan dergelijke maatstaven te voldoen. Voor wie hier ontvankelijk voor is, kan de druk hoog worden want in onze moderne maatschappij van ver doorgevoerd neo-liberalisme is een groot ego de kortste weg naar succes. Je zou ook kunnen zeggen dat een groot ego een groot zelfbewustzijn heeft. Dat zou dus best positief kunnen klinken. Maar een groot hedendaags ego gebruikt dat zelfbewustzijn bij voorkeur voor eigen opportuniteitsdoelen, voor eigen utilistische voordelen, niet voor zelf-vragen. Normaal bedoel je met utiliteitsdoelen de waarde van handelingen voor het algemeen nut. Een hier besproken ego heeft echter helemaal niks met het algemeen nut, alleen maar met het eigen voordeel. Daarmee is een hedendaags ego exact het omgekeerde van



het alfa-ego van onze voormensen of simpelweg ook van hedendaagse primaten of diersoorten die in *bands* leven, want het is volledig op zichzelf gericht en totaal niet op het grotere belang.

Nu ego in het algemeen de voorwaarde en norm is waaraan je elkaar in de maatschappij de maat neemt, zijn er ook zat mensen die hun ego wel zouden willen 'boosten' maar die dat toch niet zo één-twee-drie lukt, vooral doordat zij dat toch ergens als tegennatuurlijk ervaren. Deze mensen gaan zich schikken en afhankelijk van hun persoonlijke achtergrond en/of situatie gaan ze zich handhaven en daar zo hun techniekjes en handige gedragsreflexen voor ontwikkelen. Zij worden ook een ego, maar trekken er zich in terug, want het is een **negatief ego**, een *ingekeerd ego*. Het komt voort uit angst, lafheid of karakterzwakte, maar ook uit zachtaardigheid. En dan moet het ego dat zo goed en zo kwaad mogelijk camoufleren en compenseren. Dit laatste kan een extreem eigen leven gaan leiden als zij onder druk komen te staan.

In eerdere episodes van onze westerse geschiedenis vond je onder deze mensen wèl dikwijls de gevaarlijkste exemplaren, maar onder bepaalde omstandigheden is dat nu natuurlijk niet anders. Zij werden en worden vaak de archetypische verraders, uiterst bruikbaar voor machthebbers – de échte ego's – in tijden van oorlog, alsof er dan iets van *wraak* naar buiten komt; wraak op de mensen als geheel. Oorlog en andere vormen van vrijheidsberoving, repressie en intimidatie kunnen alleen gevoerd worden als het **verdienmodel van het verraad** in het systeem is geïncorporeerd.

Als je het algemeen theoretisch hebt over je ego, dan bedoel daar iets mee als je gevoel voor eigenwaarde. Daar is niks mis mee zolang je dat kunt doseren en relateren aan anderen, níet opleggen aan anderen dus. Ga je, nadat je tijdens je adolescentie op gezonde wijze je eigen ego hebt leren kennen, onverhoopt al te zeer erin geloven, dan liggen de cluster-B-stoornissen bijna voor je klaar. Daar merk je zelf misschien niet eens zoveel van, maar je omgeving helaas wel.

Waarom beschrijf ik hier onder het hoofdstuk **Hybris** allerlei aspecten van het concept 'ego'? Laat ik het deze keer nóg simpeler houden dan de rest van mijn redematies: Omdat ego, als je het niet tijdig hebt leren afleggen, onherroepelijk leidt tot grenzeloze zelfoverschatting, en dat is vrijwel synoniem aan hybris.

Een aanvullende terzijde: In praatprogramma's op tv zie ik tegenwoordig ook veelal egootjes in de vorm van geperсонifieerde BV'tjes bij elkaar zitten, tevens veelal dezelfde want het is inmiddels een incrowd die elkaar aan de vreet houdt. De een schreeuwt en gorgelt en giert niettemin nog indrukwekkender en hysterischer dan de ander. Ze halen ter plekke de keelzakken van de primaten er weer bij, tegenwoordig echter met hogere, benepener klanken. Dat wil ik toch even kwijt, meer niet. Daarbij, trouwens, wordt er geroddeld dat het een aard heeft. Daar héb ik al behoorlijk wat over gezegd, en ik vrees dat ik er straks nog één keer op terugkom.

## *Waarheid 4 – Waarheid en individualisering & democratie & iets over complotdenken*

Het verschijnsel ‘democratie’ bestond al in Athene zo tussen de zesde en vierde eeuw voor Christus. Het volk besloot rechtstreeks mee in stads- en staatszaken. Je zou kunnen opmerken dat dit in de tijd was dat ietsje verderop oostwaarts het definitieve Oude Testament werd opge maakt.

Een moderne democratie moet gebaseerd zijn op een grondwet. De grondwet waarop nog steeds de huidige Nederlands democratie is gevestigd, is die van 1848, destijds geïnitieerd en vormgegeven door Thorbecke. Wij hebben een representatieve democratie en niet zoals bijvoorbeeld in het oude Griekenland een directe democratie.

Het tegenovergestelde van een democratie is een autocratie. Dat is een regeringsvorm waarin ongelimiteerde macht wordt uitgeoefend door één persoon, welke per definitie dus de alleenheerser is ofwel dictator. Ook zijn er in onze wereld schijndemocratieën. Dat zijn feitelijk autocratieën, waarin er om de zoveel jaar weliswaar de leider gekozen kan worden maar waarin er niets te kiezen valt omdat de zittende dictator zorgt dat eventuele andere kandidaten voor het leiderschap geïsoleerd en/of geïntimideerd worden, zij hun stemmen vervalst zien, ze gevangen gezet of vermoord worden en verzin nog maar wat. Daarbij hebben dictators, als het hun uitkomt, lak aan grondwetten en zetten ze die in een handomdraai naar hun hand. Dit soort schijndemocratieën nemen in onze tijd hand over hand toe. Hoe komt dat?

In het gebied tussen en rondom de Tigris en de Eufraat in Mesopotamië (nu zuidelijk Irak), een gebied dat deel uitmaakte van wat men noemde De Vruchtbare Sikkkel, naar de vorm van een maansikkel, daar werd ongeveer 12- tot 10.000 jaar geleden landbouw uitgevonden.



Wikipedia, Mesopotamië

Stammen gingen er wonen op steeds meer vaste plekken in dorpen of nederzettingen. Ze groeiden en verbonden zich tot volkeren, welke stedelijke samenlevingen bouwden. (Ur, Babylon, Assur.) In dit gebied van die Vruchtbare Sikkkel, en dan eerst in Mesopotamië, daar ontwikkelde zich zo'n vijf millennia later (ca. 4500 voor Christus) de Soemerische beschaving. Deze wordt gezien als de eerste beschaving op aarde, versterkt door het feit dat hier de eerste manifestaties van schrift zich voordeden: spijker-

schrift op kleitabletten, in beginsel ten behoeve van de administratie van land en eigendom en ander bezit (b.v. vrouwen, vee enzovoort).

En laat dit per toeval nu net het gebied zijn waar Adam conform de Bijbel precies in die tijd uit het bruinrode stof werd getrokken of geboetseerd. Het begin van beschaving bestond voor de Bijbel kennelijk met de creatie van Adam en eventueel Eva en de opdracht van God alles om hen heen namen te geven. Alle *Homo's* daarvoor (*Habilis*, *Erectus*, *Heidelbergensis*, *Neanderthalensis*) bleven uiteraard van nul en geen bijbelse betekenis. Was Adam dan een *Sapiens* van 200.000 jaar oud?



**Inlas:** Mesopotamië vormt, samen met de Levant, het zuidoosten van Anatolië en het noordoosten van Egypte, het gebied van de *Vruchtbare Sikkel*. Deze term wordt meestal gebruikt om het archeologische gebied aan te geven waar al zeer vroeg landbouw is ontstaan en waar zich veel van de belangrijkste steden van de oudheid bevinden: Jericho en Damascus in het westen, en in het oosten Ur, Ninevé en Babel

(Babylon). Babel wordt al in Genesis genoemd. Het is Hebreeuws voor *verwarring* (Gen. 11:9). De stad is een soort tegenhanger van Jeruzalem, de stad van vrede. Babel is in de Bijbel niet alleen een fysieke stad, maar staat ook voor een geestelijke macht, waarmee uiteindelijk zal worden afgerekend (Opb. 18).

Het gebied van de Vruchtbare Sikkal omvat de uiterste grenzen van het gebied dat aan het 'Zaad van Abraham' wordt beloofd (Gen. 15:18). Volgens de profeten zal hier zowel een fysiek als een geestelijk koninkrijk worden gesticht, met Jeruzalem als hoofdstad (o.a. Jesaja 2:1-5, 4:1-6)

(Naar: PeterSteffens.nl. *Het Centrum van Gods Handelen.*)

Enfin, wees alvast gerust. Ik ga niet de beschavingsgeschiedenis van de mensheid met jullie doorwerken, maar het begin van de landbouw daar in die Vruchtbare Sikkal betekende, zoals vast al eens aangestipt, dat de mens zich steeds meer ging organiseren in grotere groepen, van stammen naar clans en vervolgens volkeren en samenlevingen. En daarmee werd er vanzelfsprekend geleidelijk aan goddeels afstand gedaan van het nomadisch jager-verzamelaarsbestaan. Het begrip cultuur ontwikkelde zich allengs, gekoppeld vaak aan de identiteiten van de groepen, families, stammen, clans, volkeren... Maar wat zich wellicht nog nadrukkelijker ontwikkelde, was *bezit*. Bezit kan je als inherent beschouwen aan de *Agrarische Revolutie*, die dus zo'n 12.000 jaar geleden in Mesopotamië haar intrede deed (maar in West-Europa voorlopig nog niet). En met bezit, hoe rechtvaardig je het in beginsel wellicht ook verdeelt, komt *macht*. Het begrip en het verband van macht met bezit valt dan aanvankelijk niet direct op maar beide sluiten hoe dan ook dualiteit en wedijver in. Hoezeer bezit en macht de wegen naar welvaart, zeggenschap en verantwoordelijkheid ook openden, zo creëerden ze minstens evenredige armoede, uitsluiting en repressie. En ook deze keerzijde zou de mensheid niet meer verlaten.

Naarmate de mensheid, *Sapiens*, zich vanuit noordoostelijk Afrika vanaf globaal 100.000 jaar geleden was gaan verspreiden over de aarde, aanvankelijk waarschijnlijk in kleine groepen, eerder *bands* genoemd, van maximaal vijftig individuen, moet het als logisch worden beschouwd dat de inmiddels voltooide intellectuele capaciteit zich doorontwikkelde en het mogelijk maakte in samenwerkingsverbanden van alsmaar toenemende omvang te gaan leven. Dus zeker veel later, bij het ontstaan van agrarische samenlevingen in de Vruchtbare Sikkkel, zal de mens in staat zijn geweest tot al zeer complex georganiseerde verbanden. Bovendien zullen er veelvuldige en veelsoortige handelsuitwisselingen tussen verschillende clans, stammen, en stedelijke samenlevingen hebben plaatsgevonden. Kortom, pas sinds zo'n 10.000 jaar geleden onderging de mens een exponentieel snelle groei naar cultureel en commercieel gedifferentieerde menselijke samenlevingen die zich allengs over de hele wereld verspreidden, voor zover ze dat niet al hadden gedaan. Want waarschijnlijk had Mesopotamië al minimaal 200.000 jaar lang gefunctioneerd als bakermat van menselijke migratie. Denk aan bijvoorbeeld de Denisova-mens die naar alle waarschijnlijkheid al heel vroeg van hieruit verder oostwaarts trok.

Maar zoals hierboven bij de 'inlas' van de Vruchtbare Sikkkel al wordt aangegeven, hier ontstonden steden die niet alleen bolwerken dienden te zijn van fysieke macht maar tegelijkertijd van net zo dominante geestelijke macht. Hier in dit deel van de zich bevolkende aarde moet het menselijk fenomeen religie wortel zijn gaan schieten. We zagen dit eerder al aan de genoemde soemerische mytho-

logisch opgebouwde Gilgamesj-legende, die 5000 jaar geleden de mondelinge overlevering inging en 1200 voor Christus in definitieve vorm werd opgetekend. Natuurlijk was het religieus beleven van de mens toen nog voornamelijk van mythologische en polytheïstische aard maar monotheïsme kwam al nabij, zeker na Zarathustra (1200 voor Christus) en zeker na de voltooiing van het Oude Testament (ongeveer 300 voor Christus).

Vanuit steden en samenlevingen manifesteerden zich volkeren, beschavingen, koninkrijken, wereldrijken. We gaan ze niet allemaal noemen en belichten. Die boeken zijn, nogmaals, al lang geschreven. Maar met de groei van zeer georganiseerde samenlevingen met specifieke kenmerken alleen al op gebied van herkenbare volksaard, cultuur en religie doen vele mogelijke organisatieconcepten hun onvermijdelijke intrede, maar net zo zeer typische gedragsconcepten van mensen. En aversie jegens elkaar.

Bij de eerste beschavingen van de wereld denken wij doorgaans aan de Egyptische en Mesopotamische beschavingen van zo'n 5000 jaar geleden, maar dan vergeten we dat de Australische Aboriginals het oudste bewaarde volk en dus ook de oudste beschaving op aarde zijn, namelijk 50.000 jaar oud. Maar zoals ik eerder aanvoerde, naarmate een beschaving groter en complexer is, moeten er nadrukkelijker handhavingsmechanismen in werking worden gesteld. En de kernbegrippen die daarbij onder de oppervlakte opgeld doen, zijn *bezit* en *macht*. Zoiets begint bij de leiders, zowel de maatschappelijke leiders als de geestelijke, maar een dergelijke samenleving raakt er onontkoombaar mee doordrenkt, op alle niveaus van omgang.



Zo ontstonden vooral ten tijde van het Romeinse Rijk, van pakweg 500 voor Christus tot 500 na, met name in het huidige West- en Oost-Europa, vele koninkrijken en -rijkes, grote en hele kleine bestaande uit wat verzamelde stammen. Ze waren in de basis vaak gevormd vanuit gedeelde etniciteit of sub-etniciteit en ze bestreden elkaar op gezette tijden en voerden oorlog met elkaar als de chimpansees. Ja, want uiteindelijk komen we daar toch vandaan. Bezit, macht en ingebakken agressie.

Kijk maar eens (*doorklikken naar wikipedia-link*) naar het politieke palet van Europa, Noord-Afrika en het Midden-Oosten van 476 na Christus.



Ga naar: [https://nl.wikipedia.org/wiki/Barbaarse\\_koninkrijken](https://nl.wikipedia.org/wiki/Barbaarse_koninkrijken) voor een ver-grote afbeelding.

We kunnen aansluitend nu een hele uiteenzetting maken van de duistere tijden van de vroege middeleeuwen in

West-Europa van na de val van het West-Romeinse Rijk, een periode die vooral donker was vanwege een sterke economische, intellectuele en culturele achteruitgang, en door strijd verloren geraakte informatiebronnen. Maar ik concentreer me toch liever op iets anders, een bijproduct van bezit en macht: *individualisme*.

Wat met grotere op ratio, profijt en opportuniteit gestoelde samenlevingen vrijwel meteen geneutraliseerd wordt, zijn de waarden die in kleinere samenlevingsverbanden niet eens hoeven te worden benoemd vanwege hun vanzelfsprekendheid: *vrijheid, gelijkheid en saamhorigheid* (of solidariteit). Het is niet voor niks dat dit ook de leus was van de Franse bevolking tijdens de Franse Revolutie. Men was sowieso de megalomane machtswellust en privileges van de aristocratie en niet minder de geestelijkheid na twee eeuwen absolute monarchie volstrekt moe. Niettemin leidde onderling wantrouwen tot een binnenlandse angstcultuur, een burgeroorlog, coalitieoorlogen met Oostenrijk en Pruisen, binnenlandse machtschaos en een mislukkende revolutie, waarop Napoleon (dan maar) de macht greep, de Franse Revolutie beëindigde, de monarchie transformeerde tot een ander soort dictatuur, en de idealen van *vrijheid, gelijkheid en saamhorigheid* van elke verdere betekenis ontdeed.

Genoemde idealen zijn feitelijk al vanaf het begin van de agrische revolutie en het ontstaan van steden geworden tot een illusie. Het heet wel dat we sindsdien ook de aanvang en groei van beschavingen mochten gaan 'vieren', maar beschavingen bleken zich alleen te kunnen realiseren en handhaven op basis van **machtsgulzigheid**, bezits-

drang, opspelende opgeblazen ego's, afgunst en wedijver, complotsmederij, hedonistische snoeverij en wat voor ander *individualistisch opportunisme* dan ook.

Toch zijn (constitutionele/parlementaire) democratieën de enige politieke organisatiestructuren die individualisme kunnen helpen beteugelen. Autocratieën of dictaturen zijn juist producten van tot het uiterst doorgevoerd individualisme.

In de donkere vroege middeleeuwen van 500 tot 1000 na Christus echter was er in West-Europa niet bepaald veel ruimte voor individualisme. Germaanse, Gallische en Anglo-Saksische stammen en koninkrijkes, bijvoorbeeld, kenden een sterk tribale hiërarchische structuur waarin leiderschap enerzijds erfelijk was maar anderzijds ook werd afgedwongen door bewezen moed, kracht en rechtvaardigheid, en waarin verwantschap en vertrouwen de sociale cohesie garandeerde. Bij strijd met andere stammen of volkeren gold de zogeheten *comitatus code*, die absolute gezworen trouw van krijgers aan hun leider vereiste. Wie zich drukte in de strijd, schond de code en werd als een lafaard verbannen, wat betekende: voorgoed de woestijn van de wouden ingestuurd worden. Want wie de eer van de leider schond, schond minstens zo hard de eer en het voortbestaan van de stam of gemeenschap. De stam, de gemeenschap stond immers voorop, niet het ego. Al hoe heldhaftig iemand ook mocht zijn, daarmee was hij nog geen ego. Heldhaftigheid stond ten dienste van de leider en daarmee de stam of voor mijn part het land.

In het tweede deel van de middeleeuwen, zo tussen 1000 en 1500 na Christus, was er veel veranderd maar op

het gebied van individualisering nog nauwelijks iets. Vanaf de zesde eeuw tot en met (nou, ik zou zeggen) de tiende eeuw in noordelijker delen was Europa gekerstend, vaak met gecombineerd geestelijk en wereldlijk geweld. Heidenen waren omgeturnd tot christenen. Heilige heidense plaatsen werden verchristelijkt, bijvoorbeeld door er kappen op te bouwen, heidense feestdagen werden gekoppeld aan christelijke en heidense gewoonten werden overgenomen en 'geüpgraded' door en in de kerk. (Details en voorbeelden maken dit boek te dik.) Van eventuele persoonlijke geloofskeuzen was geen sprake meer. Met name de katholieke kerk dwong katholiek geloof af. Wie weigerde zich te laten dopen, liep de gerede kans te worden vermoord. Mini-koninkrijkes waren opgeslorpt of vernietigd door koningen en keizers en deze koningen en keizers golden, in nauwe coöperatie of collaboratie met de kerk, als representanten van God op aarde. De hele bij het christendom behorende predestinatietheorieën maakten verder enige openlijke betekenisdragende individualiteit voor de relatief gewone man (of vrouw) volstrekt onmogelijk. De heidense dappere onbaatzuchtige comitatus code was nu verworpen tot een christelijke houd-je-maar-gedeisd-code.

Máár ... daar was de *Renaissance*! Het woord betekent wedergeboorte, zoals we weten, maar concreet betekent het enerzijds een gedeeltelijke terugkeer naar de culturele waarden van de klassieke oudheid, dat wil zeggen de Grieks-Romeinse oudheid van 800 vóór tot 500 na Christus en anderzijds het afstand doen van het op het hiernamaals afgestemde denken en voelen van de middeleeuwen (*memento mori*: gedenk te sterven), waardoor er weer ruimte

kwam voor de individuele mens en de **vrije wil**.

In de *middeleeuwen* hadden waarden als armoede, contemplatie en kuisheid centraal gestaan. We leefden om te lijden. Het mensbeeld was fatalistisch want de mens was per definitie zondig, zijn lot was gepredestineerd en daarmee stelde de mens zich afhankelijk van Gods genade. De *renaissancemoraal* was optimistisch en gericht op het verwerven van *bezit*, het actief deelnemen aan het maatschappelijk leven en genieten van het leven (motto: *carpe diem*). Mannen werden geacht het lot naar hun hand te zetten (vrije wil) en zich te onderscheiden van hun omgeving, als een waar en herkenbaar *individu*.

Het optimistisch mensbeeld manifesteerde zich ook in de kunst en letteren. De iconische schilderkunst van de middeleeuwen, die diende om het geloof te versterken, maakte plaats voor realistische afbeeldingen die niettemin zeer kunstenaarseigen stileringen en impliciete interpretaties en boodschappen meekregen.



Als voorbeeld hier de Venus van Botticelli. Het beeldt een klassiek mythologisch thema uit, of eigenlijk meer thema's in één, en dat op geheel eigen interpretatieve wijze. Er valt heel wat meer hierover te vertellen maar dan raken we weer te zeer op zijsporen. Dus ga gerust naar Google.

Naast mythologische voorstellingen uit de oudheid beeldde de kunst met name humanistische thema's uit zoals vrijheid van gedachte, tolerantie, vrede, onderwijs met het oog op de ontwikkeling van het individu, immers zelfbeschikking en zelfontwikkeling waren de kardinale humanistische opvoedingsidealen. Terwijl toch teruggegrepen werd op oude mythologische voorstellingen, had diezelfde oudheid nooit een dergelijke verering van het unieke individu gekend.

Ofschoon tijdens de Renaissance een secularisatiegolf de westerse maatschappij had overspoeld, was de kerk toch al veel te machtig geweest om zijn rol uitgespeeld te zien worden. Maatschappelijke waarden en inzichten ontwikkelden zich voort, bijvoorbeeld tijdens de Verlichting waarin de nadruk op de ratio en de toename van kennis kwam te liggen. En de kerk, ondanks alle interne intriges en splitsingen, consolideerde onverminderd zijn positie om de mens dom en afhankelijk te houden, in nauwe samenwerking met de opeenvolgende wereldlijke machthebbers.

Maar de trend van voortschrijdend individualisme was onomkeerbaar ingezet. Ik schrijf in een van mijn vorige boeken iets dat nauw aansluit bij wat zojuist over de Renaissance is gezegd, maar dat nog een paar stappen verder gaat:

*Individualisme manifesteert zich in de verheerlijking van materieel aanzien, welzijn en genot, zo nodig koste wat kost. En ten koste van een ander? Geen probleem. Een dergelijke menselijke grondhouding resulteert toenemend lineair in een wereldwijde economisch bestel waaraan alles, ecologie en sociale verbondenheid, ondergeschikt is. Wij zijn dat neoliberalisme gaan noemen, nadat de sociaal-democraten zichzelf in nauwe lamlendigheid samen met de vakbonden vrijwillig onklaar hadden gemaakt. Maar geloof me, individualisme, egoïsme, materiële opschepperij, macht is niet het doel van het leven.*

En individualisme en een neoliberalistische samenleving hebben ego's nodig, veel ego's. Socrates zei vier eeuwen voor Christus al dat een ego zichzelf niet zal kennen, want het stelt geen zelf-vragen. Waarschijnlijk stelde hij onbedoeld ego's gelijk met narcisten.

We leven inmiddels dus in een neoliberalistische maatschappij, al zeker dertig jaar. Die is niet alleen ontstaan doordat er misschien in één keer een heleboel ego's oppoppen, maar vooral doordat verrechtsende overheden transitieprocessen in gang gingen zetten die ons moesten brengen van een geleide economie naar een vrijemarkteconomie. Daartoe werden overheidsinstellingen en overheidsvoorzieningen geprivatiseerd, opdat de markt (lees: concurrentie) op zeker moment de tarieven en prijzen ging bepalen. Ook beleid en bijvoorbeeld omgang met personeel werd marktgerelateerd. De zorg, de nutsvoorzieningen, het openbaar vervoer, het onderwijs zijn alom bekende voorbeelden van waar het allemaal toe heeft geleid, en waar we vaak dagelijks mee te maken hebben. Vaak hebben zij bovendien een monopolistisch karakter, ondanks

marginale schijnconcurrentie. Kijk naar de NS, de energie-aanbieders of de zorgsector.

Begin 2020 brak de coronapandemie uit. In juni 2020 schreef een zekere Teus Lebon in het boek *Ik ben de gek* (2021) het volgende:

*Je zou kunnen zeggen dat met het zo fijntjes vernevelen van het coronavirus God en/of de Natuur de mensensoort een klein beetje heeft proberen te resetten. Nu is zoiets in de relatief recente geschiedenis van de mensensoort wel vaker gebeurd – de pestepidemieën in de late middeleeuwen, de Spaanse Griep, en heel recent AIDS, Ebola, SARS, om slechts een paar dunningsacties van de Natuur erbij te halen – maar corona is in tegenstelling tot Ebola en SARS van pandemische strekking. Neemt niet weg, dat het dunningsresultaat voor zo'n wereldwijd ziekteverschijnsel na drie of vier maanden niet eens zo heel hoog is, al kan het door een eventuele latere golf nog een stukje oplopen. Een kleine half miljoen coronadoden wereldwijd, tot nu toe, vergeleken met de twintig tot honderd miljoen een eeuw geleden met de Spaanse Griep bij nota bene een veel lagere bevolkingsdichtheid, lijkt op een wat halfslachtige reset-poging, vanuit goddelijk perspectief dan.*

*En laten we dan nog even voor het gemak en voor de juiste aanvangstredenatie aannemen dat het een reset-actie was van hogerhand, wat kan dan het hoofddoel zijn geweest? Nee, niet dunning van de mensensoort. Zo'n slappe onderneming wat dat betreft kun je niet toeschrijven aan God of dergelijke hogere machten. Dus waarom kan het gedoe niet bedoeld zijn als een testcase, niet in de laatste plaats voor de mensensoort zelf, als een wereldwijd mindfulness-moment, een stilte, waarin zich de vraag voordoet: Gaan we door met ons übermaterialistisch neoli-*



*beralistisch kapitalistisch opportunistisch hedonistisch natuurver-nietigend dataïstisch **individualisme**? Of gaan we eindelijk onze godgegeven opdracht serieus nemen, niet alleen de Natuur en de andere soorten te gebruiken en overheersen maar ook de schoonheid en de rijkdom van de Natuur te verzorgen en behe-ren, te onderhouden. En zijn we in staat dan toch nog het indi-vidualisme van het eigenbelang en het ego meer en meer in dienst te stellen van de sociale, culturele en morele ontwikkeling van de mensenziel? Want dat is sowieso de opdracht aan de mensensoort, daar heeft hij in principe **taal en grote hersenen** voor gekregen: zijn ziel te vinden, te herkennen en te ontwikke-len. 's Mens gedachten behoren eerst, juist vanwege zijn grote hersenen, uit te gaan naar de ander en niet naar zichzelf.*

Teus Lebon, 'De Natuur en God trekken met elkaar op', H23 in  
*Ik ben de gek*, 2021, pp.325, 326.

Het leek in de coronatijd er even werkelijk op dat de mensheid tot een relatieve stilstand kwam. Ofschoon uit-zichtsloosheid en vereenzaming bij ouderen en school-gaande jongeren een niet te onderschatten gevolg waren en in het midden- en kleinbedrijf grote zakelijke proble-men ontstonden, deed zich ook de vraag voor hoe nu met z'n allen verder te gaan als dit virus eenmaal zou zijn be-streden. Er waren zelfs mensen (politici, CEO's en andere 'ayatollahs') die zich gingen buigen over een wereldwijde *Great Reset*.

Homo sapiens, de meest destructieve en invasieve soort op deze planeet, was door een simpel virus flink op zijn plaats gezet, zei mevrouw Louise Vet in de NRC van 6 en 7 juni 2020. We hebben, zo stelde zij verder, onze natuur-

lijke systemen wel dermate aangetast en uitgekleeft, dat je een *gefundenes Fressen*-situatie creëert voor al wat loert op een gelegenheid – van wat voor aard dan ook. Ooit in 1972 schreven de meest intelligente mensen uit wetenschap, economie, bedrijfsleven, industrie, politiek (Club van Rome) het rapport *De grenzen aan groei*, waarin gewaarschuwd werd voor de termijngevolgen, met name de ecologische, van de niet aflatende economische groei en dictatuur van toenemende welvaart. Er kwamen vervolgrapporten, ook enkele met een omgekeerde, minder objectieve insteek, die een ‘niets-aan-de-handuitkomst’ presenteerden. Maar nu met ons coronavirus, zegt mevrouw Vet, kwam er in één klap ‘een einde aan veel vervuiling, kelderde de uitstoot van broeikasgassen en leek de globalisering gestopt’. Maar wees ‘gerust’, we lieten al gauw daarna het momentum tot *change* vervlieten tussen onze grijpgrage vingers.

Er moest een vaccin komen tegen het Covid-19-virus, en wel zo snel mogelijk. Ook dat werd door de globale wetenschap opgepakt. En er moest sociaal beleid worden ontwikkeld voor een veilige omgang met elkaar. Nog voordat de internationale wetenschap een kik had kunnen geven, brak het **complotdenken** uit en nestelde zich een zeker *wappie-dom* in onze maatschappij, welke beide elkaar versterkten en veel mensen meesleepten in een complete sociale en geestelijke ontaarding. Sociale media versterkten de effecten. We weten er allemaal van. Als uitwas van doorgevoerd **individualisme** bleek echter wel dat grote groepen afgehaakte mensen buitengewoon agressief en halsstarrig hun vermeende gelijk aangaande allerlei maat-

schappelijke kwesties gingen afdwingen. Dat gelijk was echter altijd gebaseerd op verkeerde, onzuivere of onvolledige niet-wetenschappelijke bronnen en zodoende voor een substantieel deel op fictie, argwaan en veronderstelling in plaats van op wetenschap, feiten en voortschrijdend wetenschappelijk inzicht. Wetenschappelijke bevindingen en feiten werden bij voorkeur zelfs weggehoond. Hevige meningen, vaak van *Telegram*-signatuur en dito kaliber, stonden op zichzelf en hoefden daarom niet te worden voorzien van verifieerbare redenen of verklaringen.

Een bijkomend effect bestond in de afkering door een substantieel deel van de bevolking van niet alleen de wetenschap maar meteen ook maar van de politiek en zelfs van democratische beginselen. Er 'ontkiemde' een machtsvacuüm doordat democratische regeringen in de beleving van de mensen niet snel, niet adequaat, niet effectief genoeg op gerezen nijpende problemen konden inspringen. Dat (gevoegd bij een aantal andere oorzaken) mondde uit in hevige politieke polarisatie en de verrechtsing van de electorale bevolking, waardoor de democratie haar verworvenheden en zelfs haar bestaansgrond moest gaan verdedigen.

Maar om het kort en concreet te houden, democratieën zijn voortgekomen uit een menselijke beschavingsgeschiedenis. Welbeschouwd functioneert een democratische regering het best als er drie politieke hoofdrichtingen in het spel betrokken zijn:

- sociaal-democratische (progressieve lastenverdeling, verdeling welvaart),
- christen-democratische (normen en waarden),

- liberale (vrijheid van het individu en economische groei als motor van de samenleving).

Afhankelijk doorgaans van de staat van de conjunctuur ten tijde van verkiezingen zal het gewicht in zo'n situatie meer of minder hellen naar de wat linksere kant (democraten) of naar de rechtsere (liberalen). Maar er is altijd een zekere continuïteit en balans.

Probleem binnen de Nederlandse situatie is de enorme partijenversnippering, tot aan *one issue*-partijtjes toe. Dat frustrert onder meer de effectieve besluitvorming en gebleken is dat bij kleinere partijen met een overwegend rechts-populistisch programma, cultuur-historische ervaringen en verworvenheden op het gebied van beschaving er niet altijd meer toe doen. Er leven sowieso in onze internationale maatschappij krachten die niet slechts democratische besluitvorming frustreren maar er willens en wetens op uit zijn het algemeen democratisch bestel onwerkbaar te maken. De menselijke Domheid is weer eens bezig met een groeispuurt! En de menselijke Domheid slaat hennend lachend de handen in elkaar. De meest significante voorbeelden manifesteren zich opzichtig westwaarts bij het Trump-circus en oostwaarts bij het Poetin-toneelstuk. Maar ook binnen Europa doen een aantal gevallen engelen hun best.

De bijna globale verrechtsingstrend maakt dankbaar gebruik van de algemene migratieonvrede binnen ontvangende landen en de (soms terecht) verongelijkte maar onvolledig geïnformeerde gewone burger, en appelleert met name aan complotdenkers en wappies (gradueel verschil). Als een democratie – onze goede God behoeft ons – on-

verhoopt onomkeerbaar in erg rechtse klauwen komt, ligt de weg naar een dictatuur open. En dan liggen een paar 'gasten' om ons heen grijnzend op de loer. En reken maar, dan gaan we ons zelf weer tribaliseren. Lijkt misschien leuk, maar is het niet. Want in essentie komt verrechtsing en afkeer van democratie natuurlijk voort uit een hang naar eigenbelang, dat wil zeggen *bezit* en *macht*, maar het mentale mechaniek daartoe is regelrecht *complotdenken*.

Nou, dan nog maar eens de volgende belerende wetenswaardigheden:

Complotdenken is uiteindelijk niet meer dan **verkapt roddelen**. Als je goed terugdenkt aan wat we eerder zeiden over roddelen, dan stuurt complotdenken, als het de kans krijgt, ons onomstotelijk terug naar het primatenstadium. Het verloochent honderdduizenden jaren van opgebouwde beschaving en primitiveert het menselijk denken dusdanig ernstig dat elke vorm van geestelijke evolutie ogenblikkelijk stopt en zich omzet in een devolutie, een degeneratie van wie we zijn. Complotdenkers, de 'professionals' althans, verloochenen niet alleen onze beschaving, maar daarmee ons hele mens- en ons sapiens-zijn, en leiden ons vrolijk in bekoring door de poorten van een AI-wereld, welke zich onbezwaard – want het menselijk geweten ligt dan echt wel op apegapen – God en de Natuur al heeft toe-geëigend en daarmee meteen ook maar geëx-termineerd.

In het hoofdstuk *Taal 5* vind je voor een gedeelte een wat meer onderhoudend vervolg hierop.

V



## *God 5 – God en Mozes; Jezus en het imaginaire*

De mythische betekenis van Mozes is ingebed in de menselijke mores. De roemruchte appelboom aan het begin van de schepping diende al om ons te doordringen van het menselijk tekort. Als enige soort kregen wij moraliteit welhaast expliciet aangereikt, welke we van meet af aan niet bleken te kunnen bevatten. De Zondeval bestaat in de motor van de zeven hoofdzonden, namelijk *Hybris*. Alle andere hoofdzonden, of doodzonden, zijn van hybris afgeleid. Steeds weer door de tijden was hybris onze valkuil en zal dit blijven.

Maar, op de keper beschouwd, er is om te beginnen geen eenduidig auteurschap verbonden aan de *Genesis*, noch aan de *Exodus*. Vanuit het postbijbelse jodendom wordt de gehele *Torah* of *Pentateuch* echter gezien als het goddelijk geïnspireerd werk van Mozes. Het regelmatig vóórkomen echter van anachronismen (dat wil zeggen, de chronologische samenhang van gebeurtenissen past niet of is niet logisch), de diverse Hebreeuwse benamingen voor God, de vaak voorkomende wisselingen in stijl en vocabulair en de overlap, afwijkingen en tegenstellingen in verhalen over dezelfde gebeurtenissen, tonen aan dat zeker de *Genesis* een geconstrueerd werk is, afkomstig uit een diversiteit van documenten uit de perioden tussen de 9<sup>de</sup> en de 5<sup>de</sup> eeuw voor Christus. Daarbij wordt **Mozes** zelf door moderne exegese in het algemeen benaderd als een mythisch personage, geen werkelijk historisch persoon.



Het huidige grootste doch ogenschijnlijke verschil tussen de westerse mens en de meer oostelijke (en zuidelijke) mens is wellicht het morele denken versus het machtsdenken. Als wij brave Nederlandse moraalridders onder andere namens de VN vredesmissies de wereld in sturen omdat wij ons daar kennelijk moreel verplicht toe voelen of wanen, wordt dat ter plekke toch vooral opgevat als bemoeizucht en een stiekeme belangenmissie, bijvoorbeeld om uiteindelijk de autocratische structuren om te gaan kneden richting democratieën, welke dan weer makkelijker benaderbaar, handelbaar, beheersbaar ofwel exploitabel zullen zijn voor de westerse wereld. In het 'licht' van de bekende koloniale 'verlichte' driften van westerse landen in het verleden is de oostelijkere argwaan zeer goed te begrijpen.

Het is gek maar ik krijg hier altijd een **beeld** bij, namelijk dat van **Jezus**; dat wil zeggen, de Jezus zoals wij westerlingen hem 'kennen': een lang, smal, ovaal gezicht; schouderlang donkerblond of gewoon iets donkerder haar; blanke huid, een onwillekeurig sikje of shag-achtig baardje; mooie heldere, liefst blauwe lucide dan wel dromende ogen, zoiets; lang en slank postuur. Eigenlijk zoals de gemiddelde mannelijke hippie er in de jaren 1960, begin



'70 uitzag. Dat beeld van Jezus bestaat al sinds een vijftal eeuwen na de dood van de historische Jezus en zeker sinds de valse bevestiging ervan in de latere middeleeuwen middels de *Lijkwade van Turijn*. Verdere wetenswaardigheden omtrent deze lijkwade laat ik aan het internet. Oh nee, lees het boek *Hoe zag Jezus eruit?* van professor Willie van Peer. Hij legt dienaangaande alles perfect uit. Overigens, ik besluit nu verderop toch meer te vertellen van de bevindingen en wetenschappelijke verklaringen uit dit boek.

In ieder geval, het dusdanig in het christendom ontstane of gecreëerde 'softe' Jezus-image heeft iets universeels en, paradoxaal genoeg, iets heroïeks. In de vroege middeleeuwen of nog eerder hadden de ridders eenzelfde ruig langharig uiterlijk. In *In de ban van de ring* hebben we dat nog eens helemaal tot ons kunnen nemen middels de Numenoreanen, de ridders van Gondor en Rohan en niet te vergeten de verschillende elvenvolkeren. Ook 'onze' voetbaljongens van begin jaren '70 met hun halflange haren en stevige bakkebaarden langs zij die smalle afgetrainde ovale koppies speelden in op het inmiddels klassieke beeld van helden.

Aansluitend bij dit Jezus-beeld: Onlangs kwam ik fietsend door mijn streek Heuvelland-Noord in Zuid-Limburg uit bij de Pater Karel-kapel naast de boerderij van de zalig of (voor mijn part) heilig verklaarde Carolus Houben in Munstergeleen, Zuid-Limburg. De kapel is in een eeuwenoude voormalige schuur ingericht en is een in de regio zeer bekende bedevaartsgelegenheid. Pater Karel/Carolus verricht namelijk zo op z'n tijd post mortem-

wonderen, vooral op het gebied van genezingen van zeer akelige ziekten. Je kunt er kaarsen opsteken en bidden, voor jezelf en/of het zieleheil van je naasten. Baat het niet dan schaadt het niet, het biedt minimaal geloof en troost en het schijnt dus wel degelijk ook te baten, zegt men, denkt men; soms, als het lot een beetje meewerkt.

Als je binnenkomt in de kapel, hangen rechts om de hoek getekende afbeeldingen van Jezus tijdens de Kruisgang. Ze zijn in lijstjes achter glas in juiste kruisgangvolg-  
orde tegen een donkere muur opgehangen en bijna twee eeuwen oud. Ik heb er illegaal aan die donkere muur foto's van proberen te maken, terwijl er een paar mensen in ban-  
ken met de rug naar me toe op hun knieën zaten te bidden. Echt gelukt zijn ze niet. Niettemin weerspiegelen ze exact de Jezus zoals wij die al eeuwenlang of, preciezer, ander-  
half millennium lang 'kennen' en zoals ik hierboven min of meer beschreef. De tekeningen beslaan de hele Kruis-  
gang maar ik heb er tamelijk willekeurig drie uit genomen.



De eerste heet: *Jezus valt onder het gewicht van zijn Kruis*. De tweede: *Jezus stelt de vrouwen van Jeruzalem gerust*. De derde: *Jezus sterft aan het Kruis*.

Wat je er allemaal ook van vindt, de placide gaafheid van Jezus' profiel, de acceptatie, de overgave, de vergeving verlenen deze Jezus een heroïsche schoonheid en grootsheid die niet meer in woorden is te bevatten. Lijden kan groots zijn.

Je blijft staan, kijkt en kijkt en elk beeld penetreert je mensenziel, tenminste als je daar nog wat van hebt, zo'n ziel. Je weet wat hij tot slot uitbrengt naar God de vader: 'Het is volbracht.' En dit scheidt nog steeds verwarring. Hoe kan het dat dit je laatste woorden zijn als je net verraden, beschimpt, bespuugd, geslagen, gemarteld, doorboord bent door je eigen mensen, als ook je Vader je daar aan zo'n kruis te midden van boeven aan weerszijden zomaar laat sterven, terwijl het de bedoeling was dat je de verlosser van de mensen, in ieder geval van het Joodse volk, zou zijn, terwijl je missie van vrede, van vergeving (*turn the other cheek*), van een verbond tussen God en de mens definitief mislukt lijkt? We weten nu – of beter: mijn generatie weet nu – dat Jezus met deze ultieme welhaast mythische vernedering aan het Kruis symbool stond voor de zonden van de wereld en dat Jezus met het dragen van het Kruis die zonden met zich meenam de dood in. Zijn missie van vergeving



had hij daarbij zijn discipelen vooraf al tijdens het Laatste Avondmaal nog eens ingeprent en hun de opdracht gegeven deze over de hele wereld te verspreiden. Tevens beloofde hij dat hij 'weder zou keren', wat hij vrij snel na zijn dood al verschillende keren deed door korte verschijningen, bijvoorbeeld die aan Maria Magdalena als tuinman, of aan de Emmeüsgangers. Over de apostelen, als zij bij elkaar zitten te treuren, laat hij in de vorm van vurige tongen de heilige geest neerdalen. Alles natuurlijk om het heilig woord, de boodschap van vergeving en verdraagzaamheid te doen verspreiden. En dat lukt in zoverre dat hier het christendom haar geboorte vond. De vraag of dat christendom en andere verwante monotheïstische religies, zoals de islam, die oorspronkelijke boodschap een beetje hebben kunnen waarmaken, acht ik een retorische vraag; het antwoord vindt (nu) bevestiging in Israël e.o.



Publiek domein

Overigens, ik kwam enige tijd geleden volkomen toevallig een intrigerend mooie afbeelding tegen van wat je qua verschijningsvorm als een moderne Jezus, of een reïncarnatie naar beeld en gelijkenis van Jezus zou kunnen beschrijven. (Met witte, reine kleding toe!) Een werkelijk

wonderbaarlijk treffende update van onze Verlosser. Iets ouder weliswaar dan Jezus werd, maar het personage heeft vast veel in het werk gesteld dit leeftijdsaspect te

consolideren. Ik weet daarentegen eigenlijk niet of de afbeelding echt is of een geslaagd AI-product. Dat laatste zou ik niet zomaar uitsluiten. Ik weet wèl dat je ze op Ibiza ook regelmatig tegenkomt; nee, geen oudere jongeren, bedoel ik, geen verlate hippies. Nee, Jezussen! Maar ik herhaal, het gaat hier echt om een bijzonder exemplaar. Toch moet ik toevoegen dat die Jezussen dan helaas niet eventjes de zonden van de wereld met zich mee dragen (opdat ze dan ook eens kunnen zeggen dat 'het' volbracht is), en ze hebben er beslist ook niet onder geleden. Op onwillekeurige momenten, 's nachts vooral, denk ik wel eens: Had hybris niet ook iets met ijdelheid van doen?

Maar stel dat het beeld dat wij van Jezus hebben, aantoonbaar vals is – fake! –, net zoals onder andere de Lijkwade van Turijn die ik hierboven aanvoerde, fake is, dan wordt zo'n 'soft', zweverige (AI-)imitatie van zojuist twee keer fake; een fake-versie van een fake-versie. Maar ja, misschien denkt men dat *min maal min plus* is ( $- \times - = +$ ).

Ofschoon het de meeste mensen waarschijnlijk niet echt bezighoudt, is het al heel veel eeuwen de vraag of de Jezus die wij kennen van alleen al alle afgebeelde kruisgangen in alle kerken, de werkelijke Jezus is. Het eenduidige antwoord luidt: Dat is hij niet.

Terwijl Mozes en David in de Bijbel doorgingen voor bijzonder knappe mannen, viel Jezus géén dergelijke positieve beschrijving ten deel. Maar ik bedenk me dat de beschrijvingen van Mozes en David niet verifieerbaar waren, omdat zij mythische voorstellingen representeerden, geen werkelijke. De eerste twee eeuwen van de jaartelling ont-

beren sowieso elke voorstelling van Jezus, mogelijk doordat de eerste generaties christenen niet beschikten over geschikte plaatsen voor het tonen van beelden of voorstellingen. Zij kwamen bij elkaar in huizen. De vroege christenen kwamen daarbij hoofdzakelijk voort uit de lagere sociaal-economische klassen en hadden weinig middelen om vaste plekken voor samenkomst te bouwen. Verder ontbreken afbeeldingen vanwege het joodse verbod in de Thora op het gebruik en vereren van afbeeldingen. Bovendien is er geen enkel beeld van hem tijdens zijn leven gemaakt, wat weer tamelijk logisch is want zo belangrijk was hij toen niet; dat werd hij pas later. En er is nóg een reden.

Pas in 232 werd de oudste christelijke huiskerk gebouwd in Dura Europos aan de Eufraat in Syrië nabij de grens met Irak. Hier zijn ook in 1930 de oudste tekeningen en schilderijen van Jezus uit 235 gevonden. Het waren fresco's. Op een afbeelding stelt Hij de Goede Herder voor en is baardloos en heeft kort haar.



Kruisbeelden ontbraken tot ongeveer de vijfde eeuw. Dat was waarschijnlijk uit afgrijzen voor deze tot 337 nog gangbare executiepraktijken van de Romeinen. Mogelijk zaten de christenen ook met een gevoel van schaamte en verlegenheid om een dergelijke afschuwelijke vernedering te verbinden aan hun stichter en leermeester.

Dus hoe zag Jezus er werkelijk uit? In de evangeliën wordt daar niets over gezegd. Dat zou kunnen betekenen dat hij eigenlijk niet opviel; een nondescript. En dan zou je verwachten dat hij in ieder geval in de beschrijvingen aantrekkelijker gemaakt werd dan hij was, zoals gebruikelijk met belangrijke personen. Maar er was wel degelijk op enkele plaatsen iets gezegd over Jezus' uiterlijk en dat hielden volgelingen wellicht zo lang mogelijk 'onder de radar'. Celsus, een Griekse filosoof uit de tweede eeuw, noemde Jezus 'lelijk en klein'. Twee vroege kerkvaders, Tertullianus en Irenaeus, hadden het over een 'onwaardige verschijning', een 'zwakke roemloze man'. Het predicaat 'afzichtelijk' werd hem zelfs toebedeeld en weer een ander noemde hem 'gebogen of zelfs krom', wat erop kan wijzen dat dat hij lichamelijk misvormd was.

In Jesaja 53:2 en 3 staat:

*Onopvallend was zijn uiterlijk, hij miste iedere schoonheid, zijn aanblik kon ons niet bekoren. Hij werd veracht, door mensen gemeden, hij was een man (...) die zijn gelaat voor ons verborg.* Het lijkt er zelfs op dat Jezus niet eens te onderscheiden was van zijn vrienden.

*Toen Jezus voor de kruisiging gearresteerd werd in de hof van Getsemane, moest Judas Iskariot aan de soldaten bekend maken*



*wie Hij was, omdat zij Jezus en de discipelen niet uit elkaar konden houden.*

Pas vanaf de vijfde eeuw ontstaat en verspreid zich niettemin het zo kenmerkende beeld van Jezus de prediker met het lange haar en baardje, het zachte smalle enigszins vrouwelijke profiel, doorgaans gekleed in een lang loshangend rood of wit gewaad (rood wijzend op zijn goddelijke natuur) en een witte of rode mantel (wit staat voor reinheid, zuiverheid), de gave handen en lange elegante gebarende vingers en tot slot de transparante blauwe ogen. Dit in tegenspraak met de evangeliën, want daarin komt hij naar voren als een arbeider, zoon van een timmerman. Beetje onhandig ook voor een timmerman, die losse gewaden en wijde lange mouwen.

En die ogen! Jezus was geboren in Palestina. Daar vind en vond je toen zeker geen autochtonen met blauwe ogen. Er zullen buiten de Romeinen nauwelijks of geen West-Europeanen hebben rondgelopen en de blanke, vaak blauwogige kruisvaarders lieten nog een millennium op zich wachten. Ik heb wat dat betreft, met enig stiekem gegniffel, wel eens een valse, tamelijk blasfemische ingeving gehad. Jezus was er toch middels een onbevleete ontvangenis van Maria gekomen? Maar met dit gepropageerde blanke, lange, slanke, blauwogige uiterlijk zou hij in werkelijkheid hooguit afkomstig kunnen zijn geweest van, ik noem maar eens wat, een Romeinse legionair. Dan had men daar, om de schande en verdenkingen te omzeilen, een draai aan moeten geven, en dat werd gemakshalve de onbevleete ontvangenis. Mensen waren toen wellicht nóg bevattelijker voor 'verhalen' dan wij nu. Maar goed, neem

me niet kwalijk. Houd het maar bij een korte 'hallucinante' zijsprong van mijn kant.

Er valt nog veel meer over Jezus en de inconsistenties in zijn beeldvorming te vertellen, maar dan verwijs ik toch graag nogmaals door naar het boek van van dhr. Van Peer: *Hoe zag Jezus eruit?* Ik heb er voor de afgelopen paar bladzijden hier alvast zwaar op geleund. Ook aangaande het sprookje van de *Lijkwade van Turijn* kom je in dit boek volledig aan je trekken.

Een ander interessant onderdeel is de frauduleuze *Brief van Lentulus*, wiens naam en bestaan op zich al frauduleus was, die in de zogenaamde brief als zogenaamde tijdgenoot een accurate beschrijving van Jezus gaf welke exact voldoet aan het West-Europese beeld dat wij van hem hebben. Sindsdien is dat beeld niet meer kapot te krijgen.

Maar hoe zág hij er dan in het echt uit? En dan niet in woorden maar in beeld! Nou, zo:



Niks donkerblond golvend lang haar, niks lang smal gezicht, blanke huid, blauwe ogen!

De paar afbeeldingen uit het eerder genoemde Dura Europos d.d. 235, gemaakt door een lokale groep christenen, anderhalve eeuw voordat het volledige Nieuwe Testament in 367 voor het eerst officieel algemeen werd aanvaard, de enkele summiere beschrijvingen van Jezus in de Bijbel (Jesaja) en door vroeg-christelijke groepen en kerkvaders in de tweede eeuw, omvangrijk antropologisch onderzoek, 3D-uitwerkingen van schedels van regionale tijdgenoten en computerreconstructies van aangezichten leidden tot het hierboven ingevoegde resultaat. Joodse mannen in de tijd van Jezus waren sowieso gemiddeld maar 1,55 m 'groot' en wogen door de bank genomen 50 kg. Natuurlijk waren niet álle mannen zo klein en minnetjes maar gemiddeld wel. Daarbij heb ik nog niet echt aangevoerd dat Jezus een veelal zwervend bestaan leidde, dus dakloos was, blootgesteld aan zon en regen, grond en wind, maar dat betekende ook toen al in het Midden-Oosten vooral blootgesteld aan veel droogte en zon. Dat maakte zijn huid vast nog donkerder dan hij van nature al was. Een 'watje' zal hij ook niet zijn geweest, eerder een wat ruige rondtrekkende prediker met een of andere gewichtige verlossende boodschap, die je zo een stuiver zou toewerpen.

Tot slot moeten we maar weer even terug naar het begin, de essentie. God schiep ons naar eigen beeld en gelijkenis. Ik heb in een eerder hoofdstuk al het nodige verteld over omkeerbaarheid. (Waarheid 2: *Waarheid en omkeerbaarheid.*) Wij zijn als mensen klaarblijkelijk perfect in staat waarhe-

den naar onze hand te zetten en één manier daartoe is projectie: wat uit je eigen geest of fantasie komt, omdraaien en projecteren op iets of iemand anders. God schiep niet ons, dat kunnen we in ieder geval niet bewijzen. Wij schiepen daarentegen God (en al wat er achteraan kwam), vanuit onze verbeelding. Ons pareidologisch vermogen maakt, zoals ik eerder stelde, dat wij dingen, wezens kunnen zien die er niet zijn, en vervolgens voor waar aannemen. Dat kunnen verdrongen duistere gedachten of beelden zijn maar net zo goed wensgedachten. Heel veel religies zijn gegrondvest op dit psychisch proces van collectieve *wishfulfilment*-projectie. Jezus laten zien zoals we hem graag zien en zoals hij aansprekelijk is voor vrijwel iedereen. Wij creëren heel makkelijk en naar geloven voortdurend *imaginaire werkelijkheden*, waarin we al heel snel dusdanig sterk gaan geloven dat we dat imaginaire als vanzelf normaliseren en voorzien van iets als institutioneel vertrouwen, waaraan dan ook niet meer te tornen valt. Zo zijn zelfs de grote multinationals ook kunnen groeien, vanuit geloof, symbolen, vertrouwen. Ja, zelfs logo's werken zo. Van Niets maken wij zo iets, zoals we ook van fictie feiten maken. En waarom zou je dat wishfulfilment kunnen noemen? Omdat dit voor een bepaalde laag zeer profijtelijke (liefst eeuwige) orde in de chaos schept. Het belang van profijt en macht. Maar de diepe basis is pareidolie.

Er is nóg iets met het beeld dat wij van Jezus hebben: Hij komt erin naar voren als zowel een mannelijke krachtige held als een zeer zachtaardig bijna vrouwelijk persoon. Mannelijk is hij vanwege zijn knappe gestalte en wat be-

treft zijn kracht en onverzettelijkheid hoef je maar aan de kruisgang te denken. Het vrouwelijke en zachtaardige toont zich in de kleding, zijn houding en gebaren en zijn gezichtsuitdrukking. Hij verenigt heel duidelijk het mannelijke en het vrouwelijke in zich, de anima en animus, het androgyne of hoe dan ook het 'dubbele'. Het klinkt misschien gek, maar dit sluit een zeer effectieve marketingtruc in. Denk maar eens aan popsterren als Mick Jagger, Prince, Michael Jackson, George Michael enzovoort. Het zijn/waren echt geen Jezussen, maar hun marketing-



managers kenden het mechanisme. En waarvan kenden die dat? Van de literatuur. De beste marketing mensen kennen de thema's, motieven en constanten in de literatuur en gebruiken die. Beste voorbeeld in dezen: de *Pardoner* (Aflaatkramer) van 'The Pardoner's Tale' in *The Canterbury Tales* van Chaucer (1400).

Het onpeilbare, het ambigue, intrigeert de mens en verdubbelt het bereik.

## *Taal 5 – Taal & denken/Poetins Nieuwspraak/bewustzijn*

Ofschoon we in *Taal 4* al het nodige bespraken, blijft het vanuit taalontwikkeling in het algemeen een interessante vraag wanneer je kan spreken van waarachtig bewustzijn. Welk ontwikkelingsstadium van taal valt te koppelen aan het mogelijk ontstaan van bewustzijn, en bewustzijn van precies wat? Ter inleiding een terzijde met een actueel voorbeeld van hoe taal – en daarmee het menselijk bewustzijn – juist een ómgekeerde ontwikkeling kan doormaken, een degeneratieve ontwikkeling, als het ware: In het boek *Nineteen Eighty-Four* van Orwell (geschreven in 1948) komt de fictieve taal ‘**Nieuwspraak**’ voor – *Newspeak* in het Engels. Wikipedia omschrijft dit als volgt:

*‘Het is een taal die wordt gecreëerd en gecontroleerd door de totalitaire staat als een instrument om de **vrijheid van gedachten** en concepten die een bedreiging voor het regime vormen (zoals vrijheid, zelfexpressie, individualiteit en vrede) te **beperken**. Elke vorm van denken die zou kunnen afwijken van de voorgeschreven opvattingen van de Partij (vergelijk Rusland) wordt beschouwd als **thoughtcrime** (gedachtemisdaad). Kenmerkend is met name het beperken van de woordenschat en daarmee het instrumentarium van het individu zelf de eigen gedachten te vormen en ook politieke standpunten te bepalen.’*

Met andere woorden, wanneer woorden hun betekenis verliezen en mensen niet over voldoende woorden beschikken om hun gedachten te kunnen uitdrukken, kunnen zij niet alleen niet meer spreken maar ook niet meer denken. *Don't you see that the whole aim of Newspeak is to narrow the range of thought?* zegt linguïst Syme in het boek

tegen hoofdpersoon Winston Smith. Het was/is in *Nineteen Eighty-Four* namelijk de bedoeling om in het jaar 2050 iedereen deze taal, *Newspeak*, te laten spreken. De eigenheid van elke mens is dan door de taal gedoofd en de hersenspoeling voltooid. Zelfs *thoughtcrime* zal dan uitgebannen zijn, doordat er geen woorden meer bestaan om zelfs dááaraan uitdrukking te geven. De totalitaire controle zou dan absoluut zijn.

Typische *Newspeak*-verschijnselen die inherent zijn aan alle (latere) totalitaire bedoelingen of het totalitaire ideaal in het algemeen, zijn het verdraaien van de waarheid ('alternatieve feiten'), het omkeren van fictie en werkelijkheid vice versa, het mooier maken van de werkelijkheid door middel van eufemismen. Dat allemaal zie je regelrecht in de **Poetins**e taal van tegenwoordig: Poetin invadeert Oekraïne en zegt dat Rusland zich moet verdedigen tegen het Westen, omdat het Rusland wil vernietigen (omkering); de zelf begonnen oorlog wordt 'speciale militaire operatie' genoemd. Dat is zo'n eufemisme. Er wordt ook vaak het woord 'bevrijding' aan toegevoegd: 'speciale militaire *bevrijdingsoperatie*'; verwijzend naar een minderheid van burgers van Russische afkomst die daar in dat buurland wonen en daar zogenaamd en ongevraagd bevrijd moeten worden. En wie in Rusland afwijkt van dergelijke *newspeak*, en bijvoorbeeld het woord *oorlog* uitspreekt, staat een van de zwaarste straffen of een geënceneerde dood te wachten. Het geïnvadeerde buurland, trouwens, is in de retoriek van de Heer Poetin door Oekraïne 'bezet' territorium waar Rusland recht op heeft en dus de plicht het Russisch deel van de bevolking te 'beschermen' en het an-

dere deel te russificeren.

En dan hebben we het nog niet over het feit dat de huidige 'operatie' al snel in 2022 veel langer bleek te gaan duren dan bedoeld, eigenlijk dus mislukte, niettemin eindeloos werd voortgezet en inmiddels wellicht honderdduizenden jonge Russen als kanonnenvoer het leven heeft gekost. Tot overmaat van cynische ironie wordt de *speciale operatie* na twee jaar in maart 2024, en nadat Poetin zich opnieuw voor zes jaar ('democratisch') heeft doen 'herkiezen' tot dictator, van het ene op het andere moment wèl omgedoopt in *oorlog*. Maar dat is dan omdat het Westen er een oorlog van gemaakt heeft, niet Rusland natuurlijk. De Poetinse gekmakende *newspeak*-varianten moeten zijn ultiem machtsdoel dienen van een hersteld Groot-Rusland, waarna hij als zelf-gefabriceerde 'tσαar', als Heer, overal mee wekomt.

Een volgende parallel met *Nineteen Eighty-Four*: Nieuwspraak is dus het middel waarmee het politiek systeem een perfecte greep heeft op het doen en laten van de onderdanen. Het Eenpartijstelsel beheerst de ziel van de mens en dus het hele mechanisme van liefde en haat. Daarbij stoelt het systeem op een aantal leuzen die even paradoxaal als absurd zijn, tenminste voor wie nog een beetje normaal kan en wil nadenken:

Oorlog is vrede (*War is peace*);

Vrijheid is slavernij (*Freedom is slavery*);

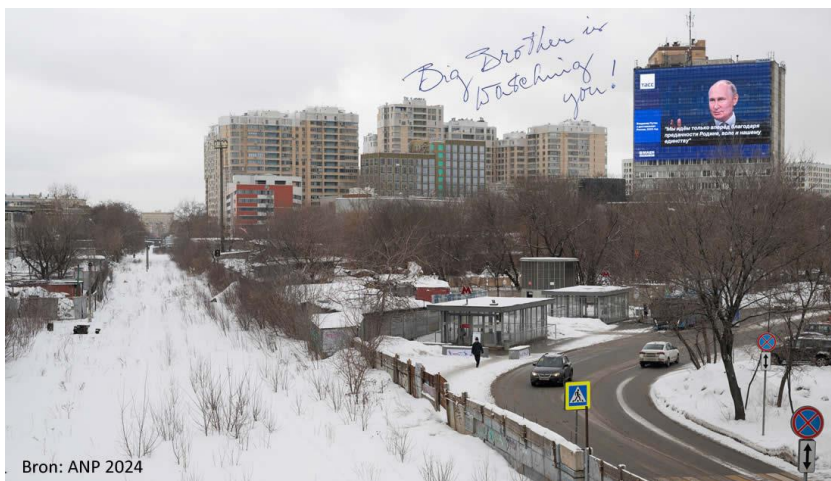
Onwetendheid is kracht (*Ignorance is strength*).

Poetin had ze zomaar zelf kunnen verzinnen, maar ik weet zeker dat ze al lang zijn verborgen motto's vormen. Om er



een uit te pikken, zijn belang het Russische volk door middel van staatscensuur en -repressie onwetend of murw te houden, is inderdaad de reden waarom hij met alle duivelse 'operaties' maar door kan gaan. Het Russische volk heeft zich collectief het bewustzijn laten ontnemen, tegen verdrongen beter weten in. Het heeft de sluis naar de menselijke Domheid wagenwijd opengezet. Het geeft de Poetin-clan vrij spel naar de verkrachting van elke waarheidsvinding. Het volk is (onwetend) medeplichtig aan een duivelse ontmenselijkingsoperatie.

Ter illustratie van wat grenzeloze indoctrinatie, repressie en angst met mensen kunnen doen: Het boek (*Nineteen Eighty-Four*) staat kennelijk sinds de invasie in Oekraïne bovenaan de Russische leeslijsten. Zoals ik hier uitleg, gaat het om de afspiegeling van een (fictieve) dystopie. Russen lezen het in het algemeen echter als een (werkelijke) utopie; dit als gevolg van een voltooide hersenspoeling.



Bron: ANP 2024

Deze en de volgende afbeelding zijn uit een artikel van journaliste Eva Cukier in de NRC van 16 en 17 maart 2024: **Orwells '1984' wordt in Rusland werkelijkheid**. Foto's: Natalia Kolesnikova.

Motto's, motieven en strategieën worden op een dergelijke manier gekmakend en creëren moedwillig een maatschappij waar niets meer is wat het is, en misschien is het juist de bedoeling dat ooit Alles Niets is; behalve Poetin, die inderdaad denkt dan de tsaar te zijn, de god van het Niets. (Kafka had het niet beter kunnen bedenken.) Want als er geen ruimte meer is voor vrijheid van denken en spreken, is er geen authenticiteit meer, is er Niets. Succes ermee, meneer Poetin. Succes ermee, Rusland. Of luister beste Russen, **gij zult niet laf en lijdzaam aanschouwen!**



NRC 16 & 17 maart 2024. Tekst onder Poetin: ***Alleen dankzij voorbestemming van ons Moederland, van onze wil en onze eenheid, gaan wij vooruit.***

Manifestaties van Intelligentie zoals geslepenheid, misleiding, manipulatie, indoctrinatie en dergelijke, welke altijd voortkomen uit een niet te beteugelen hang naar macht en dominantie, geven juist de menselijke Domheid vorm en omvang.

Bij al dit denk ik onwillekeurig toch ook weer aan die *babylonische spraakverwarring*. Ik weet zeker dat Poetin deze

ooit als een mogelijk nog eens te hanteren levensles gniffelend tot zich heeft genomen.

Maar indachtig de stelling dat het ontwikkelingsstadium van een taal het al dan niet denken, of de denkcompetentie van een soort bepaalt, voert ons ook weer terug naar Descartes' *Je pense donc je suis*. Met andere woorden, wanneer in de Evolutie is er logisch gezien het moment dat een soort, de mens in ons geval, zich bewust is van zichzelf, dus er letterlijk *is*. En dan met name zichzelf in relatie tot de overweldigende en wonderbaarlijke natuurlijke omgeving kan zien, en dan met name in relatie tot iets als de welhaast onvatbare, willekeurige spirituele kracht en betekenis die van die Natuur uitgaat; of niet te vergeten in relatie tot de schoonheid die in die Natuur is besloten?

Als taal, zoals we zojuist met onze vriend Poetin hebben gezien, het uitgelezen middel is waarmee je het denken naar willekeur kunt beknotten, manipuleren, uitbannen of neutraliseren, dan kan taal ook het omgekeerde bewerkstelligen: creativiteit, geestelijke vrijheid en diversiteit, divergent denken. Aan de hand van taal vormt zich vanaf een zeker evolutionair momentum de menselijke vrije geest, de ziel, de *roeach* (zo je wil), het denkende beweeglijke bewustzijn. Of iets een-



Publiek domein

voudiger gesteld, een bewustzijn dat in staat was magische, mystieke of 'religieuze' betekenis toe te kennen aan zelfs voorwerpen.

De laatste pakweg dertig jaren ontdekken we steeds meer over onze evolutiegeschiedenis, voornamelijk doordat we ons DNA steeds beter uit fossielen kunnen extraheren en ontrafelen. Toch is nog steeds niet eenduidig verklaard wanneer precies wij begonnen te reflecteren op onze eigen aanwezigheid hier. En ik denk dat hoe dan ook niet lang daarna wij bijvoorbeeld de Natuur begonnen te animeren of anders gezegd: te 'begoden'. Mogelijk kunnen we de menselijke bewijzen van creatief denken als een aanwijzing beschouwen: de eerste grottekeningen of petroglieden, of wonderbaarlijke artefacten als de zogenaamde *Venus van Hohle Fels*.

Dit uit mammoetivoor gesneden poppetje van zes centimeter hoog (ongeveer dezelfde grootte als de foto) dateert van 40.000 jaar geleden.



Het lijkt voor menigeen alleszins een vruchtbaarheidssymbool te zijn, gezien de gezwollen borsten en het geprononceerde geslachtsorgaan bijvoorbeeld. Het kan ook zijn dat er een bevalling staat te gebeuren. Wat is dan de betekenis van het poppetje?

Kijk naar het hoofd, maar dat ontbreekt. In de plaats er-

van is er een ring, of wat ervan over is. Dit betekent dat het hoogst waarschijnlijk bedoeld was als een **amulet**. En dat is bijzonder want een amulet moet indirect iets als hogere machten helpen aanroepen, wat wijst minimaal op een basaal geloof in magische krachten, op vertrouwen in een goede afloop. Als je je dan realiseert dat dit een nogal minuscuul voorwerpje is van zes centimeter, realiseer je dan ook de stilistische verfijning. Veertigduizend jaar oud!

Sta vervolgens even stil bij de genoemde functionele en spirituele betekenis van zo'n beeldje, welke 40.000 jaar geleden dus al behoorlijk doorontwikkeld lijkt, dan moet het primaire spiritueel bewustzijn van de mens nog aanzienlijk verder terug in de tijd worden geplaatst. Sapiens verkeerde in ieder geval pas sinds die tijd, of maximaal sinds 45.000 jaar geleden, in West-Europa. Neanderthalers waren er al wat langer, maar zij ontbeerden waarschijnlijk de creativiteit en/of het abstracte denken van Sapiens, waardoor Sapiens overleefde en Neanderthaler niet – al is dit zeker niet de enige oorzaak van het uitsterven van Neanderthaler, of het opgaan in Sapiens.

De wetenschap leert ons inmiddels dat onze hersenomvang 200.000 jaar geleden volgroeid moet zijn geweest tot ons huidig peil: zo'n 1350 tot 1450 cc, vooral door toedoen van de gegroeide hersenschors. Daar leidt men uit af dat wij capaciteit genoeg hadden om onderschikkend te denken (zie *Taal 4*), dat wil zeggen redenerend te denken middels vragen, verklaringen, redenen, oorzaken, gevolgen en vooral te kunnen reflecteren op verleden en toekomst, op gedragingen en te speculeren op waarheden. Enig spiritueel bewustzijn moet logischerwijs toen al in

aanleg zijn ontstaan. Dat vertaalde zich waarschijnlijk in eerste instantie in een geloof in magische parawerkelijkheden, zoals je afleest aan artefacten van wel 50.000 jaar oud, en prachtige grottekeningen van vergelijkbare leeftijd, of aan deze mammoet van 35.000 jaar oud, uit zijn eigen ivoor gevormd. In Zuid-Afrika is in de Blombosgrot een stuk kwartsiet (silcrete) gevonden met restanten van de tot nu toe oudste menselijke abstracte tekening. Dan



hebben we het over 73.000 jaar oud, en over Sapiens. Op de Golanhoogten van Israël werd begin jaren 1980 een klein stukje vulkanisch gesteente gevonden dat inmiddels bekend staat als de *Venus van Berekhat Ram*. Het werd tussen 280.000 en 700.000 jaar geleden opzettelijk aangepast om de vrouwelijke vorm weer te geven, en het is waarschijnlijk gesneden door Homo erectus.



Dit soort overblijfselen wijst op een zeer levendige vroege menselijke geest, met de behoefte zichzelf uit te drukken. Mogelijk bestaan er meer van dergelijke zeer vroege bewijzen van geestelijke reflectie, of van **Moeder Aarde**.

Hoe dan ook, feitelijk concludeer je bijna alleen al aan de hand van

deze oeroude artefacten van menselijk kunstzinnig abstractievermogen dat het *bewustzijn in aanleg affectief* moet zijn en daarmee gelegen is in de hersenstam. Taal echter stuurt bewustzijn verder aan en taal komt, zoals gezegd, voor een belangrijk deel vanuit de frontale cortex, welk exclusief voorbehouden is aan de moderne mens. Het *affectieve aspect* van ons bewustzijn vindt dus zijn oorsprong in de hersenstam, het *redenerend aspect*, het reflectieve aspect, daarentegen in de frontale cortex. Voorzichtig deducierend heeft de menselijke geest, of ziel, zich vanuit de *magische beleving (gevoel; hersenstam)* ontwikkeld naar de kosmische godenspeculaties en vervolgens de polytheïstische mythes (*projectie; frontale cortex*). Pas heel laat – vanaf Zarathustra (1200 voor Christus) – groeide het spiritueel beleven door naar het meer verfijnde of doorwrochte monotheïsme. Verfijnd en/of doorwrocht voornamelijk vanwege de nadrukkelijk ingebouwde morele, dualistische component: goed tegenover kwaad.

Het hersenvolume was er dan wel die 200.000 jaar geleden, en waarschijnlijk was de structuur van de hersenschors er in aanleg ook al volledig, maar dan is het de vraag in hoeverre de verbindingen tussen hersengebieden al tot wasdom waren gekomen, en dat geldt vooral voor de frontaalkwab, het meest geavanceerde deel van de hersenen dat medeverantwoordelijk is voor taal en dus voor rationeel en vervolgens spiritueel bewustzijn. Dit zie je bijvoorbeeld terug in de pas relatief laat wereldwijd ontstane mythologieën, de Griekse filosofieën, het monotheïsme, het ontstaan en de ontwikkeling van de schrift, de soemerische of mesopotamische Gilgamesj-legende (onge-

veer 2600 voor Christus ontstaan en 1200 voor Christus in definitieve vorm opgetekend; 1200!), waarin Gilgamesj onder andere op zoek gaat naar de onsterfelijkheid, wat wijst op zeer nadrukkelijke existentiële vraagstellingen.

Oh, we zijn de taalbeknellingen van *Nineteen Eighty-Four* en van vriend Poetin volgens mij alweer bijna vergeten. Nou, straks op naar hoe het met taal en denken in de huidige tijd zoal gesteld is.

Oh 2 (ook vergeten): En dít is wat ik in het publieke domein te zeggen had over Poetins geënsceeneerde moord op zijn kritische rivaal Navalny.

#### **Naar aanleiding van 17 februari 2024, laffe moord op Navalny in Russische gevangenis:**

God is een duale entiteit, op verschillende manieren, maar dat leg ik in mijn boek o.a. verder uit. Voor natuurwetenschappers is God de personificatie van de Natuur, maar de Natuur is niet dual, heeft geen goede en slechte kant, hoe mooi en tegelijk wreed die ook kan zijn.

God is feitelijk een projectie van ons zelf, sinds wij door middel van de ons toevallig toegekomen taal onze unieke grote hersenen dusverre hadden kunnen ontwikkelen dat wij ons gingen afvragen wie of wat dit allemaal om ons heen (toen nog Natuur) zo gemaakt had en op zo'n vaak angstaanjagend grillige wijze in gang zette en bestierde, en even later ons afvroegen of wij dat zelf ook misschien konden, of nog beter (denk aan AI). Ik noem dat onze ingebakken fout. Scribenten van de Bijbel, bijvoorbeeld, hebben dat veel later heel goed begrepen en lieten God in de Genesis ons de opdracht geven heel de aarde - de planten, dieren, zeeën, bergen - te overheersen, inclusief onszelf. Dit bewerkstelligde dat onze inmiddels unieke structurele Intelligentie tegelijkertijd onze evengrote Domheid werd, welke steeds de neiging heeft de reciproke Intelligentie te baas te zijn. Het is niettemin onze godgegeven taak die Domheid koste wat kost te extimeren. Noem haar duivelse slechtheid, machtswellust, excessief autocratisch narcisme, whatever.

Maar dit is wat **Navalny** op de valreep, in zijn laatste videoboodschap zei.



Wat zei Navalny, wachtend op zijn dood, in zijn laatste videoboodschap nu precies? Dit:



*Ik wil jullie iets op het hart drukken:*

*Jullie mogen niet opgeven. Als ze besluiten om me te vermoorden, betekent dat dat we (eigenlijk – CT) ongelooflijk sterk zijn. Die kracht moeten we gebruiken. We mogen niet opgeven en we moeten onthouden dat we een krachtige groep zijn die onderdrukt wordt door deze slechte kerels. We weten zelf niet hoe sterk we eigenlijk zijn. Het enige wat nodig is om het kwaad te laten overwinnen, is dat goede mensen niets doen. Blijfje dus verzetten!*

Ook tegen je eigen lafheid door angst of (nog erger) onverschilligheid.

<https://www.youtube.com/watch?v=AHDueubF0QY>

## *Hybris 5 – Hybris en het verdienmodel van het verraad*

*Het meest ontorende en onwaardige van de mens is het tot nu toe onuitroeibare verdienmodel van het verraad.*

We hadden het in *God 5* onder andere over hoe Judas Jezus verried. Hij moest Jezus op de olijfborg voor de Romeinse legionairs aanwijzen, omdat Jezus zo onbeduidend van uiterlijk was dat men hem anders niet had kunnen onderscheiden van zijn volgelingen, of omdat men hem anders letterlijk over het hoofd had gezien. Wat zou de waarde van de zak zilverlingen zijn, die Judas voor het verraad – nota bene door middel van een kus – van de Romeinen bedongen had? Wacht, ik zoek het op: De ‘deal’ leverde hem dertig zilverlingen op, wat nu gelijk zou staan aan bijna een half jaar salaris, weliswaar modaal.

Ook in het boek *Nineteen Eighty-Four*, dat we in *Taal 5* deels bespraken, is verraad een essentieel onderdeel waarop de maatschappij in het fictieve Oceanië is georganiseerd. Het is er zelfs een dusdanig institutioneel doorgevoerd controle-instrument, dat een uitvoerige bespreking ervan ons nu van het padje af zou brengen. Maar reken maar, in het boek van Orwell wordt verraden en gemarteld en gehersenspoeld bij het leven, net zoals in het huidige Rusland en zoals te doen gebruikelijk in vrijwel alle dictaturen. In China hangen de straten al jaren vol met camera’s die zijn aangesloten op programma’s met gezichtsherkenning. Dan weet je het wel.

Van literatuur valt veel te leren, vooral voor machthebbers. Trouwens, daar gaat het in het boek uiteindelijk ook

om. Hoofdpersoon Winston wordt verraden door zijn geliefde Julia en O'Brien, zijn laatst overgebleven vertrouwenspersoon. En als Winston aan het eind op de marteltafel aan O'Brien vraagt waar het nu eigenlijk allemaal om gaat in Oceanië, krijgt hij een rechtstreeks verbijsterend simpel antwoord: '**Macht**'. Maar dan wel zo dat hij, of de burger in het algemeen, niet meer zelf mag uitmaken of twee plus twee vier is.

Verraad kan individueel profijtelijk zijn, je kunt er namelijk een prijs voor vragen of krijgen, je kunt er een stuk schijnveiligheid mee bewerkstelligen omdat je ogenschijnlijk in zekere mate lid wordt van de 'club' van de onderdrukkende machthebbers, je kunt er *wraak* mee nemen op mensen die je eerder sociaal hebben buitengesloten of gefrustreerd, of je kunt je op die manier uitkuren op mensen waar je eigenlijk tegenop kijkt, al is het maar omdat ze als mens veel onafhankelijker zijn dan jij zelf. Wat dat betreft hoef je maar te denken aan de ontelbare brandstapelmoorden in enig verleden op 'heksen', zigeuners, of kinderen met down. (In die gevallen ging de moeder meteen maar mee op de brandstapel. Zij was het immers die het met de duivel had gedaan.) Vele mogelijkheden. Of beter, verraad kan je zo een gevoel van eigenwaarde, *trots*, voldoening teruggeven, dat de maatschappij je eerder stelselmatig had ontnomen. En je schuift dan maar opzij dat je ergens heel ver weg diep in je mensenziel weet dat het onwaardig is, dat het een uitermate vals gevoel van eigenwaarde is.

NSB'ers in de Tweede Wereldoorlog, bijvoorbeeld, of archetypische NSB'ers in het algemeen, waren al gemankeerde mensen voordat zij zich aansloten bij die minder-

waardige club.

Het omvangrijkste en tegelijkertijd meest geheim gehouden archief van Nederland is het Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging ( CABR). Dit archief beslaat vier strekkende kilometer en bevat ruim 500.000 dossiers van Nederlanders die tijdens de Tweede Wereldoorlog 'fout' waren, of voor een klein deel daarvan 'mogelijk fout' waren. De dossiers lagen vijftig jaar opgeslagen bij het Ministerie van Justitie maar werden in 2000 ondergebracht bij het Nationaal Archief in Den Haag. Daar werden de dossiers in de loop van de jaren gedigitaliseerd en vanaf 2025 zijn ze onder bepaalde voorwaarden toegankelijk. Het feit van de openstelling en de voorwaarden waaronder, daar is lang over beraadslaagd, omdat zoiets natuurlijk dubbel is. Er is nageslacht van vermoorde mensen die op een of andere manier destijds verzet pleegden tegen de brute bezetter en er is nageslacht van de 'fouten', bijvoorbeeld van NSB'ers.

Ik volg op Facebook (of all 'places') de pagina *Nationaal Monument Kamp Vught*, maar je kunt ook gewoon bij Google typen: *vermoord in kamp vught* of neem deze link: <https://www.nmkampvught.nl/.../het.../vermoord-in-vught/>.

Hele hordes buitengewone, dappere, onverzettelijke jonge mannen en vrouwen en mannen en vrouwen van middelbare leeftijd, die zich niet wilden laten onderdrukken of koeioneren door die verrekte Duitsers van toen en die Joodse mensen hielpen onderduiken, die voedselbonnen verspreidden, verzetskranten zoals Trouw drukten of onder de mensen brachten, knokploegen bemanden om

collaborateurs aan te pakken en overvallen beraamden om mensen te bevrijden, zijn uiteindelijk vrijwel altijd verraden door vreselijke stiekemers die ook nog verdienen aan het verraad en zijn vooral in de maanden augustus en september 1944 op de valreep voor het formele einde van WO II in Vught bij Den Bosch zonder pardon op de Fusilladeplaats daar diep in de bossen afgeknald of opgehangen. Ik sluit hierbij de mensen uit, die na afschuwelijke martelingen doorsloegen of die ter bescherming van hun gezin of geliefden tot verraad werden gedwongen. Maar ook hun bleef een gruwelijke dood meestal toch niet bespaard.

Lees hieronder slechts enkele van de vele voorbeelden en korte levensgeschiedenissen van mensen die moesten ervaren wat de waarde van een mensenleven kan worden als daar barbaarse, verraderlijke krachten tegenover staan. Lees niet alleen, maar laat tot je doordringen wat er in feitelijke taal geschreven staat.

De onderstaande teksten en foto's komen van genoemde website en behoren daarmee tot het publieke domein.

### **Willem de Nie**



Geboren: 10 augustus 1919 in Geertruidenberg

Willem is tijdens de oorlog student in Delft en lid van de verzetsgroepen Op Wacht en de Landelijke organisatie voor de hulp aan Onderduikers (LO)-Delft. Willem is een opgewekte persoonlijkheid die zelfs in de meest kritieke situaties positief blijft denken en adequaat kan handelen. Het adres waar Willem in Delft verblijft

wordt in de loop van de tijd een ontmoetingsplaats voor het Delftse verzet. Willem wordt in de zomer van 1944 zelfs de districtsleider van de LO in Delftland en Westland. In de nacht van 7 op 8 augustus 1944 valt de Sicherheitsdienst (SD) bij Willem binnen en wordt hij opgepakt. Waarschijnlijk zijn Willem en zijn kameraden het slachtoffer geworden van de verraadster **Miep Oranje**. Willem wordt in Vught drie weken in de bunker opgesloten en daarna op 30 augustus 1944 gefusilleerd.

Deze Miep Oranje was een zeer apart sujet in deze verraadmachinerie aan het einde van de oorlog. Haar lot en 'whereabouts' na de oorlog zijn altijd een compleet mysterie gebleven.

De illegale pers levert een belangrijke bijdrage aan het verzet in Nederland. Op 9 en 10 augustus 1944 worden in Kamp Vught 23 medewerkers van de illegale **verzetskrant Trouw** gefusilleerd. Tijdens hun gevangenschap ontving de redactie een briefje dat een ultimatum stelde: als Trouw ophield te bestaan, zouden de nazi's bereid zijn om de 23 mannen gratie te verlenen.

De redactie koos er destijds voor om door te gaan met de krant. Of het ultimatum daadwerkelijk van de bezetter kwam, wordt ernstig betwijfeld. Uit onderzoek van historicus Peter Bak bleek dat het plan altijd al was om de mannen te fusilleren.

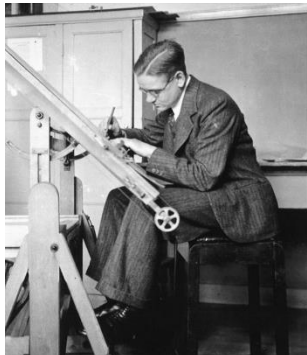
Dagblad **Trouw** werkt aan een podcastserie over het ultimatum in samenwerking met Nationaal Monument Kamp Vught. De podcast gaat in op de onmogelijke keuze die de redactie moest ma-



ken. En op de keten van arrestaties waarbij de 23 werden opgepakt. Hoe kan het dat de Sicherheitsdienst (SD) het volledige organisatie-schema van de Trouw-top in handen kreeg? (**Verraad** – CT.)

### **Adriaan Stierman**

Geboren: 4 augustus 1911 in Amsterdam



Adriaan is geboren in Amsterdam en heeft een joodse moeder. Als Adriaan zes jaar oud is, overlijdt zijn moeder aan borstkanker. Na verloop van tijd hertrouwt zijn vader. Na schooltijd werkt Adriaan bij een architectenbureau en in de avond probeert hij zijn diploma te halen als bouwkundig tekenaar. Adriaan trouwt in 1934 en uit dat huwelijk worden twee dochters en een zoon geboren. Adriaan heeft een sterk rechtvaardigheidsgevoel en wordt lid van het verzet. Hij is ook pacifist en neemt dus geen deel aan gewapende overvallen. Adriaan zorgt voor onderduikers en neemt zelf ook twee joodse vrouwen in huis. Ook Jacob, Adriaans broer, is lid van het verzet. Zij werken vermoedelijk voor de groep Dienske uit Amsterdam. Op 4 augustus 1944 viert Adriaan zijn 33ste verjaardag. Op 7 augustus neemt hij de trein naar Den Bosch, hij gaat op weg met een stapel valse persoonsbewijzen. Op de terugweg wordt hij gearresteerd, wellicht als gevolg van **verraad**. Adriaan wordt naar Vught gebracht en hier op 19 augustus 1944 gefusilleerd. Hij heeft de geboorte van zijn zoon niet meegeemaakt; hij is dan al vier en een halve maand overleden.

### **Sipke Visser**

Geboren: 29 juli 1901 in Oppenhuizen

Na een jeugd in Indonesië werkt Sipke Visser – lid van de Communistische Partij Nederland – in Groningen op het distributiekantoor. Samen met collega Auke Dijkstra



wordt Sipke actief lid van het verzet. Eerst van de groep-Vonk, die de socialistische verzetskrant De Vonk uitgeeft. Sipke houdt zich voornamelijk bezig met **hulp aan onderduikers** en de daarvoor noodzakelijke bonkaarten. Binnen het verzet wordt Sipke 'De Baas' genoemd. Lange tijd gaat het verzetswerk goed. Op 13 juni 1944 trouwt Sipke met Klazina Stienstra. **Klazina is in verwachting** en ze hopen op een rustig gezinsleven en een spoedig einde van de oorlog. Een paar weken later, op 3 juli 1944, worden Sipke en Auke, als gevolg van **verraad**, opgepakt. Via het huis van bewaring in Groningen gaat Sipke op 5 augustus op transport naar Kamp Amersfoort. Daarna wordt hij geplaatst in de bunkergevangenis van Kamp Vught. Op **22 augustus 1944** wordt Sipke samen met Auke op de fusilladeplaats **gefusilleerd**.

Nog één dan:

### **Koert Haaren**

Geboren: 20 augustus 1919 in Beek

Koert groeit op in Beek bij Nijmegen. Hij zal zijn vader opvolgen als rentmeester: intermediair tussen pachters en eigenaren van boerderijen. Hij voltooit de opleiding die hiervoor nodig is. Koert is een zoon van een Duitse moeder, geboren in Keulen, en een Nederlandse vader. Veel vakanties brengt hij dan ook door in Duitsland. Met zijn Duitse familieleden heeft hij goed contact. Juist om te bewijzen dat hij écht een Nederlander is, gaat Koert in het verzet. Met een groep verzetsstrijders helpt hij onderduikers aan bonkaarten en zamelt geld in. Hij neemt deel aan een overval op het politiebureau in Utrecht om gevangenen te bevrijden; deze overval slaagt. Bij een overval op een distributiekantoor in het voorjaar van 1944 wordt de hele groep, als gevolg van **verraad**, opgepakt. Koert zit tot juni 1944 in de gevangenis in Scheveningen, bekend als **Oranjehotel**.

Op 6 juni 1944, D-day, wordt het Oranjehotel ontruimd en worden de gevangenen overgebracht naar





Kamp Vught. Eind oktober 1945 ontvangen zijn ouders officieel bericht van het overlijden van hun zoon. Een afschrift van de overlijdensakte is aan het bericht toegevoegd. Inmiddels hebben zij al van Joop Jöris, de celgenoot van Koert in Vught, vernomen dat hij is gefusilleerd. De avond voor zijn dood schrijft Koert in zijn cel in de bunker een afscheidsbrief voor zijn ouders. Daarin drukt hij zijn moeder op het hart dat zij zich géén verwijten moet maken. Hij beseft goed dat zijn dood een groot trauma voor zijn moeder tot gevolg kan hebben. Het is immers 'haar volk' die hem de fatale kogel bezorgt.

Met de geallieerden in aantocht werden in Kamp Vught, zoals gezegd, in augustus en vooral september 1944 minimaal 329 verzetsmensen geëxecuteerd, vrijwel allemaal als gevolg van verraad. Inmiddels blijkt uit een recent boek van Ad van Liempt, *Wraak op het verzet!*, dat het hoogst waarschijnlijk om zeker 400 vermoorde verzetsmensen ging.

Overlevenden van de holocaust werd in interviews, onder andere door Spielberg, vaak gevraagd wat zij als ernstigste hadden ervaren tijdens de Tweede Wereldoorlog, wat de diepste duisternis van menselijkheid was. *Verraad* was het overheersende antwoord. Mogelijk was het grootste trauma het verlies aan vertrouwen in de mensheid – én in God.

Er zijn natuurlijk vele vormen van verraad, maar in verband met die oorlog is er ook nog een indirect verraad, dat mogelijk bijna net zo ernstig en pijnlijk is of was voor getroffenen, en aangeeft hoe klein de menselijke geest kan worden. De weinige mensen die de holocaust uiteindelijk, meestal door vele toevalligheden of 'geluk', overleefd hadden maar alles en vaak hun hele familie of gezin waren verloren, hadden zien sterven door uitputting en ziekte of

zien vermoord worden, moesten na de bevrijding vaak een hele tijd aansterken, soms wel een jaar. Daarna kon het gebeuren dat zij naar hun eigen huis gingen waaruit ze waren gedeporteerd. Dan woonden daar volstrekt andere mensen en werden zij afstandelijk of zelfs vijandig te woord gestaan en buiten voor de deur op straat gelaten.

Marga Minco beschreef in *Het adres* (1957) een typisch voorval. In dit verhaal belt een vrouw, de enige overlevende van haar familie, aan bij de mensen die goederen van haar ouders in bewaring hadden genomen. In de woonkamer ziet ze als ze onwillekeurig om zich heen kijkt allerlei bekende huishoudelijke spulletjes staan maar ze begrijpt al snel dat van teruggave niets zal komen. Mensen zoals die uit deze familie werden 'bewariërs' genoemd: ze pikten de spullen van vervolgte Joden in, ook al beloofden ze die alleen maar goed te zullen bewaren.

Feitelijk pikten ze behalve de spullen ook het hele huis in. Het kwam zelfs voor dat overlevenden, die dus toch al beroofd van alles en iedereen waren, bij terugkomst een belastingnaheffing kregen over drie of vier gemiste jaren. Ik schroom niet dit laatste alsnog geïnstitutionaliseerd verraad of staatsverraad te noemen, waar geen enkel jaren-later-excuus afdoende bij is.

Even een belerende alinea. Als je een ander verraadt of verlinkt, schend je rechtstreeks het negende gebod: *Gij zult geen valse getuigenis spreken tegen/over uw naasten*. Het woord *valse* sluit in dat die 'getuigenis' om te beginnen doorgaans al een leugen is, een verzinsel. Daarbij, als je weet dat het gevolg van je zogeheten getuigenis is, dat het object van je verraad vermoord gaat worden, wil ik er ook

nog wel gebod zes bij betrekken: *Gij zult niet moorden*. Maar mensen die (ik zeg in deze context liever ‘wezens’ dan ‘mensen’) een ander verraden, ervaren tijdelijk een gevoel van macht over die ander, welk via allerlei psychische kronkels voortkomt uit *afgunst* (hoofdzonde 6) en *wrok* of *wraak* (hoofdzonde 5). Zij doen dit – mogelijk ter compensatie van enig onderdrukt schuldgevoel – niet gratis maar voor afdoende pecuniaire genoegdoening, of in morele termen doen zij dit dus tevens uit *hebzucht* (hoofdzonde 3).

Het belangrijkste hierbij is echter dat al dit ‘deep-down’ terug te voeren valt op (valse, illusionaire) trots of met het mooie inmiddels welbekende woord *hybris* genaamd (hoofd-hoofdzonde 7). Mensen die zich lenen voor verlinkerij, hebben zelf ooit door mogelijke vernedering of spiegeling aan anderen of simpelweg door karakterzwakte een minderwaardigheidscomplex ontwikkeld. De psychische reactie die daar als gevolg bij past, is die van de compensatie. Tussen haakjes, verwijzend naar de eerder gemelde half miljoen – 500.000! – dossiers bij het CABR van actief ‘foute’ of minimaal ‘mogelijk foute’ Nederlanders in WO II op een bevolking van 9 miljoen, zien we een regelrechte machinerie van verraad, die zich toch al heel snel (vooral vanaf 1942) en onontkoombaar manifesteerde in ons kleine land.

De les die uit deze relatief recente geschiedenis had moeten worden getrokken, is dat verraad of welke vorm van verlinken dan ook nooit meer eenzijdig wortel had mogen schieten. Een Poetin echter – maar met hem alle wereldwijd steeds meer opdoemende dictators – heeft zijn

verraadopleiding grondig tot zich genomen binnen de Russische KGB maar moet er beslist een paranoïde ziel aan hebben overgehouden. Zoiets valt psychisch alleen te pareren met obsessieve machtsdrangen -controle. Maar voor dit soort mensproducten is er uiteindelijk geen weg terug meer. Er is echter een ingebouwde keerzijde aan hybris: overmoed achterhaalt zichzelf. Het gebeurde Franco, Hitler, het gebeurde in zekere mate Stalin, het gebeurde Napoleon, en ik vraag je zelf het rijtje af te maken.

Maar ook op het 'lagere' niveau, tussen jou en mij, hebben we echt niet zoveel van de toch opzichtig door de geschiedenis geïllustreerde *lessen van het verraad* geleerd. We spelen geraffineerd primitieve machtspelletjes op het werk, we intimideren, domineren, we manoeuvreren ons met vanzelfsprekendheid het tijdperk van het *grensoverschrijdend gedrag* in. Dit laatste is nog tot daaraan toe, maar er worden vernederende destructieve tot niets leidende geldverslindende rechtszaken gevoerd op grond van anonieme aangiften. Dit anonieme, dit ronduit stiekeme aspect, is de beschaving voorbij. Wat anoniem!?! Niks anoniem! Voor dat soort lafheid werd je bij de Germanen het bos in gestuurd, en de bossen waren toen nog zo dat je daar tien tegen één niet meer uit kwam.

Maar nog wat verder terug: Eigenlijk, eigenlijk, feitelijk komen we met die anonieme verlinkerij uit bij het prilste begin van de talige mens. Wat deed de mens 300.000 jaar geleden zodra hij kon met zijn verworven taalvermogen? Juist: RODDELEN!

En wat is de eenentwintigste-eeuwse upgrade daarvan? Juist: LEGITIEM ANONIEM roddelen. Schiet echt op, hè?

## *Waarheid 5 – Waarheid en individualiatie*

We leven op het hoogtepunt van een ego-tijdperk. In het hoofdstuk *Waarheid 4* heb ik al iets geschreven over de eerste duidelijk waarneembare individualiseringstendenzen van de moderne mens, namelijk die in de Renaissance. Maar een dergelijke individualisering is zich pas echt gaan doorzetten na de Tweede Wereldoorlog, vanaf de jaren 1950 en helemaal in de jaren 1960 natuurlijk. En zonder daar nu heel veel over uit te weiden, heeft sinds de jaren 1990 het politiek-economisch proces naar een vrije-markteconomie, het welbekende neoliberalisme, een enorm versterkend effect gehad op de individualisering van de menselijke maatschappij. In een geïndividualiseerde samenleving heb je bijvoorbeeld heel veel ego nodig om succesvol te worden en blijven. (Maar ik vrees dat ik dit niet voor het eerst stel.) Zichtbare en voelbare kenmerken van individualisme zijn dominantiedrang en onbegrensdheid. Zij zijn zowel middel als doel. Maar onbegrensdheid is er nooit voor iedereen en is dus eindig. Dominantie kan buiten zichzelf groeien, of zichzelf opblazen, om vervolgens te imploderen wanneer de groeimomenta toevallig wegvallen.

Carl Gustav Jung bedacht een psychisch concept dat hij *individualiatie* noemde. Het was in zijn optiek het bewustwordingsproces van het individu, het ego, dat hem of haar moet gaan losmaken of onderscheiden van de Ander. Maar ik noem dit individualisering, omdat het per definitie zich afkeert van de Ander. Individualiatie daarentegen is uiteindelijke bewuste erkenning van en aangewezenheid

op de Ander, idealiter uitmondend in een altruïstische levenshouding – wat niet hetzelfde is als doneren of sporten voor goed gezondheidsonderzoek, o.i.d. Ik verwijs voor veel meer over individuatie naar het boek van Teus Lebon, *Ik ben de gek*, hoofdstuk 23: ‘De Natuur en God trekken met elkaar op’. Wel neem ik er weer even een deel van het zo mooie schema uit *Waarheid 3* over de ziel van de mens bij.

Bijbel	Christelijke boodschap	Individuatie (Model Jung >> Model CT)		Kabbala Stadia van de ziel	Bhagavad Gita
Patriarchen: Adam Abraham Noach	Leren leven ... met jezelf	<b>Ego/Instinct:</b> Materiële & Fysieke zelf; Mens als mechanisme > gedragsreflexen	Natura Fysica	<b>Nesjamah:</b> Levenskracht NATUUR	<b>Zintuigen</b> ( <i>Instinct</i> ): De zinnen/ De begeerte/ Egoïsme
Mozes (Tien geboden)	... met de ander	<b>Ziel/Gevoel:</b> Sociale zelf; Culturele zelf > solidariteit schoonheid sympathie empathie	‘(Socio)lo- gica’ Esthetica Cultura	<b>Roeach:</b> De geest > Verstand / goed & kwaad Zelfinzicht	<b>Verstand</b> ( <i>Sociaal</i> ): Het bewuste denken
Jezus (‘Turn the other cheek’ – Mattheüs 5:39)	... vóór de ander > Altruïsme	<b>Ziel/Rede:</b> Morele zelf (= zelfrelative- ring!) > mededogen vergeving	Ethica	<b>Nefesj:</b> Mystieke ver- binding met God; Verdrijving v/h kwaad; Inzicht in de schepping	<b>Intelligentie</b> ( <i>Moreel</i> ): De rede
Heilige geest (Pinksterge- dachte)? ‘Second Coming’?	Integratie? Verstilling? Sapiëntia / Apatheia?	<b>Geest:</b> Inspiratie Integratie	Metafysica		<b>De Geest:</b> Zelf? Wijsheid? Sapiëntia?

In een maatschappij waarin het individu normbepalend is, kom je met zijn allen geestelijk niet veel verder dan het eerste individuatiestadium van veel geneuzel over irrele-

vante onderwerpen met wel een sterk egocentrisch of ego-bevestigend karakter. De belangstelling die men in het gesprek ogenschijnlijk voor een ander opbrengt (*Hoe is het met je?*), is onbewust geveinsd en mondt al snel uit in het eigen neuzelverhaal. Met enig geluk blijven er dan twee of meer langs elkaar lopende neuzelmonologen over. En een wezenlijk verschil met roddelen is er ook al niet, want het gesprek gaat onherroepelijk met toenemende regelmaat over in de derde persoon. Ik realiseer me dat dit wel erg eenzijdig en beperkt gesteld is, maar je moet ergens beginnen. Wat ik niet wil zeggen, is dat alleen intellectuele gesprekken ertoe doen. Juist helemaal niet. Maar neuzelen heeft niks relativerends, niks zelfrelativerends, heeft geen humor, geen terloopse ironie, geen lekker plat geouwehoer. Alleen maar zeuren en zaniken hoe zeer je tekort wordt gedaan, en vooral interessant doen, hoe goed je eigenlijk bent, om niks.

Maar ik heb dit stadium van het ego ooit, ruim twintig jaar geleden, al eens op een wat serieuzere manier beschreven.

De mens moet, wil hij overleven, een plaats zoeken in de gemeenschap en deze proberen te handhaven of te vergroten. De vegetatieve/materiële mens zoekt noodzakelijkerwijs veiligheid en fysiek welzijn. Hij ervaart fysiek en materieel welzijn als hoogste goed. Aangezien hij zijn waarnemingen en ervaringen volledig betreft op zichzelf, is de materiële mens bij uitstek ontvankelijk voor naijver; het is het mechanisme van vergelijking (uiterlijkheden, gelding, aanzien). De materiële mens verschaft dan wel vergaart vrijbrieven zijn handelingen te verrichten niet uit betrokkenheid bij het geheel maar uit persoonlijke, oppor-

tune motieven uitmondend in (vaak rigide,) detailgerichte zelfhandhaving en/of eigenrichting-nemende ambities. De materiële mens is alleszins machtsgevoelig en overschillig jegens het wel en wee van de Ander.

Toch praat de materiële/triviale mens veel over andere mensen en over gebeurtenissen. Praten over mensen wekt de illusie van een eigen machtspositie. Media en 'soaps' bevestigen dit omgangsniveau en maken de mens zeer vaardig in het gemaskeerd projecteren van zijn schaduwzijde, met name het oordelen. De mens die blijft 'steken' op dit niveau, verliest zich in het triviale en zoekt houvast in het detail. Als hij al een vraag aan een Ander stelt, is dit niet uit belangstelling maar uit nieuwsgierigheid en ter zelfbevestiging. Voor dialectiek is hier geen ruimte; twist is geen dialectiek.

In het individuatieproces is dit de fase van het menselijk *instinct*, van **de mens als *mechanisme***, de mens als *ding*.

Trouwens, zoals je ziet en zoals we eerder besproken hebben, is in de Kabbala dit eerste ontwikkelingsstadium juist de fase van levenskracht en de Natuur. Het ligt er maar aan hoe je erin staat, zal ik maar zeggen.

De tweede fase in dit schema, die van **de ziel en het gevoel**, omschreef ik destijds als volgt:

De esthetische mens is er ter nuancering en (zelf-)relativering van het triviale, materiële, van de menselijke beperking, van de Domheid enz. Talloze stijlmiddelen staan hem daarbij ter beschikking. De esthetische mens spreekt, áls hij als zodanig spreekt, veelal over ideeën (of simpelweg hoe je tot iets komt).

De sociale mens praat niet óver mensen maar mét mensen, en wel vooral over beweegredenen en ervaringen. In tegenstelling tot de triviale of indifferente mens heeft hij het vermogen en de intentie zich te verplaatsen in de Ander en zo, als het wa-



re, te komen tot enige vorm van gedeelde subjectiviteit. De sociale mens is alleen gevoelig voor macht voor zover die door middel van solidariteit wordt verkregen of uitgeoefend, en een collectief onbaatzuchtig doel heeft. Eerst in deze ontwikkelingsfase ontstaat ruimte voor dialectiek, ook esthetische dialectiek.

Het is in algemene termen de fase van het menselijke **gevoel**, van *sympathie* en *empathie*.

De derde fase is die van **de ziel en de rede**. Met een schuin oog naar het schema zie ik ondertussen directe overeenkomsten met de Bhagavad Gita.

De ethische mens twijfelt alvorens hij oordeelt en oordeelt liever niet. Hij is vrij van driften en een primaire hang naar zelfgenoegzaamheid en zelfingenomenheid. Hij is ook vrij van emotionele geladenheid. De ethische mens praat niet in de eerste plaats over ideeën, hij laat de Ander dóór zijn spreken en doen zelf de menselijke idee voelen, ervaren, zien.

Persoonlijk altruïsme of onbaatzuchtigheid is de hoogste vorm van sociale zelfverwerkelijking. (Hiermee wordt niet per definitie de soort dienstbaarheid bedoeld die men honoreert met orde-onderscheidingen.)

In deze fase is ruimte voor dialectische synthetisering en het onderkennen en aanvaarden van de paradox van de intelligente Domheid. Het is de fase van de menselijke **rede**, maar ook de fase van het op basis van gevoel en verstand komen tot handelen, besluiten, tot dóen! Hier moet de integratie geschieden van *hart, hoofd* en *handen*.

En dan tot slot de ware **Geest** (Daar ben ik meestal wat korter in.):

De waarlijk, dus niet schijnbaar, spirituele mens 'verkeert' bui-

ten de tijdruimtelijke werkelijkheid. Het gaat hier om een staat van absolute, dus vrijwel zuiver theoretische, verstilde wijsheid; van **sapiëntia** of de stoïcijnse '**apateia**'.

Deze fase is de fase van de menselijke **geest**, dat wil zeggen 's mens geestelijke potentie, waarvan de realisatie trouwens noodzakelijkerwijs hypothetisch is. Bovendien is dit de geestelijke staat van de verstillings. Met andere woorden, daar praat je niet over.

Zodoende.



# VI



## *God 6 – God en ego, God en narcisme*

Nog niet zo lang geleden, november 2023, kwam er een boek uit met de titel *Ik kom hier nog op terug*. De schrijver heet Rob van Essen. Het boek werd halverwege 2024 bekroond met een of andere dikke prijs.

Hoe dan ook, op bladzijden 31 en 32, ergens aan het begin van het boek dus, schrijft hij in een terugblik naar zijn vroege jeugd het volgende, dat aardig wat overlap (ook in stijl, valt me op) vertoont met onderwerpen die ik zelf ook aansnijd en dat daarom niet alleen mijn stellingen bevestigt maar tegelijkertijd me hier wat vooruit helpt met mijn eigen onderwerp en redenering.

*Er was een God, ook wel God de Vader genoemd, die de wereld geschapen had (in zes dagen, maar dat is weer een ander verhaal), en die er bij het laatste oordeel over besliste wie naar de hemel ging en wie niet. Dat had hij al ruim van tevoren, bij het Begin der Tijden, bepaald maar toch moest je bidden om vergeving der zonden want anders was de hemel sowieso onbereikbaar. Zonder dat we nog maar iets hadden gedaan waren we namelijk al zondig, dat kwam door de erfzonde; die was begaan door Adam en Eva, die van de verboden appel hadden gegeten. Omdat we allemaal van Adam en Eva afstamden, waren we in zonden ontvangen en geboren en we moesten God bidden of hij onze zonden wilde wegnemen – alsof hij terug in de tijd kon reizen om die zonde op het moment dat ze werd begaan op te pakken en te laten verdwijnen, zodat we door konden leven met een rein hart.*

*Het was een beklemmende relatie, tussen jou en God: hij had*

*jou gemaakt, zonder hem had je niet bestaan, en daarvoor wilde hij iets terug: jouw liefde. En omdat hij bang was dat hij die niet zou krijgen, had hij er een afhankelijkheidsrelatie van gemaakt door die erfzonde te organiseren: je moest wel van hem houden, hem liefhebben met heel je hart, omdat je anders voor eeuwig veroordeeld zou worden. En die liefde moest echt zijn, een kwestie van vrije wil, op bevel.*

Oh, ironie! De schrijver vertelt hier terugkijkend en met de afstand en wijsheid van jaren dus hoe zijn protagonist (hij schrijft in de ik-vorm) in zijn basisschooljaren vanuit een orthodox-protestante achtergrond in Rijssen (een oosthoek van de Nederlandse bijbelgordel) het ‘verhaal God’ overgedragen kreeg, maar dat hij de implicaties toen natuurlijk niet op die manier volledig beseftte. Wat valt er dan te beseffen? Dat de (gespeelde) logica van een kind haarfijn uitkomt bij de tamelijk absurde paradoxen en intimiderende eenzijdigheden van een geloof. Wie tussen de regels leest, voelt dat de redeneringen en tussentijdse conclusies inderdaad niet die van een kind kunnen zijn. Alhoewel, dat zou wel kúnnen maar een kind kan het dan nog niet zo verwoorden. Dat er weliswaar ‘rare’ dingen aan de hand waren met het geloof zoals Van Essen – en tijdgenoten zoals ik – dat indertijd ingeprint kregen, was zeker voor denkende kinderen een verwarrend dingetje. (Van Essen heet in het boek overigens Rob Hollander.)

Want wat wás er verwarrend? Nou, de ‘logica’-tussen-aanhalingstekens van het ‘verhaal God’ leidde ons per ongeluk toch echt naar een God die een paar sterk narcistische trekken vertoont, die graag de verhoudingen om-

draait, die wij desondanks moeten liefhebben tegen de klippen op. En kennelijk had dat als reden dat wij ooit iets fout hadden gedaan jegens God, zijn appeltjes gepikt of zo, en daar nu eeuwig voor moesten boeten. En dat God daar ook niks aan kon doen want wij waren 'er' zelf ingetuind en hadden onze opgelegde onvoorwaardelijke liefde voor Hem verloochend door te luisteren naar de misleidende roddelpraatjes van een of andere 'loser' in een carnavalesk slangenpakje.

Maar wat is er narcistisch aan God? Nou, misschien niet aan God maar wel aan het beeld van God zoals wij het zijn gaan beschrijven. In het kort dan, wat is er narcistisch aan dat beeld of aan óns?

Even wachten, toch eerst even kijken wat Rob van Essen verder nog over God te melden heeft in zijn boek.

*... God was tijdloos. Hij had een zoon die voor ons en onze zonden was gestorven aan het kruis en dat was Jezus Christus; voor ons en onze zonden, maar nog steeds moesten we bidden of hij onze zonden wilde vergeven, anders werkte het niet.*

*Kortom, wie het begreep mocht het zeggen. God had je hele levensloop en die van anderen van tevoren bepaald en uitgedacht **maar je wist het nooit met hem**, wij wisten de uitslag niet, wij waren pionnen in een wraakzuchtig spel waarvan de regels alleen bij de spelleiding bekend waren. Wat was dat voor sadistische gedoe?*

'Wraakzuchtig spel'. Ik herken het motief *crass casualty* zoals dat in alle boeken en gedichten van Thomas Hardy was ingebouwd: de stomme goddelijke vaak wraakzuchtige



willekeur, waaraan wij ons met ons gefabriceerd godsbeleven zelf onderworpen hadden! Het lijkt er ook op dat God onberekenbaar was, en wellicht zelfs last had van enorme stemmingswisselingen. Nou ja, last? Dan zouden wij er last van hebben.

Speelde of speelt God een spel met ons, mogelijk omdat zijn 'project mens' al vanaf het begin niet helemaal uitpakte zoals Hij had gedacht of gewild? Het ingeslopen mentale fabricagefoutje, *hybris*, frustreerde de boel al van meet af aan. Maar er was geen weg meer terug. Want als Hij de mens meteen maar weer onklaar had gemaakt, had Hij ook zijn eigen bestaan onnoembaar gemaakt, had Hij zichzelf publicitair opgeheven. Het is misschien zelfs iets als die paar versregels ooit (1966) van Neeltje Maria Min, tenminste als je de regels op zich leest en loshaalt van context en bedoelingen van Neeltje Maria Min destijds:

*Noem mij, noem mij, spreek mij aan,  
O, noem mij bij mijn diepste naam.  
Voor wie ik liefheb wil ik heten.*

We moesten Gods naam noemen, om daarmee zijn bestaan te bevestigen. Hij had ons onnoemelijk lief (al weet ik niet of Hij dat nóg heeft), omdat Hij op de eerste plaats zichzelf liefhad. Zodoende schiep Hij ons natuurlijk ook naar zijn evenbeeld. (Dus moet Hij inderdaad toch die duale of hybride entiteit zijn geweest, want we kwamen er in tweevoud: m/v.) En zodoende moesten wij die liefde naar zijn nogal grenzeloos geloven beantwoorden. Het is een beetje zoals Narcissus, die zóveel van zichzelf hield dat hij dat

niet van een ander kon, zelfs niet van de mooiste vrouwen – de dommerik –, omdat die nu eenmaal nooit zoveel van hem konden houden als hij van zichzelf. Zo eindigde hij alleen, met de liefde voor zijn eigen spiegelbeeld. Tja.

Maar goed, om zijn eigen naam liefst zoveel mogelijk genoemd te horen, gaf God ons **spraak**, waarmee we Hem zijn **naam** verschaften. Vanaf dat moment bestond Hij dan ook. Dan was het ook handig als we meteen dan maar alle andere dingen eveneens namen gingen geven. En toen was er, zoals we al gezien hebben, **taal**. En juist taal was het onderscheidende kenmerk van de mens temidden van de soorten. Dus toen was er de **mens**. En eigenlijk zijn we dan terug bij de openingszinnen van dit boek:

*Zonder de mens was er geen God geweest; hij gaf God zijn naam. Zonder God was er geen mens geweest; Hij liet hem spreken. Zodoende, in retrospect, was God God niet voordat de mens Hem als zodanig benoemde en heette Hij waarschijnlijk Natuur of Niks.*

Hij hield weliswaar en uiteraard van zijn eigen schepping 'mens' maar andersom was dit kennelijk nog maar de vraag. Want die mens waande zich al snel potentieel gelijkwaardig aan God. Denk alleen al aan de Toren van Babel en het gedoe eromheen. En dat was een probleem. Maar, zoals ik zei, Hij had ons (voorlopig) toch nog nodig om zijn eigen bestaan (te goeder naam en faam) te bevestigen. Daarom wachtte God even af, zag het allemaal aan, stelde hier en daar wat bij, bijvoorbeeld na Kaïn en Abel kwam de verbeterde versie Seth, en Hij liet Noach en de zijnen het nog eens allemaal opnieuw proberen. God gaf liefde maar had minimaal zoveel liefde in retour nodig, en

dan ook nog op de manier zoals Hij dat wilde. Dat zijn op zich toch allemaal, nogmaals, gebruikelijke herkenbare narcistische trekken.

Maar begrijp me goed, ik beschrijf dit wel zo, maar eigenlijk schrijf ik dat God zelf allemaal helemaal niet toe. Hij kan er in feite niet veel aan doen. Want Hij heeft ons dit zélf niet zo voorgeschreven, die wetten van Gods liefde en onze liefde voor God. Dat hebben de zogheten profeten of scribenten gedaan, die de Bijbel en dan met name het Oude Testament of de Tenach hebben gecomponeerd, en ons dat allemaal lieten geloven.

Als de mens vanuit een reeds redelijk ontwikkelde cultuur de relatie tussen mens en zijn verbeelde hogere scheppende macht, zeg God, op schrift gaat stellen in de vorm van religieuze wetten, 'profetieën', en als hij de bijbehorende boodschappen of openbaringen als heilig gaat verklaren, institutionaliseert hij het boekwerk waar dat allemaal in staat tot een religie. Met andere woorden, dan installeer je in dat land of in die cultuur een dominante geestelijke macht, welke als vanzelfsprekend de handen ineen zal slaan met de heersende wereldlijke macht, de politieke leiding. Zij kunnen elkaar goed over en weer gebruiken en versterken, de wereldlijke en geestelijke macht. Daarom zal en moet er door het volk geloofd worden, want bij geloven schakel je het denken uit, geloven en denken zijn in een dergelijke context omgekeerd evenredig; reciproom, zou ik bijna herhalen, maar nu even niet.

Neemt niet weg, God zelf kan er dus niet veel aan doen dat Hij ondertussen door al de jaren heen een beetje als een narcist is gepromoot, al hebben veruit de meesten van

ons in hun afgedwongen rotsvast geloof dat nooit zo in de gaten gehad. Maar ook dat promoten weerspiegelt ongetwijfeld voor een groot deel de geest van degenen die God op schrift stelden. Projectie is een moeilijk te weerstane neiging van zij die naar een dominant vooraf bepaald resultaat toe werken, welk resultaat vaak hun eigen mindere 'beduidendheid' moet compenseren. Wij zijn onwillekeurig wel steeds meer naar Gods norm en maat gaan leven en spelen logischerwijs ondertussen zelf waar mogelijk zoveel mogelijk het spel 'god'. (Lees *Homo Deus*; denk aan AI.) Niet vreemd dat juist in onze individualistische opportunistische materialistische kapitalistische hedonistische neoliberalistische dataïstische zelfvoldane tijden er steeds meer voltooide narcistjes op aarde rondlopen; naar Gods evenbeeld, ofwel zoals ons dat door de schrijvers van de Bijbel mogelijk per ongeluk is aangeleverd.

Eerder omschreef ik een paar keer redelijk summier hoe we vanuit de Renaissance onze individualiteit waren gaan ontwikkelen en hoe we na de Tweede Wereldoorlog door de jaren 1960 en '70 heen ons zelf in een ego-tijdperk deden belanden, om dit gedurende het neoliberalisme dat zich vooral vanaf eind jaren 1980 doorzette tot een mentaal inerte kapitalistische materialistische maatschappij waarin een opgeblazen ego de meest directe weg naar succes is.

Ach, je ego leren kennen, wie je bent en wat je voorstelt of mogelijk nog kúnt voorstellen in de wereld om je heen, is een natuurlijk psychisch proces dat je ook echt moet doorlopen in je puberteit en adolescentie. Dat is gezond en moet je niet overslaan. Het komt erop neer dat je een beetje

blij met jezelf moet proberen te worden, máár niet tē blij want dit laatste is de grootste valkuil van je menselijk bestaan. Naarmate vervolgens je prefrontale cortex, de voorste hersenkwab, de jeugdige dwarse vibraties enigszins de baas wordt, mag je langzaamaan ook je ego gaan loslaten, dat wil zeggen ten dienste stellen aan een gelijkwaardige interactie met de sociale wereld om je heen, mag je langzaamaan je wat bescheidener plaats gaan innemen en accepteren, je plaats in het geheel. Niettemin, simpelweg vanwege de soort maatschappij (eerder met heel veel bijvoeglijke naamwoorden gedefinieerd) waarin we ons zelf hebben gebracht, kunnen veel te veel mensen hun ego op zeker moment niet meer loslaten of relativeren en ontwikkelen ze het daarentegen door, omdat hen dat op het oog vooruit helpt in hun carrière en materiële welvaart, en vooral materieel aanzien.

Mensen voelen zich ook gedwongen zich te handhaven in hun arbeidsomgeving en sociale omgeving. Handhaven wijst echter op een defensieve levenshouding en als je daar niet mee kan omgaan, of je niet bewust bent van je aangepast gedrag, ga je karaktermaskers ontwikkelen, of ga je je vereenzelvigen met je baas, je ego, ga je overcompenseren. Nou, zet daar nog eens in verschillende situaties een wisselend masker overheen, en je raakt jezelf echt helemaal kwijt, hoor. De weg van een ego naar een narcist is tegenwoordig niet lang, zeker niet als je op het werk toevallig op grond van je ogenschijnlijk sterke, voortvarende persoonlijkheid (lees: ego of karaktermasker) ook nog de een of andere managers- of bestuursfunctie voorgeschoteld krijgt en het baasje (m/v) mag gaan spelen.

Al te zeer doorontwikkelde ego's vervallen in narcistische gedragspatronen en vervolgens zouden zij klinisch gediagnostiseerd kunnen worden tot de cluster-B-stoornis *narcist*, of als het nog wat meer invreest: machiavellist of psychopaat. De ellende is, als het zover komt, dat dan het adagium geldt: eenmaal een narcist, altijd een narcist. Een rechtgeaard narcist heeft namelijk altijd gelijk en zal, zoals Socrates al begreep, nooit zelf-vragen stellen, zal nooit tot enige serieuze zelfreflectie overgaan. En dat is daarom ziekelijk en onverbeterlijk. 'Genezing' is hier een illusie. Dus ik zou zeggen: Het beste contact met een (gediagnostiseerde) narcist is géén contact.

In onze huidige tijden stikt het van de halve en hele narcisten. We leven in een absoluut narcistische tijdspanne. Als we onze wereld even met een goddelijke veeg over de wereldtafel moesten verlossen van alle narcisten, liepen we hier morgen met 4 in plaats van met 8 miljard mensen rond. Mwah! Zou niet slecht zijn voor onze kinderen, toch? Konden we na Generatie Z weer wat geruster en meer sturend beginnen met Generatie A.

Ofschoon we vast allemaal zo onze ervaringen hebben met deze materie, vraag je je toch af wat voor kenmerken nu eigenlijk een narcist maken. Ik zou zeggen, zoek ze even op. Zonde er hier een theoretisch lijstje van te maken. Wil je er echt meer van weten, lees dan het boek *Omringd door narcisten* van Thomas Erikson (zie bibliografie). Er is trouwens een gradueel verschil tussen wat wij voor de vuist weg een narcist noemen en een iemand bij wie pathologisch narcisme gediagnostiseerd is. En dan zijn er ook nog de verwante cluster-B-stoornissen van de machia-

vellist en de psychopaat. Neem je ze alle drie meteen maar even samen dan spreekt men in de psychiatrie van *de duistere drie*. En dat zijn ze: duister!

Nu heb ik God in dit hoofdstuk nogal uitdagend verbonden met enkele narcistische kenmerken. Dergelijke kenmerken zoals die naar voren komen in de fragmenten uit het boek van Rob van Essen, maken God, of het idee God, natuurlijk nog lang geen narcist. Bovendien zijn wij en ben ik niet zomaar bevoegd tot het plakken van zulk een etiket. Het gaat erom dat wij, de mens, Hem wel degelijk in de verhalen kenmerken hebben toebedeeld die onomstotelijk in zulk een richting wijzen. In het thematisch kader van dit boek geeft dit eens te meer aan dat de projectie van (letterlijke) persoonlijkheidskenmerken op God, juist die van onszelf weerspiegelen; logisch. Het is niet voor niks dat één van de steeds terugkomende hoofdstukken *Hybris* heet. Hybris schuurt namelijk heel dicht tegen narcisme aan, voor zover het al niet ermee samenvalt.

En dan wil ik nog maar een boude uitspraak hieraan toevoegen, teruggaand naar Poetin en (door de tijden) vergelijkbare autocraten slash dictators: Autocraten in onze tijd zijn per definitie narcisten. Je kunt moreel gezien niet autocraat of dictator worden zonder narcist te zijn. En soms zijn er dergelijke personages die zelfs *de duistere drie* in zich verenigen. In dat geval denken ze helemáál dat ze de reïncarnatie van God zijn. Daarom moeten we de democratieën toch maar beter bewaken. Het beste contact met een narcist, zei ik, is geen contact. Negeren dus. Uitsluiten en stiekem toch verrekte goed in de gaten houden.

## *Taal 6 – Taal en schrijven met AI / KI*

In het voorwoord (*Vooraf*) vertelde ik over een doelloze zondagochtend in februari 2023 waarop ik besloot dan toch maar eens te kijken of ik het inmiddels veelbesproken ChatGPT-programma kon downloaden. Het is een tekst-generator, dat wil zeggen een programma dat vanuit kunstmatige intelligentie (KI/AI) onderwerpgerelateerde teksten kan produceren. Inmiddels weet heel de wereld dat ook wel en hoef ik dit helemaal niet uit te leggen. Het is herfst 2024, dus dan kun je nagaan hoe idioot snel de tijd momenteel gaat.

Maar toch kort terug naar februari 2023: Je typt een onderwerp in, vraagt de generator of hij/zij daar iets over wil zeggen en het programma spuugt als het ware een beschrijvende tekst uit met perfecte inhoudelijke structuur en alineaopbouw en al. Tenminste, zo was het een paar maanden eerder tijdens een praatprogramma op de Nederlands tv gedemonstreerd. Inmiddels is *ChatGPT* voor de zichzelf respecterende student van de Generatie Z (Generatie Knip-en-Plak) de enige ‘serieuze’ informatiebron bij het produceren van een thesis. Ik zeg dus ‘produceren’ van een thesis want ‘schrijven’ ging ooit anders. Het kan snel verkeren.

Dus ik typte *ChatGPT* in bij Google. Ah, kennelijk moest je bij *OpenAI* inloggen. Wat was *OpenAI*? Ja, AI, dat was wel duidelijk: artificial intelligence.

Je begrijpt, ik was wat dit betreft nog tamelijk onnozel begin 2023. *OpenAI*, *Wikipedia* leverde de volgende beschrijving: *OpenAI is an American artificial intelligence re-*



*search laboratory. (...) OpenAI conducts AI research with the declared intention of promoting and developing a friendly AI.*

Nou, vooruit. Voor wat het waard was. Ik kon inloggen met mijn Google-account. Om kort te gaan, ik wilde nu toch echt eens weten wat een KI- of AI-machine zoal over God te melden had en typte in: *Can you write a **short** essay with the title 'God' and subtitle 'As a first by-product of our cerebrum'?* Dit laatste betekent: onze grote hersenen.

Beste lezers, ik wás weliswaar enigszins voorbereid door de eerdere demonstratie van de app op de tv, maar wérkelijk, binnen drie seconden rolde dit zich voor me uit: (Heb het voor jullie wel meteen maar vertaald – Eh, door Google laten vertalen – en kernwoorden gemarkeerd.)

**Can you write a short essay with the title 'God' and the subtitle 'As a first by-product of our cerebrum'?**

I Als het eerste **bijproduct** van ons cerebrum (*grote hersenen – CT*), maakt het concept van God sinds het begin van de beschaving deel uit van het **menselijk denken**. Of men nu in een hogere macht gelooft of niet, het valt niet te ontkennen dat het idee van een goddelijk wezen een diepgaande invloed heeft gehad op de menselijke geschiedenis en cultuur.

II Het concept van God is gebruikt **om het onverklaarbare uit te leggen**, om **troost** te bieden in tijden van nood en om betekenis te geven aan het leven zelf. Het is het onderwerp geweest van filosofisch debat, theologisch onderzoek en wetenschappelijk onderzoek. Ondanks de talloze argumenten en controverses rond God, blijft het concept standhouden.

III De vraag of **God** bestaat of niet is er een waar al eeuwen over wordt gedebatteerd. Sommigen beweren dat het bestaan van God kan worden bewezen door middel van **religieuze teksten**, **persoonlijke ervaring** of de complexiteit van het **universum**. Anderen beweren dat

er geen bewijs is voor het bestaan van een hogere macht en dat het idee van God slechts een menselijke uitvinding is.

**IV** Ongeacht iemands overtuigingen over God, kan niet worden ontkend dat het concept een aanzienlijke invloed heeft gehad op de menselijke cultuur. Religie is een drijvende kracht geweest in de ontwikkeling van kunst, muziek, literatuur en architectuur. Het heeft talloze literaire werken en kunst geïnspireerd en is het onderwerp geweest van vele filosofische en theologische debatten.

**V** Tegelijkertijd is het concept van God ook gebruikt om daden van geweld en discriminatie te rechtvaardigen. Religieuze conflicten en vervolging zijn een terugkerend thema in de menselijke geschiedenis en blijven in veel delen van de wereld een bron van spanning en conflict.

**VI** Concluderend, het concept van God is er een dat diep geworteld is in het menselijk denken en de menselijke cultuur. Of men nu in een hogere macht gelooft of niet, het idee van God heeft een belangrijke rol gespeeld bij het vormgeven van de menselijke geschiedenis en samenleving. Hoewel het debat over het bestaan van God misschien nooit volledig zal worden opgelost, is het duidelijk dat het concept van God een bron van fascinatie en controverse zal blijven voor toekomstige generaties.

Ik keek het globaal door maar was sowieso al geslagen. De gemarkeerde kernwoorden laten de inhoudelijke structuur van de redering zien. Elke alinea, I tot en met VI, belicht keurig een ander aspect van het onderwerp zoals in de titel en ondertitel benoemd.

Bijna veertig jaar heb ik tekstonderwijs geven aan alle gelaagdheden van het Nederlandse onderwijs: voorgezet onderwijs (vmbo, havo, vwo), mbo, hbo, in de talen Engels en Nederlands. Allemaal voor niets, was mijn gevoel nu. Het gros leerde het nooit een fatsoenlijke en genuanceerd opgebouwde tekst te produceren en de jeugd van nu hoeft het niet eens meer te leren. Gewoon een paar gerichte klik-

jes met de linker muisknop en je bent klaar. 'Nee, meneer. Heb ik echt zelf geschreven!'

Bovendien, zo vroeg ik me af, waarom heb ik dit hele voorgaande godsganse epistel over onze Lieve Heer maandenlang (eh, met tussenpozen en documenteren in-middels twee jaar) zitten schrijven? Ik had het idee dat dit korte eenduidige KI-schrijfsel alles in essentie bevatte. Goddomme, dacht ik, wat ben ik toch een dommerik. Alles is al gezegd, is het niet door onszelf, dan in ieder geval door zo'n KI-machine. Alles zit al in die klote datawolk.

Trouwens, dacht ik on second thoughts, die KI-machine is nota bene door eigen sapiens-exemplaren bedacht en ingericht, en wel zo dat die beter kan denken dan de mensmakers zelf. Goddomme, wat zou God hiervan denken?!

Ik kon het KI-opstel die zaterdag in februari '23 maar niet uit mijn geest bannen en later in de middag bedacht ik dat ik de KI-tekstgenerator slechts om een *short essay* had gevraagd. Zou er iets anders uitkomen als ik gewóón om een essay met dezelfde titel en ondertitel vroeg? Dus het woordje *short* per ongeluk expres weglaten. Zou er überhaupt iets anders uitkomen?

Dus ik logde weer eens in en vervolgde:

Can you write an essay with the title 'God' and the subtitle 'As a first by-product of our cerebrum'?

Het vertaalde 3-secondenantwoord toverde déze keer het volgende uit de AI-hoed:

I God als concept heeft de mensheid sinds mensenheugenis gefascineerd. Mensen hebben geprobeerd het bestaan van een opperwezen dat het universum heeft geschapen en de natuurlijke wereld bestuurt, te begrijpen en uit te leggen. Een theorie die de laatste tijd populairder is geworden, is dat het idee van God een eerste bijproduct is van onze grote hersenen, of met andere woorden, een product van de structuur en functie van onze hersenen. In dit essay gaan we in op deze theorie en de implicaties ervan.

II Om te beginnen is het cerebrum het grootste deel van de hersenen, en het is verantwoordelijk voor bewust denken en vrijwillige actie. Het is verdeeld in twee hersenhelften, de linker en rechter, elk met verschillende functies. De linkerhersenhelft is verantwoordelijk voor taal, logica en analyse, terwijl de rechterhersenhelft verantwoordelijk is voor ruimtelijk inzicht, creativiteit en intuïtie. Samen zorgen de twee hersenhelften ervoor dat mensen effectief kunnen denken, redeneren en communiceren.

III Een van de functies van de grote hersenen is om patronen in de omgeving waar te nemen en deze te begrijpen. Dit vermogen om patronen te ontdekken is essentieel om te overleven, omdat het ons helpt potentiële bedreigingen en kansen te herkennen. Soms kunnen de hersenen echter patronen waarnemen die in werkelijkheid niet aanwezig zijn. Dit fenomeen staat bekend als pareidolie en is vaak verantwoordelijk voor de vorming van religieuze overtuigingen.

IV Pareidolie treedt op wanneer de hersenen dubbelzinnige stimuli, zoals wolken of schaduwen, interpreteren als betekenisvolle patronen. Daarom zien mensen vaak gezichten in wolken of religieuze iconen in alledaagse objecten. Wanneer mensen pareidolie ervaren, kunnen ze het patroon interpreteren als een teken van een hogere macht, zoals God.

V Bovendien is het cerebrum ook verantwoordelijk voor ons zelfgevoel en ons vermogen om abstracte concepten zoals moraliteit en spiritualiteit te overdenken. Deze vaardigheden zijn door de geschiedenis heen cruciaal geweest in de ontwikkeling van religieuze overtuigingen en gebruiken. Het concept van God kan daarom een product zijn van de structuur en functie van onze hersenen, met name ons vermogen om patronen waar te nemen en abstracte concepten te overdenken.

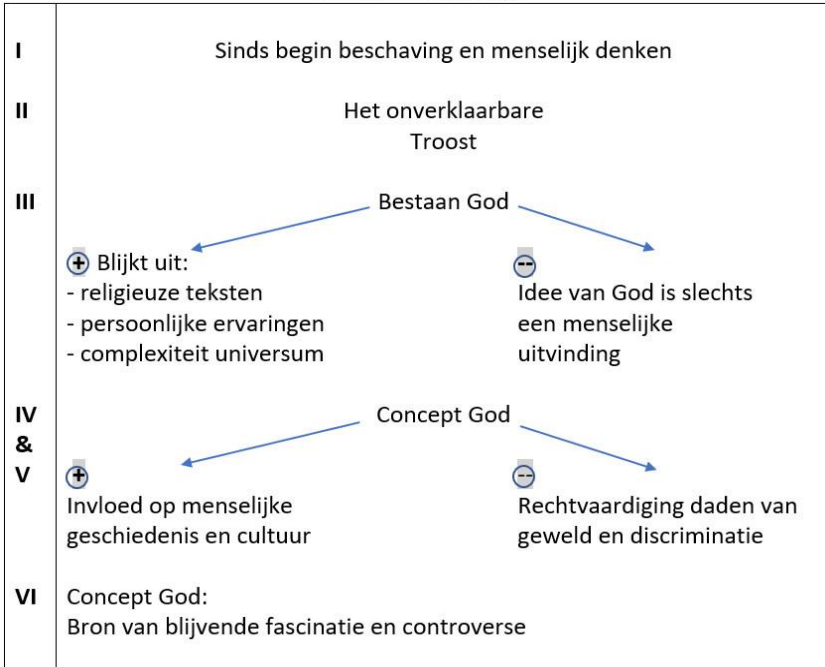
**VI** De theorie dat het idee van God een eerste bijproduct van onze grote hersenen is, roept een aantal belangrijke vragen op. Betekent dit bijvoorbeeld dat het concept van God volledig subjectief is en geen basis heeft in de werkelijkheid? Of suggereert het dat God bestaat als een product van menselijke verbeelding en perceptie? Hoewel deze vragen moeilijk definitief te beantwoorden zijn, werpen ze interessante filosofische en theologische vragen op.

**VII** Kortom, het idee van God is al eeuwenlang een onderwerp van fascinatie en debat. De theorie dat het concept van God een eerste bijproduct is van onze grote hersenen suggereert dat de structuur en functie van onze hersenen een belangrijke rol kunnen spelen bij de vorming van religieuze overtuigingen. Hoewel deze theorie belangrijke vragen oproept over de aard van God en religieuze ervaring, benadrukt ze ook het opmerkelijke vermogen van het menselijk brein om patronen waar te nemen en abstracte concepten te overdenken.

Het viel meteen op dat deze variant ook daadwerkelijk langer was dan de eerdere versie, waarbij ik zoals gezegd om een *short* essay had gevraagd. Ook zag ik dat de alinea's met gedeeltelijk andere inhoudsaspecten waren gevuld. Zo ving mijn oog het begrip *pareidolie* op, dat ik weliswaar al kende en ook al in een concepthoofdstuk had gebruikt, maar waarvan ik dacht dat ik dit toch heel origineel in mijn schrijfsel had ingebracht. Dus niet. Verder constateerde ik dat begrippen als moraliteit en spiritualiteit werden besproken. Dat was alvast minimaal een aanvulling op het kortere essay.

Als je de inhoud van elk essay, het kortere en het langere, schematisch weergeeft, zie je hoezeer ze verschillen en tegelijk elkaar aanvullen. En dat met hetzelfde onderwerp! Die kunstmatige intelligentie van de ChatGTP tekstgenerator lijkt welhaast het normaal-menselijke te ontstijgen, maar ik blijf zeggen: niet heus!

## God (Kort KI-essay)



Bij dit kortere essay blijkt de tekstgenerator gekozen te hebben voor het 'concept' God als uitgangspunt. Bij de langere variant is de structuur en functie van het cerebrum (grote hersenen) de invalshoek. Het gaat nu niet meer expliciet om het bestaan van (een) God maar om het abstract, waaronder religieus, denken vanuit het waarnemen en interpreteren van visuele patronen, deels ook ingebeeld patronen.

Ofschoon beide teksten slechts hele rechtlijnige ogenschijnlijk objectieve uiteenzettingen zijn, sluiten ze wel enige (reële) armslag of marge aangaande het bestaan van God in. Dat vond ik nogal apart, maar eigenlijk bleek dergelijke scepsis ook al uit de door mij aangeleverde onderti-

tel. Gunst! Die KI-tekstgenerator doet precies wat je hebt gezegd, maar dan beter.

**God** (Langer KI-essay)

<b>I</b>	Structuur & functie cerebrum (= grote hersenen)				
<b>II</b>	<table style="width: 100%; border: none;"> <tr> <td style="width: 50%; border: none;">Cerebrum links: Taal, logica, analyse</td> <td style="width: 50%; border: none;">Cerebrum rechts: Ruimtelijk inzicht, creativiteit, Intuïtie</td> </tr> <tr> <td colspan="2" style="text-align: center; border: none;">           Cerebrum algemeen:            Bewust denken &amp; vrijwillige actie (≠ instinctief)            &gt;&gt; Denken, redeneren, communiceren         </td> </tr> </table>	Cerebrum links: Taal, logica, analyse	Cerebrum rechts: Ruimtelijk inzicht, creativiteit, Intuïtie	Cerebrum algemeen: Bewust denken & vrijwillige actie (≠ instinctief) >> Denken, redeneren, communiceren	
Cerebrum links: Taal, logica, analyse	Cerebrum rechts: Ruimtelijk inzicht, creativiteit, Intuïtie				
Cerebrum algemeen: Bewust denken & vrijwillige actie (≠ instinctief) >> Denken, redeneren, communiceren					
<b>III</b>	Verder: <b>Patronen</b> waarnemen en begrijpen, ook imaginaire patronen waarnemen (= <b>pareidolie</b> )				
<b>IV</b>	Pareidolie >> b.v. patronen interpreteren als tekenen van hogere Macht (b.v. God) >> vorming van religieuze overtuigingen				
<b>V</b>	Cerebrum tevens: - zelfgevoel - vermogen abstracte concepten te overdenken, b.v. moraliteit en spiritualiteit >> God product structuur en functie hersenen				
<b>VI</b>	Vragen: Concept God volledig subjectief? God product van menselijke verbeelding en perceptie?				
<b>VII</b>	Menselijk brein: Opmerkelijk vermogen patronen waar te nemen en abstracte concepten (waaronder religieuze) te overdenken.				

Begin 2023, toen ik dus mijn vragen aan de tekstgenerator van ChatGPT voorlegde, had ik gelukkig toch al een groot deel van dit boek geschreven. En wat belangrijker was, ik

had de inhoudsstructuur al in mijn hoofd en op papier. Die inhoudsstructuur vormde ook de reden waarom ik was begonnen met schrijven. Had ik per ongeluk vooraf ChatGPT geraadpleegd, dan was dit prachtige boek – al zeg ik het zelf – er helaas waarschijnlijk niet gekomen, vanwege ontmoediging door deze kunstmatige overdaad van perfectie. Dus ik herhaal gemakshalve de toelichtende alinea uit het voorwoord van ons boek hier:

*De AI-tekstgenerator produceert voor mij vooralsnog perfecte uiteenzettingen maar bijvoorbeeld een essay schrijven is bepaald iets anders dan een uiteenzetting schrijven; gelukkig. In een essay vervat je bijna automatisch een eigen stijl van schrijven, soms zelfs met vormen van ironie, waaraan ik bijvoorbeeld al refereerde, of ingetogen humor. (Dat lijkt me überhaupt een onmogelijkheid voor AI; wat kunstmatig gegenereerd wordt, kan à priori al helemaal niks met ironie of humor. Kunstmatigheid conflicteert vanuit de aard van het woord meteen met alles waaraan je gevoel kan koppelen, en ironie en humor hebben toevallig iets met gevoel te maken.)*

Ook put je binnen een essay uit eigen kennis en een eigen referentiekader, welk je over de vele jaren (in mijn geval) bewust en onbewust hebt opgebouwd en selectief opgeslagen onder de eigen hersenpan, of anders gezegd in de eigen geest en mensenziel. Het gaat daarbij echter niet in de eerste plaats om de onuitputtelijkheid van zo'n zogenaamd referentiekader maar vooral om het vinden van de juiste verbanden; vooralsnog de juiste, want ook 'dingen' als verbanden zijn onderhevig aan een zekere Evolutie. Wellicht zal dit een kernwoord blijken in het vinden, determineren en beschrijven van betekenis en doel van onze mensenziel:



## *verbanden!*

Ik lees dat de afgelopen 20.000 jaar de gemiddelde hersengrootte van de mens gekrompen is van 1500 naar 1350 cc. Als deze trend zich de komende 20.000 jaar voortzet, zullen onze hersenen de grootte van Homo Erectus benaderen, die een half miljoen jaar geleden een hersenvolume van 1100 cc kon overleggen. Ik zie steeds meer exemplaren van de mensensoort die dat volume reeds bereikt of zelfs naar beneden overschreden hebben; wappies en complotdenkers vooral, en aanhangers van dictators en andere volksmenners, tot aan zelfbenoemde coaches en goeroes toe. Dit betekent dat de herseninhoud van 1500 cc bij de rest van de huidige mensen wel aardig op volume blijft. Ongeveer de helft van de mensen 1500, de andere helft 1100: ja, kom je gemiddeld wel op zo'n 1350 cc uit. Maar ja, je ziet hoe degeneratief het leggen van heel veel foute verbanden, wáánverbanden, op de hersenen inwerkt.

Ter herinnering, bij de mens komt het gevoel eerst, daarna komt de gedachte. Ook evolutionair was dit zo. In die 'gedachte', in die menselijke geest of ziel kunnen we gradueel onderscheiden (zie eerder schema):

het logisch redeneren;

het sociaal, esthetisch en cultureel denken en doen;

het ethisch of moreel conceptualiseren;

het imaginair of voor mijn part spiritueel beleven.

Onder dit laatste, het imaginaire, zou je ook het complotdenken kunnen/moeten zoeken, maar we kunnen dat beter maar níet zoeken, het schreeuwt zich vanzelf al van

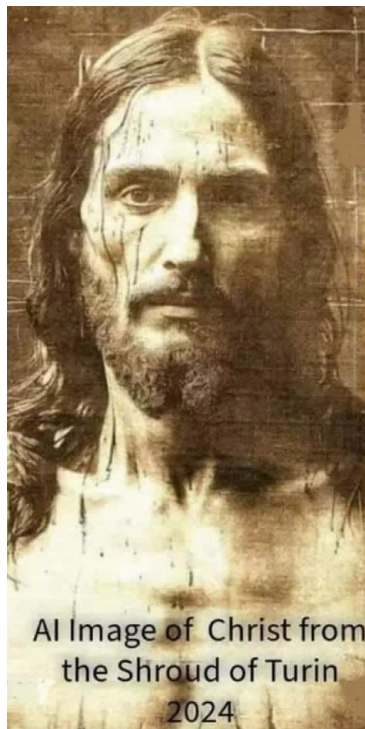
de daken en de schermen, en behoort dus bepaald niet tot de meest verheffende gradatie van onze denkende geest.

Het tegenwoordige AI kan je beslist perfect algoritmisch uiteenzetten wat deze kenmerken van onze ratio inhouden en hoe alles werkt, maar kan dat niet vanuit gevoel. En dit moeten we onszelf niet ontnemen door een digitale wereld te creëren die intelligenter is dan wij zelf, maar gevoelloos en daardoor ook grenzeloos Dommer en gevaarlijker. In de kern reguleert ons gevoel onze Domheid, dat wil zeggen dat ons gevoel ons natuurlijke grenzen ingeeft. Als wij onze eigen intelligentie verkopen aan datamachinerie, doen we dat ook met onze Domheid. En Domheid is – ik prent het nog maar eens in – inherent aan grenzeloosheid. Daarom moet AI heel snel ingetoomd worden met effectieve bindende wetgeving. Het is de vraag of de wildgroei in AI niet al te ver is en vanwege de reeds gigantische investeringen te inert, maar we moeten niet opgeven.

Actueel voorbeeld: *Clearview AI* is een gezichtsherkenningsbedrijf dat illegaal beschikt over een database met inmiddels miljarden foto's van wereldwijd verzamelde en opgeslagen gezichten; op dit moment vijftig miljard foto's om precies te zijn. Men plukt foto's en video's uit het publieke domein van het internet, sociale media, nieuwswebsites en dergelijke. De foto-database functioneert als zoekmachine. De foto's zijn in het algemeen verkregen zonder toestemming. Opsporingsdiensten kunnen er gebruik van maken om criminelen te traceren maar ook overheden die minder welgevallige personen (bijvoorbeeld deelnemers aan protestdemonstraties) in de gaten willen houden. In China zijn vergelijkbare praktijken al

bijna ingeburgerd. Denk ook terug aan de ‘wereld’ van *Nineteen Eighty-Four* of het Rusland van Poetin. Dit soort AI-tendenzen moeten we blijven signaleren en juridisch de bel aanbinden.

Een laatste voorbeeld. Ietwat anders, maar toch! Onlangs, een van de laatste dagen van augustus 2024, komt mij via sociale media de volgende afbeelding tegemoet. Het sluit wellicht niet naadloos aan bij dit hoofdstuk over taal en AI, maar het is uitermate illustratief voor de bedrieglijke macht van AI.



AI Image of Christ from  
the Shroud of Turin  
2024

We hadden het in hoofdstuk *God 5* namelijk over God en het imaginaire. Ook bespraken we dat de *Lijkwade van Turijn* zo vervalst is als maar kan. Alle wetenschappelijke onderzoeken hebben dat aangetoond en bevestigd. Daarmee, én met de inmiddels vele vele wetenschappelijke inzichten en bewijzen dat wij jarenlang, sinds de vijfde eeuw na Christus, voor de gek zijn gehouden met een geconstrueerd beeld van Jezus waar je, man of vrouw, wel bijna verliefd op móet worden en medelijden mee

móet krijgen om wat er met die mooie zachtaardige man allemaal gebeurd is. We weten nu echter dat de werkelijke Jezus daarentegen klein en onooglijk was, kort donker

haar had, een donkere huid (MC1R-gen), zeker geen blauwe ogen en zeker geen lang smal elegant gezicht. Zie hoofdstuk *God 5 – God (...) en het imaginaire*. Dus echt geen Jezus waaromheen het verhaal van passie, mededogen en gnade enige vat had kunnen krijgen. En ondanks al die inmiddels onweerlegbare wetenschappelijke kennis, doet een stelletje idioten aan de hand van AI nog een schepje bovenop dat valse misleidende beeld van Jezus annex God! Deze zogenaamde reconstructie van Jezus' afdruk in zijn lijkwade lijkt potverdorie met zijn gespierde borst en strakke krijgshaftige kop eerder op een van de *Riders of Rohan* uit *The Lord of the Rings*, of uit Gondor; Boromir bijvoorbeeld of Faramir. Maar dit is géén Jezus waar de lijkwade overheen heeft gelegen, echt niet! Dit is volstreekte en schandalige nonsens. Wordt **AI** ook een ideaal stuk leugengereedschap van wappies, malafide politici en andere zelfingenomen 'degenerates'?

## Hybris 6 – Hybris en AI / KI

Artificial Intelligence of Kunstmatige Intelligentie is een product van de mens op het voorlopige hoogtepunt van zijn Intelligentie. Maar AI is door de mens zo geconstrueerd dat zij ook zelfstandig kan gaan analyseren en op grond daarvan handelen. Zij kan een ‘wilsbekwaamheid’ ontwikkelen welke die van de mens achter zich laat. Dat is stiekem wel de insteek.

Zodoende fabriceert de mens zijn eigen kardinale doodzonde en gaat de menselijke Domheid, tegen alle wetten in, het winnen van zijn Intelligentie. Mogelijk toont AI op zeker moment aan dat de mens altijd al intrinsiek wilsónbekwaam was, aangezien hij sinds zijn ontstaan als soort feitelijk nooit de gevolgen kon begrijpen, of de gevolgen weigerde te overzien, van zijn besluiten voor de toekomst en zijn handelingen daaromtrent. Zijn Intelligentie ontgroeide hem in een kunstmatig product ervan, AI, wat de Domheid definitief niet meer kon beteugelen.

Ik heb een gek voorbeeld, dat voor even deels teruggaat



naar *pareidolie*. Je ziet een groepje bomen in een woestijnachtige omgeving. De bedoeling van de afbeelding is, dat je in de toevallige aanblik op afstand van het gebladerte een gezicht ziet. En niet zomaar een gezicht; nee, dat van Jezus zoals we het al vijf-

tienhonderd jaar moeten kennen, of gepresenteerd hebben gekregen. Het is niet bedoeld als een mindfuck-grapje. De voorstelling moet voor mensen die daar gevoelig voor zijn, als een teken van hogerhand dienen, een geloofsboost. Maar dit is dan op minstens drie manieren fake en voorde-gek-houderij:

1. De foto is door middel van AI, een simpele ChatGPT-opdracht, geconstrueerd. Makkie voor AI. Je vindt over de hele wereld echter niet één boom die zo'n perfecte gesoigneerde Jezus weerspiegelt.
2. Dom foutje ook van AI, want zoals we al besproken hebben, zag Jezus er in werkelijkheid totaal anders uit, onoglijk zelfs. Kennelijk heeft AI dat nog niet meegekregen of heeft het zo zijn/haar eigenwijze voorkeuren, of legt het de feitelijke werkelijkheid naast zich neer, als die in de weg staat.
3. Kunstig dus en intelligent gemaakt voor het pareidologisch effect, maar een beetje té kunstig en té slim. En daarom heel dom.

Dit is op zich een klein en onbeduidend voorbeeld, dat niettemin exemplarisch aangeeft dat de tijd van *you see what you get* met AI wel voorbij is. De tijd van elkaar of jezelf van alles wijsmaken lijkt slechts aangebroken.

Domheid bestaat hier in de illusie dat God zich openbaart in de Natuur, maar het is een kunstje. Zo leeft ook de illusie dat AI op termijn al onze wereldproblemen kan oplossen, waar wij dat zelf niet of niet zo makkelijk en effectief kunnen: klimaatproblemen, kankergenezing en genezing van andere ziekten zoals Parkinson of MS, duurzaamheidsvraagstukken. AI kan onnoemelijk veel data

met elkaar verbinden maar beschikt zoals ik al zei niet over menselijke op gevoel gestoelde inschattingsintelligentie. Zonder dit wordt AI een zichzelf steeds reproducerende reeks ingenieuze kunstjes. Natuurlijk is AI straks meer nog dan nu bruikbaar als hulpmiddel of soms gereedschap bij bijvoorbeeld het opsporen van kankercellen of in de bouw, de logistiek, aangaande het klimaat, voedselvraagstukken, bij gezichtsherkenning... Maar de mens zelf zal die bruikbaarheid altijd moeten toetsen en controleren, en vooral met wettelijke kaders moeten begrenzen. Domheid, ten overvloede, is per definitie onbegrensd, waar het de ruimte krijgt.

Uiteraard ook op geopolitiek niveau herbergt AI een enorm potentieel gevaar. Daartoe nog even terug naar het boek *Nineteen Eighty-Four*. In het Oceanië van Orwell is er ook een Ministerie van Waarheid, dat zich echter uitsluitend bezighoudt met geschiedvervalsing. Voor zo'n meeneer Poetin kan wat dat betreft AI dadelijk *gefundenes Fresen* zijn om de *geschiedenis* te *herschrijven* waar dat even handig en opportuun als verwarrend kan zijn, en zijn macht dusdanig opblaast dat hij als een tsaar of als een god kan bepalen dat twee plus twee vijf is en niet vier.

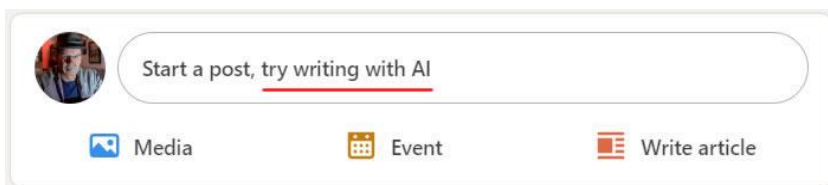
Iets eenvoudiger: Ik ken heel veel jonge mensen die voor elke vorm van informatie zich wenden tot ChatGPT, en daar dan ook volledig op blindvaren. Meestal is dat geen probleem want het gaat doorgaans maar erom te weten waar het beste sushirestaurant in die nieuwe stad is, of 'geef een plan voor drie dagen Berlijn'. Je kunt ook op Google Maps kijken maar dat is al te veel werk voor Generatie Z. Als je echter ChatGPT gaat gebruiken voor je scrip-

ties of theses, wordt het een ander verhaal. 'Geef een inhoudsstructuur voor mijn thesis Commerciële Economie over data-analyse en new business.'

Het is de vraag of dit boek over *God en taal en de grote hersenen en de mens* uiteindelijk iets voor mensen kan betekenen, of zij het überhaupt lezen en of zij het dan interessante elementen vinden bevatten of hier en daar mooie, en of zij bewondering hebben voor de structuur van de gedachtegang, god weet. Maar als ik het door ChatGPT had laten schrijven, aan de hand van goed getimed instructieopdrachtjes tussendoor, was het sowieso een kei-saai geheel geworden van verzamelde en enigszins logisch verbonden feitjes. Een verkapte thesis, zeg maar. Het had gegarandeerd geen onverwachte noch creatieve gedachtesprongen gekend, was niet op verrassende afslagen uitgekomen, en had niet de zo hartstikke onderhoudende stijl van ene Coen Theelen getoond, inclusief soms domme soms verrassende (ironische) grapjes. AI of ChatGPT is slechts een spiegel die ons teruggeeft wat wij erin stoppen, en die ons daar voorlopig 'helemaal te gek op laat gaan'. Maar het is als de spiegel van Narcissus of als de *Picture of Dorian Gray*. Intrigerend maar je moet er niet op blindvaren, je er niet in verliezen. Niet blind worden, mensen! ;)

Augustus 2024. Ik ga naar LinkedIn om een ludieke herhaalde vooraankondiging te plaatsen van dit boek dat ik nu schrijf en jij straks leest. Dat wil ik doen middels een printscreen van al mijn tot 10% verkleinde bladzijden tot nu toe. Dit staat er echter bovenaan de homepage van LinkedIn, waar ik mijn 'post' mag invoeren:






Start a post, try writing with AI

Media      Event      Write article

Krijg nou wat, *try writing with AI!* Ik acht dit werkelijk godgeklaagd. Ja, zo gaat het dadelijk snel met de eerder vermelde degeneratieve krimp van onze hersenen! Ik schrijf:

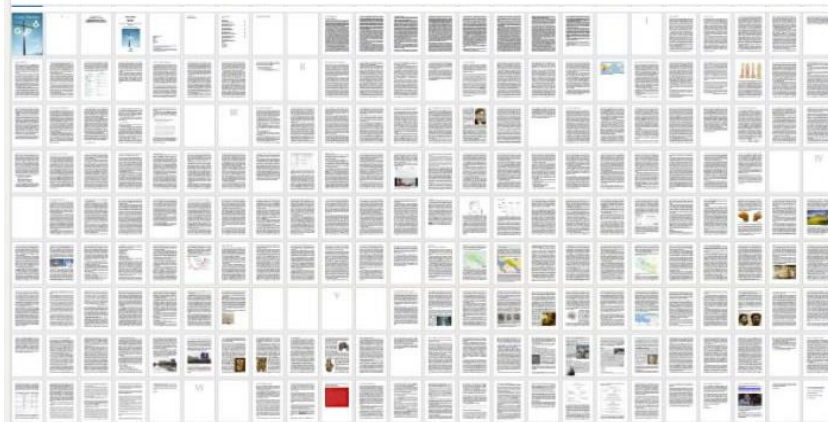


**Coen Theelen** • You  
 Publisher of Teus Lebon, 'Ik ben de gek' - Over de verkwanseling v/h onderwij...  
 5d • Edited •

This post is neither written with AI, nor is my upcoming book!!!!

Mijn bijna complete aanstaande nieuwe boek: 'God - Als eerste bijproduct van onze grote hersenen'. De laatste twee hoofdstukken zijn nog in de maak. Dan gaat het naar proeflezers, de redactie, de grafisch vormgever en de drukker. En dán ... horen jullie meer!!

My almost complete upcoming new book: 'God - As the first byproduct of our cerebrum'. The final two chapters are still in the making. Then it will be sent to proofreaders, the editors, the graphic designer and the printer. And then ... you will hear more!!



Het vervelende van dat AI-gedoe en de hausse eromheen is dat mijn eerdere kwinkslag over de te voorspellen krimp van het menselijk hersenvolume tot dat van een Homo erectus van 500.000 jaar geleden dadelijk helemaal geen kwinkslag meer is, maar schrijnende wáárheid. Schaamteloosheid en zelfoverschatting (*hybris*) en luiheid (hoofdzonde 4) hebben daar namelijk een acceleratieve uitwerking op.

Best LinkedIn,

Wat een artikel schrijven met AI (*write article*)!?! Dat ís helemaal geen schrijven, dat is een druk op de knop! Meer niet. En dan zeggen dat je artikelen schrijft. En die aan mensen laten lezen? Zo van: Kijk eens hier. Goed, hè?

LinkedIn, schaam je!

Vriendelijke groet,

De schrijver van *God*

## Waarheid 6 – Een kafkaëske Waarheid

Voorverkiezingen Republikeinse presidentskandidaat Iowa, januari 2024:

<https://nos.nl/collectie/13966/video/2504962-is-trump-de-beste-republikeinse-kandidaat-in-iowa-twijfelen-kiezers>

Zes mannen op een ochtend aan een lange tafel van een koffiebar in Iowa. Het zijn in meerderheid degelijke conservatieve mannen op leeftijd, Republikeinen, maar redelijk genuanceerd. Wat hen bindt, is dat ze in geen geval op een democratische kandidaat gaan stemmen. Dat zullen ze beslist nog nooit hebben gedaan.



‘Ted (Zylstra – Dutch decent! – CT) is de enige die toegeeft dat hij een Trump-supporter is,’ zegt Fred. ‘Er zijn vele stille Trump-aanhangers die er liever niet voor uitkomen, omdat ze zich ervoor schamen. Want hij staat bepaald niet

voor hun waarden en normen. De man heeft zo'n slecht karakter.'

'Maar ik wil niet dat Joe Biden president wordt,' zegt een ander.

'Is dat de belangrijkste reden voor mensen om op Trump te stemmen?' antwoordt Fred.

'Ik denk dat hij daarom ook de eerste keer werd gekozen. De mensen wilden niet dat Hillary (Clinton – CT) president zou worden.'

'Dat is waarschijnlijk wel waar,' geeft Fred toe.

'Ik schaam me voor sommige dingen die hij heeft gedaan, maar ook dingen die ik heb gedaan,' springt Ted in. En hij vervolgt: 'Maar dat betekent niet dat je dat dan niet meer moet doen.' Even later voegt hij zijn verklarende wijsheid toe: '**God heeft door de eeuwen heen altijd imperfecte mensen ingezet om te bereiken wat hij wilde** (*to accomplish His Will*). En Donald Trump is niet perfect, zoals alle presidenten die we hebben gehad.'

In het algemeen prijzen ze Trump vanwege zijn (kenmerkend) economische verdiensten voor het land maar gruwen ze van de (morele) chaos die hij steeds creëert.

'God heeft altijd imperfecte mensen ingezet om te bereiken wat hij wilde. Dus ik kies voor Trump.' Ik blijf de paradox in gedachten maar herhalen.

Uitgaande van het perspectief van deze mensen, namelijk dat God bestaat en een gepersonifieerde entiteit is:

- Wat wilde/wil Hij dan bereiken?
- Wat is imperfect?
- Is God zelf imperfect en projecteert hij dit op de mens?

Deze vragen komen zomaar in me op, omdat ik de opmerking van Ted zo bizar vind en niet direct begrijp. Het heeft iets beklemmends, iets onheilspellends maar tegelijk schijnt hij in zijn 'waarheid' te berusten. Ik kan de vragen zelf ook niet eens beantwoorden maar doe toch maar een korte poging met de eerste: *Wat wil God dan bereiken?* Ik weet dat Gods zogenaamde Wil voor veel mogelijke uitleg vatbaar is, maar de eerste betekenis die ik me herinner, is dat het Gods wil is dat we hier op aarde lijden, want dat doet ons verlangen naar God en Gods of Christus' glorie (in het hiernamaals) alleen maar groeien.

Republikeinen als Ted en de anderen in de koffiebar in Iowa, of eigenlijk Amerikaanse republikeinen in het algemeen, zijn gelovig op het extreme en het letterlijke af. Als hij bedoelt dat God types als Trump op ons afstuurt om ons eens lekker te laten lijden en daarmee extra godsvruchtigheid bij ons afdwingt en verlangen naar de liefst spoedige Dag des Oordeels, dan houd ik mijn hartje met twee handen vast, want dan begrijp ik ook Teds griezelig berustende toon.

Je zou je ook kunnen bedenken dat de imperfecte types die God op voorraad heeft en ons om de zoveel tijd de oren laat wassen, als weerspiegeling dienen van het menselijk tekort in bijvoorbeeld ons denken en doen, *hybris*, en dan, afhankelijk van onze keuze of we dergelijke types omarmen of negeren, ons schuldig of juist onschuldig maken. Dus wat moeten we kiezen? Dat weten we niet. Schuldig aan wat? Verraad misschien? Verraad aan jezelf, verraad aan de waardigheid van de mens (Gods creatie), verraad aan God. Het wordt zo dan kafkaëske gekmakerij.

Ik heb eigenlijk maar een klein hoofd. Dat valt mijn naasten wel eens op. (Ze hebben het dan over mijn 'bolletje' of 'köpke' of zoiets.) Hoe dan ook, maatje 57 in mijn Porkpie Stetson-hoedje. Mogelijk is mijn hersenvolume dan ook niet zo heel groot, laten we het op het huidige gemiddelde van 1350 cc houden. Maar ik denk dat ik daar in die hersenpan wel veel natuurlijke, eigen, niet kunstmatige, neuronen aan het werk heb gekregen, die patronen herkennen en heel intensief en levendig allerlei toepasbare denk- en handelingssignalen aan elkaar doorspelen, ongeveer zoals in de ondergrondse schimmelnetswerken in gezonde oerbossen, waar die dan nog mogen zijn. Er zijn niettemin vele momenten en perioden dat al die neuronen ongevraagd de menselijke feilbaarheid aan mij opdringen, mijn feilbaarheid ook. Kortom, ik ben verre van perfect, ben perfect *imperfect* misschien wel. Het *toonbeeld van imperfectie!* Misschien wil God daar op de een of andere zondag eens rustig naar kijken, in mijn geval, hè? Misschien kan mijn imperfectie Hem nog eens een beetje van dienst zijn, voordat ...(?)



# VII





## God 7 – Sapiëntia

Ik heb een boek over God geschreven, maar een boek over God is een boek over de mens, over Homo sapiens. Dat waren we ondertussen misschien al bijna vergeten. De ondertitel van dit boek was en is: *Als eerste bijproduct van onze grote hersenen*. **God** is niet het eerste bijproduct maar wel het belangrijkste, en in die zin het eerste. Toen we God eenmaal gevonden hadden, ook als machtsexploiteerbaar idee (zo'n 1200 jaar voor Christus), sloegen de wereld en de kerk de handen in elkaar en verrijkten en versterkten zij elkaar minimaal gedurende 3000 jaar, namelijk tot nu toe. Dat leverde genoeg redenen en aanleidingen tot gecoördineerde dominantie en repressie van het gewone volk, of anders gezegd: om de menselijke vrije wil klein te houden, liefst te onderdrukken. Vanuit de kerk voltrok dit laatste zich door het volk dom, onwetend en vooral angstig voor Gods wraak te houden. De wereldlijke macht hanteerde strategieën als klassenonderscheid, belastingen in alle vormen en maten en zo nodig wapengeweld.

Als ik nu, richting diepe avonduren, goed probeer na te denken, zeg ik dat de kerk of in het algemeen religie onze intelligentie stelselmatig beledigd heeft. Maar mensen zijn gevoelig voor macht en schijnzekerheden en laten zich net zo makkelijk terugzetten tot de *status der onnozelen*. Hoe gaan daarbij machthebbers, dictators of volksmenners meestal te werk? Wat is de facto de truc? Zij fascineren altijd op de een of andere manier eerst de onnozelen – wat ook altijd een aanzienlijke meerderheid is – en muilkorven meteen daarna de wetenschap of in het algemeen de intel-

ligentia. (Een gepikt inzicht maar weet niet meer van wie.)

Onnozelheid of Domheid was ingebakken, toch? Nou, daar maken handige machtswellustelingen graag gebruik van. Slechteriken, zelfs tirannen, hebben altijd ontzag ingeboezemd bij de gewone man of vrouw, hebben altijd iets fascinerends gehad. Mogelijk omdat zij wensgedrag belichaamden dat de braveriken zelf door afgedwongen moraliteiten al hadden weggedrukt. God zelf is ook altijd blijven 'dealen' met het gedrag van zijn duivelse tegenpool en later, sinds Jezus Christus, met de antichrist, wat feitelijk een woord is voor de zondige mens, of de niet-christen.

Maar het is inmiddels **zondag**. Een verdiende **rustdag**, zou ik zeggen. Dus laat ik de zware kritische denkarbeid maar even afleggen. Wat vind ik nu eigenlijk van God en de hele spirituele mikmak eromheen? Geloof ik dan niet? Nou, dat doe ik op een bepaalde manier wèl. Maar ik geloof om te beginnen al zeker niet in een gepersonifieerde God, die een afbeelding zou zijn van onszelf en wij die weer replica's van Hem zijn. Of een God die allerlei magische scheppingskunstjes flikte en vooral dat ene kunstje 7000 jaar geleden. Maar het narratief is wel mooi!

Voor God is er per definitie geen tijd, Hij is tijdloos en kent zodoende ook geen ruimte. Dat verklaart misschien waarom de schrijvers van de Tenach of het Oude Testament het niet eens echt nauw nemen met tijdlijnen en bijvoorbeeld ontzettend veel tijd of generaties tussen de opeenvolgende patriarchen overslaan. Die 7000 jaar corresponderen met het verhaal maar zijn geen onomstotelijke werkelijkheid. Wellicht verklaart het onder andere ook de

nevenschikkende schrijfstijl van het Oude Testament – ...en...en...en... – en de vrijwel volledige afwezigheid van een onderschikkende stijl. Een onderschikkende schrijfstijl voorziet in toelichting, verklaringen, redenen en oorzaken, argumenten, én tijd! Dat is toevallig niet aan de orde in een religieus document. Het is allemaal zoals het is: mythisch meestal, suggestief vaak, maar géén discussie.

Je zou uit mijn hele verhaal tot nu toe kunnen concluderen dat ik sceptisch sta tegenover God, religie, geloven. Verwerp ik het feit dat mensen **geloven**, of dat zij eerder geloven dan op de nuchtere verifieerbare wetenschap vertrouwen? Nee, helemaal niet. Wie zou ik zijn dat te doen? Geloven is zonder meer een universeel basisrecht. Al sinds de mens kan denken en bewust ontvankelijk is voor de grootsheid om hem heen, bestaat er de behoefte het onverklaarbare te begrijpen en gaat hij gebukt onder de lasten van het leven en de sterfelijkheid. Je kunt je voorstellen dat iets als georganiseerde troost dan soelaas kan bieden voor de bijbehorende angsten. Van daaruit zijn in beginsel religies ontstaan, vooral omdat die altijd een spirituele voortzetting van leven na de dood suggereren of soms verkopen, middels absoluties bijvoorbeeld. (*Pardoner!*)

Ik heb hiervoor al uitgeweid over de ontwikkeling van het menselijk spiritueel beleven, van pareidolie en animisme naar uiteindelijk na veel tussenvormen het monetheïsme, waaronder het christendom. Maar de geschiedenis van de mensheid kent wel duizenden religies en religieuze tradities, die veel verwante ideeën, concepten en rituelen herbergen of ze vaak van elkaar blijken te hebben ‘geleend’. Natuurlijk helpen religies gemeenschappen ook

gevoelens van verbondenheid of gedeelde identiteit te creëren en een moreel raamwerk als middel tot sociale controle. En dan zijn er ook nog de verhalen en mythes die religies ons leveren. Na het roddelen begonnen we mythen te verzinnen, niet alleen als eerste vormen van religieuze expressie maar we bouwden er ook culturele identiteiten mee. Mensen hebben het daarbij in zich ook op persoonlijke basis verder te gaan in hun zoektocht naar spirituele of mystieke beleving. Zij zoeken dan bijvoorbeeld antwoorden op existentiële vragen over waarom we hier eigenlijk zijn en welke grotere betekenis het leven heeft. Of ze richten zich op mystieke ervaringen die ze kunnen interpreteren als ontmoetingen of verbinding met het goddelijke of bovennatuurlijke. Tot slot is er religieuze kunst maar zijn religieuze elementen en motieven ook altijd inspiratiebronnen geweest voor wereldse kunst, muziek, literatuur en architectuur. Het roddelen is onvergankelijk gebleken.

Maar dan de keerzijde, en laat ik die maar zo beknopt mogelijk en in de meest algemene omschrijvingen resumeren: Religies, naarmate ze uitgroeiden tot regelrechte geestelijke instituties, gingen ook bijdragen aan de identiteitsvorming van volkeren en gingen zich vervolgens koppelen aan de wereldlijke machthebbers. Nogmaals, ik wil dit hier tot het uiterste beperken, maar kijk naar het huidige Midden-Oosten en verre omstreken wat dáárvan is gekomen. En ik heb eerder niet zomaar regelmatig verwezen naar het (terecht) zeer bijtende protestlied van Bob Dylan: *With God on our Side*.



Daarbij, tot slot hier, ik ben geboren en opgegroeid in Zuid-Limburg en kan mij de mijnsluitingen van 1965 tot

1974 aldaar nog goed herinneren. Ook weet ik nog hoe de katholieke kerk in nauwe samenspraak met de bezittende klasse en andere machthebbers de 'gewone man' kort en klein en dom hield. Zo'n beetje tot halverwege de jaren 1960 was het niet ongebruikelijk dat Meneer Pastoor bij jonge getrouwde stellen even op bezoek navraag ging doen als er na een jaar nog geen kindje op komst was. Sommige meneren pastoor, zo rouleerden verhalen, boden in geval van nood zonder problemen hun diensten aan. Maar dit is slechts een onbeduidend voorbeeld. En als in de mijnwerkersgemeenschappen een gezin niet lid van de club (de kerk dus) was, werd het sowieso met de nek aangekeken en uitgesloten van het gemeenschapsleven of eventuele betere banen in de mijn voor de vader. Er zijn ook genoeg gevallen bekend van mannen die met een smoes van de baas hun baan verloren omdat ze niet of niet vaak genoeg naar de kerk gingen.

Dus tot zover over waarom mensen geloven.

Maar ik denk, of beter: ik kan er niet omheen, dat er inderdaad een niet te omschrijven scheppende kracht moet zijn die überhaupt het begrip en proces Evolutie in gang heeft gezet en gaande houdt. Voor streng-gelovigen ben ik nu maximaal blasfemisch aan het ketteren. Maar wees gerust, je mag die scheppende kracht voor het gemak God noemen en dan kun je concluderen dat God Evolutie is en Evolutie goddelijk, maar niet God. Sta er alleen al eens bij stil hoe met behulp van het element fosfor, dat ons ooit kwam aanwaaien, überhaupt ooit DNA en RNA in cellen kon worden gebouwd, en ATP, het energiemolecuul in le-

vende cellen. En die god, die natuur, die staat voor de scheppende levenskracht en is voor mijn gevoel dan ook zowel transcendent als immanent. Dat wil zeggen, dat hij onvatbaar buiten en boven ons in een tijdloze en ruimteloze hoedanigheid verkeert en tegelijkertijd dat hij/zij/het in ons is, in onze geest, in ons wezen. Dáár is deze god het creatieve, denkende immanente bewustzijn. De transcendente god gaat daarentegen ons bewustzijn te boven.

God is voor mij in die context het feit dat de eerste eencellige levenswezens mitochondrieën kregen en vanuit de zes kardinale elementen die door God of door gravitatie of door rotatie richting aarde getrokken of geslingerd waren, zo links en rechts wat DNA en RNA voor mekaar konden boksen of, voor mijn part, aangeleverd kregen en dat na een eindeloos lange reeks creaturen vanaf eencelligen daar uiteindelijk iets als een mens uit voortkwam, met taal en met een hersenschors. Dus, om het nogmaals even in te wrijven: God is Evolutie, maar Evolutie is niet God.

Wij kregen, zoals in het hele boek reeds uiteengezet, door toevallige biologische en klimatologische oorzakelijkheden de beschikking over een vorm van taal die uniek was en een taalvermogen dat allengs ver voorbijging aan de communicatiecapaciteit van welke andere soort dan ook. Dit middel taal bleek de aandrijving tot de ontwikkeling van onze grote hersenen, welke ook weer uniek zouden blijken onder de soorten. Zij hielpen ons te evolueren tot een denkend wezen, ook denkend met betrekking tot de hogere onvatbare machten. *Je pense, donc je suis*, zei Descartes zo'n vierhonderd jaar geleden, wat wil zeggen: een

paar miljoen jaren na ons 'ontstaan', of beter: na onze afsplitsing als een diersoort op zich. En dat is waar: je denken bevestigt je bewustzijn, het maakt het mogelijk ingewikkelde verbanden te leggen, je gevoelens en intuïties een juiste plaats te geven en waar nodig te rationaliseren, vanuit intuïtie of creativiteit en met rationele controle juiste keuzen te kunnen maken. Met andere woorden, je denken vormt een ziel die verder gaat dan die van de genetische overdracht, het instinct en de gedragsreflexen; een ziel die de abstracties van karakter, levenservaring, schoonheidsbeleving en moraliteitskennis in zich draagt. Een ziel die ergens weet heeft van de paradijselijke levensboom, maar zich met die kennis niet op dwaalsporen laat brengen. Een ziel die het land van *Nod* ver achter zich heeft gelaten maar het wel nog kent.

Maar verder bedoelde Descartes zijn spreuk ook enigszins overdrachtelijk. Het woord *penser* had impliciet een tweede betekenis. Denken stond voor hem gelijk aan twijfelen; twijfelen vooral aan de eigen waarheden, door vragen te stellen en blijven stellen! Kortom, *ik twijfel, dus ik ben*. Feitelijk is dit wat de wetenschap doet, wat tevens de onomstotelijke taak van de wetenschap is: gericht denken aan de hand van vergaarde feiten, afwegen en pas conclusies trekken als de voors en tegens dat toelaten. Voorlopige conclusies, want de wetenschap is nooit klaar. Voortschrijdende inzichten kunnen nieuwe twijfel oproepen en nieuwe onderzoeken en afwegingen. Wetenschap is wat de mens verder heeft gebracht.

Suggestie en complotdenken brengen ons echter té ver, namelijk ver voorbij onszelf, ver voorbij Eden, naar *het*



*land van Nod*. En AI is juist een data-machinerie die een onbegrensde suggestieve component insluit.

Ik wijs er even tussendoor op hoe onwaarschijnlijk zeker van zichzelf de hedendaagse mens zich vaak betoont en hoe makkelijk een aanzienlijk deel van ons / van hen de wereld om zich heen vervat in één groot bedreigend complot. Kun je nagaan wat dit zegt in relatie tot hetgeen ik in een van de vorige alinea's stelde.

Ernstiger nog, het hedendaags complotdenken heeft mogelijk veel weg van hoe de primitieve mens de overweldigende, woeste Natuur om hem heen ervoer: als buitengewoon bedreigend, en vooral ongrijpbaar. Naarmate de hersenen echter groeiden, in zoverre dat zij gestimuleerd door taal meer verbanden konden leggen, ging de mens een weg zoeken om die natuur juist wel vatbaar, grijpbaar te maken en daarmee zijn angsten ervoor en zijn gevoel van nietigheid te kanaliseren en meester te worden. Hij ging de Natuur en haar verschijnselen – de schoonheid maar met name de soms meedogenloze onbarmhartigheid – animeren en personifiëren tot goden; heel in het begin kosmische goden.

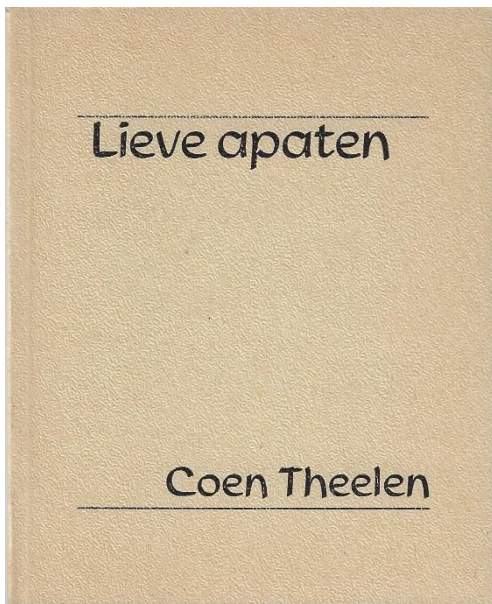
Zo maakte de mens zichzelf deelgenoot van de Natuur, want hij projecteerde zichzelf op die Natuur, ontleende er verhalen aan, die de Natuur weer dichterbij hemzelf brachten. Hij kon ook zo nodig proberen haar middels allerlei offers gunstig te stemmen. De mens creëerde zelf zijn natuurgoden, die hij liet roddelen, overspel spelen, wraak nemen op elkaar. Goden werden zo in de verhalen ontvankelijk gemaakt voor buitengewoon intrigante trekjes en welbeschouwd startte de mens daarmee zijn eigen

ontwikkelingsproces richting het godendom, weliswaar nauwelijks bewust nog en uiterst onschuldig, maar toch.

Er ontwikkelde zich tevens een spirituele behoefte in de mensenziel, die verder reikte dan het waarneembare turbo-gedoe van de natuurgoden. De mens begon zich af te vragen waar al dat om hem heen vandaan kwam – de sterren, de lucht, de zee, aarde, planten, de getijden, het onvoorspelbare weer, de seizoenen, de dieren –, waar hijzélf vandaan kwam. Dat moest toch door iemand of iets zijn gefabriceerd. En wat was daarvan de bedoeling?

De waarheid van deze laatste wezensvraag is dat niemand het volledige antwoord ooit heeft vernomen of ontdekt. Zelfs voor Stephen Hawking en de grootste natuurkundigen die ooit in conclaaf gingen met de Paus, bleef de ultieme vraag een *impossible question*. En daar moeten we op zich vrede mee hebben. We zijn toch niet al zo ver heen dat we complotten gaan zoeken achter God en/of de Evolutie? Jawel, sommigen van ons zijn inderdaad al zo ver heen. Zwaar-gelovigen doen de hele Evolutie emotioneel en volkomen ongenuanceerd af als één grote leugen, fanatieke ongelovigen of 'belijdende' atheïsten doen lacherig over vrijwel de hele Genesis. Ik zoek en vind een manier en een weg om beide te verbinden of minimaal ergens tussenin uit te komen. En dat mag ook best af en toe met wat ironie als je bijvoorbeeld op frequente inconsistenties, tegenstrijdigheden, al te fantastische voorstellingen of paradoxen stuit. Maar het gaat om dit: De Evolutie als geheel is waarheid want wetenschappelijk verifieerbaar, en God en religie zijn van grote aangeboren menselijke waarde.

Mijn geliefde – al jarenlang de opvolgster van mijn ooit zo lieve vrouw – vond gisteren (‘gisteren’ is relatief) bij mij in huis een opgeborgen doos met kleine boekjes, allemaal dezelfde, een stuk of honderd (nog). Ze nam er een paar uit. *Lieve apaten* stond erop, en mijn naam.

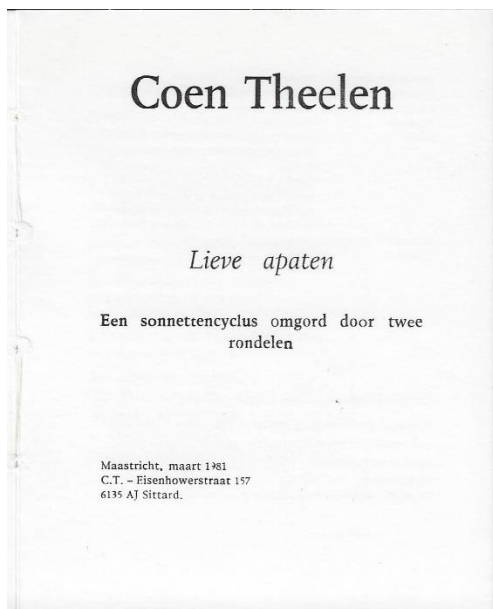


‘Wat is dit?’ vroeg ze.

‘Een boekje, een jeugdzonde. Leg maar gauw terug. Ze zitten meer dan veertig jaar in die doos.’

Ze ging erin bladeren. Alhoewel, bladeren. Het was, als ik me goed herinner, 250-grams papier, ten einde het boekje nog genoeg body te geven om het te kunnen laten binden en dan een rug te hebben om er eventueel ook de titel en auteur op te drukken. Want het boekje was een sonnetencyclus en dat levert niet zo heel veel pagina’s op.

Een sonnettencyclus omgord door twee rondelen stond op de titelpagina. Ze las het hardop. 'Wat zijn dat, rondelen?' Ik legde het uit.



Ze sloeg het dicht en bekeek weer de omslag. 'En wat zijn apaten? En waarom zijn die lief?'

'Je weet wat apathie is?'

'Ja, gelatenheid, denk ik. Lusteloosheid.'

'Precies.'

'Vond je de medemens lusteloos?'

'In zekere zin, zou kunnen. Maar de betekenis is dubbel.'

'Oh?'

'Het woord komt van het Griekse *apatheia*. In de hedendaagse platte vorm van apathie betekent het inderdaad

gevoelloosheid, lusteloosheid, gebrek aan motivatie, onverschilligheid. Wie een burnout heeft is onder meer tamelijk apathisch. Maar daaronder of oorspronkelijk betekent apathie meer. Het is een begrip uit de stoïcijnse filosofie, van zo'n 300 jaar voor Christus. En dáárin is het "vrij zijn van emoties", waarvan jij zegt dat dat toch hetzelfde is. Maar voor de stoïcijnen stonden juist emoties en de zogeheten *indifferenties* van het leven voor een geestestoestand die de oorzaak was van al het lijden van de mens en die je moest vermijden of je er daadkrachtig vrij van maken. Apatheia is voor de stoïcijnen dus iets heel positiefs, een kenmerk ook van heiligen of verheven wijzen die door ascetische boetedoening en enorme geesteskracht hun menselijke lagere gevoelens of sentimenten (indifferenties) hadden overwonnen en in een staat van *apatheia* verkeerden, van absolute verstillde wijsheid.'

Ze bladerde weer een stukje. 'En wat is dit dan? Oei, dat is niet mis. Even nog eens lezen. Nou zeg, je laat toch niet veel heel van die *lieve apaten* van je.'

'Nee, dit gaat over de inferieure soort, de tegenwoordige. Veel woorden, ideeën, begrippen hebben door de eeuwen heen een buitengewone betekenisinflatie ondergaan.'

Ze had het voorgedicht openliggen, het titelgedicht. Je zou beter kunnen zeggen: de openingstirade. Ik moest erom grinniken toen ik haar met opgetrokken wenkbrauwen zag lezen. Ofschoon ik het boekje (het mat 10 bij 12,5 cm) eigenlijk nooit meer sinds die beginjaren '80 bekeken had maar wel af en toe bij verhuizingen de doos met de rest van de oplage van 500 tegenkwam, was het toch een wonderbaarlijk toeval dat het nu weer tevoorschijn tjoepte

binnen de werkelijkheid van mijn huidige bezigheid met het boek 'God'. Het volgende had mijn lieve geliefde dus gelezen:

Lieve apaten – als jij of u dat bent –,  
geslaagden en geslagenen  
én ... geslagene geslaagden,  
lieve suburbane overwerkten  
indolente statusgejaagden  
ingeslapen hypotheeksdementen  
impotente navelstaarders  
amicale listvergelders  
geldingsverwende geweldenaren  
overspontane belangenschermers  
snorlekkende gezagsontaarden  
normbepalende masturbenten  
lustinseminente godsnaamschakers,  
lieve groepsgepaaide aandachtdelvers  
en rasstudentse kneuteraren,  
  
een mens is eenmaal zo  
pijnlijk vaak gemaakt  
als de titel van een boek:  
de titel verkoopt zich,  
't boek – de godheid zij gezegend – niet.

Ze keek op en glimlachte voorzichtig. 'Dit laatste maakt dan wel weer wat goed. Je laat je lieve apathische medemens nog net wat ruimte.'

'Ik was nog een adolescent in 1981, misschien zelfs een adolescent narcistje. Maar dat is op die leeftijd niet zo erg, als je het maar op tijd zelf in de gaten krijgt, vind ik.'

'Je lijkt nogal gefrustreerd over je geachte medemens.'

'Ik was zozegegd existentieel gefrustreerd, zeker na een

paar tamelijk traumatische levenservaringen.'

'Ja, dat weet ik. Maar deze apaten die je zo "vleiend" aanschrijft, zijn toch niet direct het toonbeeld van wijsheid, eerder een stelletje opportunistische schreeuwerds of soortgelijke sufferds.'

'Ik herinner me dat ik zwaar teleurgesteld was in met name leeftijdsgenoten, die na de middelbare school nog wat studeerden maar al tijdens de studie een schijnbaar automatische omslag maakten naar materiële zelfgenoegzaamheid en maatschappelijke onverschilligheid, die wel altijd politieke discussies aangingen om hevig hun gelijk te halen maar van binnen niet betrokken waren. Verder klitten ze bij voorkeur samen met mensen waaraan ze wat konden ontlenen. Belangen dus. En ze lalden vooral over ski- en andere zuipvakanties en hilarische voorvallen. LOL! De algemene geestelijke ledigheid en het gebral stootten me af, terwijl ik zelf best van een biertje en gezelligheid hield, én flauwekul! Maar dan wel net anders, iets van gepaste relativering. Hoe zal ik het zeggen, ik was mezelf nog aan het uitvinden en zij waren al klaar met zichzelf voordat ze überhaupt iets hadden uitgevonden. Ik vond dat velen zich veel te snel conformeerden aan de algehele nietszeggende mores. Ja, zo voelde ik het, denk ik.'

'Machtsspelletjes ook?' vulde ze vragend aan.

'Die werden al intensief geoefend.' Ik stak mijn hand uit naar het boekje. 'Geef me het dingetjes eens,' vervolgde ik. 'De sonnetten zijn natuurlijk één gezwollen verbalistisch geheel, maar toch zitten er wat sprekende strofen in. Dat weet ik nog wel. Even kijken. Ja, hier, bladzijde 18. Ik moet er wel wat aan uitleggen. Een sonnettencyclus behoorde te

bestaan uit veertien basissonnetten, zoals een sonnet zelf uit veertien versregels bestaat. Elk sonnet moet beginnen met de laatste regel van het vorige, zodat het laatste, het vijftiende, bestaat uit alle veertien eerste versregels.'

'Poeh poeh...'

'Zeg dat wel. Het was de bedoeling dat ik de *Tachtiger* van de twintigste eeuw zou worden.'

'Hoe bedoel je?'

'In de negentiende eeuw, de jaren 1880, waren er ook de *Tachtigers*: Willem Kloos, Jacques Perk, Herman Gorter...'

'Oh? Nee, die ken ik niet.'

'Haha. Snap ik. Luister, ik lees bladzijde 18. De laatste twee regels sla ik over, want die verpesten het gedicht weer een beetje. Het laatste kwatrijn doet me nog steeds..., wat zal ik zeggen: vibreren! Als ik hoog in de bergen ben, declameer ik het, voor mezelf, soms.' Aldus:

Tot al dat veel te achterhaalde mondhoererijen,  
Dat digitale paaien van het aangezicht,  
Midden in die koffieslagse woestenijen,  
Is 't waar de mens zich van zijn wezen zwicht.

O eens temeer ik dool, als was ik uitgezwoen,  
Dool als een dichter in 't stromend Onderwoord,  
En kabbel maar voort, als bode van 't smijdig dogen,  
En zie ginds voor en boven mij 't Bergsyndroom.

Zie de bergen, voor de godheid slechts ontsloten  
En schikkend in dier hemel, weer en licht:  
Zo groots en werv'lend roerloos, willoos open...  
Door toeristen slechts bekropen, schroomloos ont-  
wricht!



‘Dat bedoelde ik,’ besloot ik.

‘Ja, best wel gezwollen,’ antwoordde ze, ‘maar ik vind het op een of andere manier ook mooi klinken.’

‘De inhoud laten we maar even zitten, hè?’

‘Doe maar,’ zei ze. ‘Luister je wel eens bewust naar de teksten van songs, de *lyrics* heet dat? Nou, zonder muziek blijft daar meestal niet veel van over. Maar dit...’

Ik pakte het niet op en vergat te luisteren. ‘Je moet nog iets erover weten,’ vervolgde ik. ‘Ik had toen een boekdrukcursus gevolgd in de Grafische Werkplaats in een voormalig schoolgebouwtje in Maastricht. En als je die cursus voltooid had, kon je overdag en op zaterdagen voor 9 gulden per dag gebruik maken van materialen en apparatuur. Dus ik had die sonnettencyclus in mijn hoofd maar nog niks geschreven. Dan ging ik een paar keer per week in onze oranje mini naar Maastricht en bedacht onderweg de eerste versregels van het volgende sonnet. Eenmaal ter plekke, nam ik uit de letterbakken met het gekozen lettertype (Lectura) de loden letters en zette er mijn regels mee op een lei, waarna ik het gedicht opkooide met touw en



het drukte, in vijfhonderdvoud, op een Original Heidelberg Platenpers. Ambachtelijker kon niet. Maar het is zo lang geleden dat ik niet echt meer weet of ik elk zetsel van een gedicht apart drukte of een aantal

tegelijk op grote vellen. Ik denk het laatste. Maar wat ik wel nog weet is dat ik de dichtregels ad hoc tijdens het zetten moest verzinnen en aanvullen.'

Ze bladerde het boekje nog eens door. 'Dat lijkt me wel bijzonder,' zei ze.

Ik heb, zoals ik zei, een boek over God geschreven, maar een boek over God is een boek over de mens; Homo sapiens. Dat waren we ondertussen misschien al bijna vergeten. Ik zei het aan het begin van dit hoofdstuk.

Het boekje, gericht aan die zogenaamde *Lieve apaten*, dat mijn genoemde geliefde juist nu, nu ik toe ben aan het afsluiten van mijn boek over God en zijn Homo sapiens als evenbeeld, met een willekeurige greep diep uit een vergeten hoek van een dossierkast plukt waar het veertig jaar en meer zichzelf verstoppt had gehouden voor de ontdekking dan wel ontmaskering en een zekere ontluistering van een geambieerd schrijverschap, bracht me gisteren alsnog een klein wonder.

'Weet je trouwens wat *sapiens* betekent?' vroeg ik haar.

'Nee, eigenlijk niet precies.'

'Hetzelfde.'

'Hoe, hetzelfde?'

'Hetzelfde als *apatheia*, apathie.'

Ze keek vragend naar me op. 'Sapiens is toch de moderne mens?'

'Dat máken we ervan. Feitelijk betekent *homo* man en *sapiens* is wijs; wijze man. Nou, laten we "man" vervangen door "mens", dan zijn wij allemaal exemplaren van de mensensoort *Wijze mens*. Sapiens is een bijvoeglijk

naamwoord van het zelfstandig naamwoord *Sapientia* en dát is de Latijnse vertaling van het Griekse *apatheia*: wijsheid.'

Ze keek wat verrast. 'Wist je dit al?' vroeg ze.

'Hoe bedoel je?'

'Nou, toen je het boekje over die apaten ooit schreef en drukte. Of had je, nu je over God en de mens aan het schrijven bent, nog teruggedacht aan je eigen prehistorisch boekje?'

'Nee, geen moment. Maar sommige dingen draag ik altijd toch in me, moet ik zeggen. Referentiekader, denk ik, studie. Nee, het is puur doordat jij hier een potje gaat snuffelen in mijn persoonlijk "archief", tussen aanhalingstekens. Gods wegen zijn goddomme toch echt ondoorgrondelijk. Daarbij, toen waren we nog niet zo bezig met *sapiens* en dergelijke. Ik bedoel, er was nog geen Harari met z'n boeken op het wereldtoneel verschenen.'

Mijn gedachten schoten nu alle kanten op. Het toeval gaf me alsnog inzicht in het noodzakelijke einde van mijn boek. Eindes zijn altijd het moeilijkst.

'De samenloop is wel bizar,' vervolgde ik. 'Ik wist natuurlijk wat *sapiens* betekent maar heb dat achtergehouden tot nu aan het einde van dit boek dat ik schrijf. Ik was al van plan dit simpele vergeten woordbegrip te verbinden met de grote boodschap die ik dadelijk ga neerleggen, hoop ik. Maar het boekje over mijn *lieve apaten* had ik er echt niet bij gehaald, als jij er niet door stom toeval mee was komen aanzeulen. Wat is de structuur en vooral de ultieme taak en het doel van de mens? Wij moeten simpelweg in het leven op weg gaan om *wijs* te worden, en daar

voeg ik aan toe: *wijs met elkaar*. In dat opzicht denk ik toch echt vaak aan de stadia van de mensenziel zoals die in de Kabbala en/of de Bhagavad Gita zijn beschreven.'

'In de wat?'

'Oh ja. Nee, daar vertel ik een andere keer over. Maakt niet uit.'

Ik staarde een tijdje in het niets, althans ik denk dat ik staarde. Maar dat gaat ons niet lukken, dacht ik. De Domheid gaat het winnen, de Domheid van de absurde maar vooral de gewelddadige AI-gestuurde TikTok-filmpjes, van de opruiende ongeverifieerde onbewaakte nepinfo van duistere kanalen als *Telegram*. AI neemt onze authentieke denkcapaciteiten over. De Poetins, de Xi Jinpings en de hunnen neutraliseren het vrije denken en maken ons monddood, de oorlogjes en (voortdurende dreiging van) cyberpesterijen pompen angst en verwarring in ons leven, kernwapens lenen zich goed voor cynische intimidatie, Youtube-*influencers* laten zich voor heel veel geld omkopen (*offers they can't refuse*) en influisteren door diezelfde bovengenoemde dictators en discipelen opdat ze vuige belastende leugens en nepinformatie over zelfbenoemde tegenpartijen de wereld in schieten... En die 'tegenpartijen' zitten standaard in de democratische hoek. Het nieuwe verraad. Ziet er goed uit, hoor. En waar blijf ik nu met m'n brave individuatiemodel, met m'n *roeach-* en *nefesj-*gedoe, denk ik tegenwoordig vaker. Dat soort gasten lacht zich kapot als je daarmee zou aankomen om ze eens de waarheid te vertellen en een spiegel voor te houden.

We keken een poosje voor ons uit. '*Ubuntu!*' riep ik. '*Ik ben omdat we zijn.*' Ze keek me nu aan. '*En niet Jahweh,*' riep

ik nog wat harder. 'Niet *ik ben, wie ik ben!* Dat leidt alleen maar tot verwarring en narcistische typen. **Ubuntu!** Daar komen we per slot ook vandaan, toch?! Afrika!

Eerder verwees ik naar het boek *Homo nudus* van Dick Slagter, dat als ondertitel heeft: *Hoe een aap zijn vacht verloor en mens werd*. In de tussentijd gebeurde heel wat met die mens, zoals we hebben kunnen zien. Maar hoe je het ook wil draaien, uiteindelijk kun je stellen dat die mens zichzelf gaandeweg weer verloor, en als we niet oppassen zich nog wel veel meer gaat verliezen, of wel helemaal. **Misschien is het tijd om met z'n allen toch weer eens een beetje mens te worden.** Misschien tijd ook, om weer wat waarde aan gewone simpele gemeenschapszin te hechten, en vanuit die gemeenschapszin ook bijvoorbeeld niet meer toestaan dat – nogmaals, ik haal er maar weer eens wat willekeurigs bij –, dat de een of andere geestelijk gedeformeerde *treiterologger* iemand anders in de trein die zo te zien 'homo' is, buitengewoon dominant en intimiderend gaat uitschelden en bedreigen, en dat ook nog zelf filmt.

Wij, weldenkende mensen, moeten ons samenpakken en niet bang zijn voor de hedendaagse uitwassen van een vreselijk geïndividualiseerde en gedigitaliseerde samenleving. We moeten sujetten die ontsporen en ontaarden vanwege meestal regelrechte emotionele verwaarlozing in hun jeugd, aanspreken op hun gedrag. Vragen moeten we hun stellen. *Waarom doe je dat?* En wij moeten naast en achter elkaar staan en recht voor de vaak hysterische misdraager. Wij mogen samen geen enkele uitwas van radicalisering en afkering van de maatschappij accepteren. WIJ, niet

de regering en de officiële media. Nee, om te beginnen: WIJ.

Hoe dan ook, 'beetje mens worden' gaat met AI niet lukken, ontaarden en ontwortelen wèl. Laten we God de mislukking van het 'Project Mens' besparen, anders wordt Hij/Zij misschien nog danig lastig. Een geüpdatete zondvloed zou mij niet verbazen, als ik mij in God of de Natuur verplaats.

*They were tears, not rain, falling down  
From that far celestial Crown,  
From that once merciful heavenly Frown,  
Shed over deep-down mount, land, town.  
They were tears, not rain, falling down.*

Afgelopen weekend heb ik op zondagmiddag in mijn huiskamercafeetje halverwege de berg tegenover het kerkje in het enige echte 'bergdorp' in Zuid-Limburg nog hartelijk gelachen om een tegeltje dat boven de bar hangt. Er hangen meer tegeltjes met spreuken. Op zich hou ik daar niet van. Als je moet leven van de wijsheid op tegeltjes, is het langzaamaan redelijk droevig met je gesteld. Maar deze spreuk kon ik met plezier koppelen aan de wijsheden waar ik jullie vast heel erg mee verveel. Er stond:

*Er zijn geen problemen, er zijn mensen.*

Haha. Toevallig heb ik zelf ook een lijfspreuk, die ik er regelmatig te pas en meestal te onpas in gooi en die min of meer hetzelfde zegt als die in het cafeetje. Hij is van Nietzsche, uit *Also sprach Zarathustra* (1885), dus van een erkende, maar niet altijd gewaardeerde, autoriteit op het ge-

bied van wijsheden:

*Aan zijn medelijden met de mensen is God gestorven.*

Geloof me, zelfs of juist in een vertrouwd cafeetje kun je met zo'n spreuk heel veel lol maken. Maar Nietzsche had het mis. Ik acht het niet ondenkbaar dat God inderdaad medelijden heeft met zijn eigen creatie (zie de vijf versregels hiervoor), maar Hij ziet het kennelijk nog steeds allemaal aan. Anders was ik ook niet tot dit boek gekomen. Ik beeld me in dat God afwacht of we toch nog tot daadwerkelijk inzicht komen dat we onze **Moeder Aarde** moeten beheren, niet overheersen en uitteren. Dat we onze kapitaalmarkt steeds meer gaan loskoppelen van het fossiele gewin en binden aan de Natuur van zon en wind en water. We hebben de kennis en hebben de keuze. En het is geen kafkaëske keuze, juist vanwege die kennis en de middelen. Desnoods ondersteunen we onze kennis nog hier en daar met wat AI (en dit boek natuurlijk). Maar ook dit laatste, AI, is steeds in elke situatie ónze keuze, want het begrip keuze moeten we consciëntieus bewaken. *Gottes Gnade kennt kein Warum*, maar dat moeten we zo houden.

Er speelt de laatste tijd nog iets in mijn hoofd: een beetje een gek artikel dat al een hele tijd in mijn map *Documenten* > *God* opgeborgen zit. Het hield me destijds best bezig maar ik liet het verder voor wat het was, het zou mij ongehoofwaardig maken als ik er in het verband van dit boek iets over zou zeggen of ernaar verwijzen. Je zou me als lezer gaan verdenken van zweverige sentimentaliteit, zo van: dat krijg je kennelijk op zekere leeftijd. Maar ik doe het nu toch.

Een paar jaar geleden kwam ik in *de Volkskrant* een artikel tegen waarin een gewaardeerde oudere cardioloog stelt: 'Er is geen leven na de dood, maar wel continuïteit van bewustzijn.' (*de Volkskrant*, 29 december 2022) Ook zegt hij dat we de bron van het leven, het mysterie ervan, nooit zullen kunnen begrijpen en dus ook nooit erachter zullen komen waar bewustzijn vandaan komt. De man baseert zich, behalve op eigen ervaringen met patiënten, onder andere op een onderzoek met een driehonderdvijftig mensen die reanimatie na een hartstilstand overleefden. Eén op de vijf van deze patiënten bleek een bijna-doodervaring (BDE) te hebben gehad. De standaard wetenschappelijke opvatting is dat bewustzijn het product is van de hersenen en dat elektrische activiteit een voorwaarde is voor bewustzijn. Als die elektrische activiteit in de hersenen wegvalt, de bloedstroom stopt, is alle bewustzijn binnen twintig seconden weg. Dat bleek bij een vijfde deel van de patiënten dus anders te zijn verlopen. De cardioloog beschrijft zijn bevindingen als volgt:

*'Ook op menselijk vlak was ik gefascineerd. Patiënten vertelden me hun verhalen met een grote intensiteit. (...) Inhoudelijk waren hun verhalen verschillend, maar er kwamen gemeenschappelijke elementen in terug, zoals het terugzien van hun hele leven, contact met overleden dierbaren, het buiten hun lichaam treden, euforische ervaringen van liefde, het wegvallen van tijd en ruimte, verleden en toekomst doorzien.'*

Ik denk dat we allemaal wel eens dergelijke verhalen over bijna-doodervaringen zijn tegengekomen en er dan meestal eigenlijk niet veel mee konden. Maar deze komen toch echt uit een serieuze wetenschappelijke hoek en ze



gaan ook niet voor iedereen op. De cardioloog haalt nog even Plato erbij, die het lichaam zag als de tijdelijke drager van een onsterfelijke ziel. Poeh, dan kom ik als we niet oppassen dadelijk toch nog terug bij de *roeach* en *nefesj* van de kabbala. De roeach die vertelt dat we in die fase van geestelijke ontwikkeling, van de ziel, onszelf en het leven in het algemeen gaan begrijpen en, wie weet, ons bewustzijn dan de kracht geven om op te gaan in een groter geheel (nefesj).

Ik ben ten aanzien van dergelijke materie altijd uiterst sceptisch geweest en hield me bij wat de wetenschap normaal gesproken ons over de dood kan vertellen. Toch ben ik sinds ik een aantal jaren geleden een zwaar ongeluk kreeg eenvoudigweg gevoelig voor het speculatieve. Ik zal het verder niet beschrijven maar in bewusteloze toestand had ik vanuit het niets een vergelijkbare ervaring die mij sterk verbond met een gebeurtenis en inderdaad een dierbaar iemand in het verre verleden. Bovendien kan ik me haast niet voorstellen dat je bewustzijn, je persoon, je karakter, je wezen, dat we toevallig op zeker moment van de evolutie (en wie zal het zeggen: de sterren) gekregen hebben en mochten doorontwikkelen tot een buitengewoon ingewikkelde en specifieke entiteit, alleen maar op oorzakelijke wijze door de neuronen in je hersenen gevormd wordt en meteen volledig stilvalt en verdwijnt met het stilvallen van je lichaam. Het móest haast een andere energie zijn dan die van de fysieke 'machine'. Zeker als je vaker mensen (en dieren) hebt zien en voelen sterven, wil je hierin geloven. Hup dan maar: ben ik gelovig? Nee, niet echt. Maar ik geloof wel ergens in; in de kracht van de

menselijke energie; de goede energie, de ziel.

Daarbij ben ik ervan overtuigd dat ook de mensenziel, de geest, zich evolutionair heeft gevormd, zowel in zijn geheel als gedifferentieerd naar elk mens. Evolutie is echter wetenschap en wetenschap is er niet voor meningen, bevindingen, speculatie en geloven. Dus ook niet voor welles-nietesdiscussies, en al helemaal niet voor geschreeuw om het eigen gelijk. Zo geloof ik bijvoorbeeld niet dat God ons de mensenziel ingeblazen heeft, of preciezer: dat God ons Zijn Geest ingeblazen heeft, waarmee wij tevens Gods beeltenis ontvingen. Dat is wel hele mooie symboliek en mystieke taal, maar omtrent dergelijke verhalen hou ik me liever wat dichter bij het aantoonbare, of hier en daar het empirische. Ik zie niettemin nog steeds reacties op publicaties over evolutie van zeer bijbelgetrouwe mensen die de evolutiewetenschap agressief beschuldigen van één groot systeem van samenzweringen. Waarschijnlijk is religie een onmisbaar houvast voor hen omdat het hun iets te bieden heeft voor na de dood, want dat is waar zij vreselijk bang voor zijn. De wetenschap onthoudt hun namelijk die troostvolle uitweg. De wetenschap belooft hun niks, behalve het zwarte lege niets.

Als ik een boek over God wil schrijven, kan ik mij helaas toch niet beperken tot alles wat met geloven te maken heeft. Dan haal ik die tweehonderdvijftig bladzijden bij lange na niet, tenminste ik niet. Dus neem me niet kwalijk dat ik er toch maar links en rechts wat evolutiewetenswaardigheden bij heb gehaald, al is het maar als boekvulling. Maar wetenschap of niet, ik heb zojuist bekend dat ik, aansluitend bij de cardioloog met zijn BDE-verhalen en -

inzichten, geloof in een bewustzijn dat niet per se of niet altijd stopt bij het einde van het fysieke leven. Misschien is het eerder hoop dan een geloof, maar dan moet je toch eerst maar eens één van die vijf BDE'ers zijn. Nou, die hoop wil ik graag in reserve houden. En is het niet zo, dan niet. Wat ik wèl zou missen, is mijn 'actieve ziel'. Die bestaat, zo stel ik me voor, uit je herinneringen en ervaringen, en deze geven diepgang en warmte aan je bestaan, vooral als je uiteindelijk toch maar bent toegetroten tot de pensionado-staat, én het meervoudig opa-dom.

En al de tijd hebben we nog steeds de oude **Moeder Aarde** om ons heen, die weliswaar duidelijke tekenen van sleet begint te vertonen maar dat heeft minder met haarzelf te maken dan met de roofofbouw die op haar is gepleegd, met name door een van de soorten die zij herbergt: de mens. Maar sinds wanneer bestaat Moeder Aarde eigenlijk voor ons? Ja, de aarde bestaat 4,5 miljard jaren, dat weten we wel. Maar toen was Moeder Aarde er nog niet. Het is als met God, die bestond ook pas in ons toen we Hem konden benoemen. Dat moet met 'ons moeder' iets vergelijkbaars zijn geweest, maar wel veel eerder nog dan God.

Als ik aan het idee of concept Moeder Aarde denk, associeer ik dat bijna altijd met Venus. Het klopt niet want Venus heeft (als Aphrodite) haar oorsprong in de Griekse mythologie en die begint zich pas vanaf de achtste eeuw voor Christus te vormen. In die mythologie doet ook de godin Gaia mee, de kosmische Moeder Aarde. Maar die bedoel ik niet want die van mijn verbeelding moet véél ouder en oorspronkelijker zijn, en mij een beetje kennen.

Denk nog eens terug aan de *Venus van Hohle Fels*, die ik in het hoofdstuk *Taal 5* opvoerde. Het uit ivoor gesneden poppetje van 40.000 jaar oud. Blijkbaar konden we toen al abstract en symbolisch denken. Maar veel indrukwekkender,



qua oudheid en bewijs van conceptueel vermogen, is de *Venus van Berekhat Ram*, die ergens in de jaren 1980 op de Golanhoogten is gevonden en waarschijnlijk door 'een' *Homo erectus* gesneden is uit grof vulkanisch gesteente. En de geleerden geven dit stukje artefact een leeftijd van pakweg een half miljoen jaar! Mij geeft dit aan dat toen al de magische symboliek, het mythische concept van Moeder Aarde onze vormens eigen was.

Ik onderschrijf de oudheidsschatting temeer, omdat juist in die tijd de hersengroei van de mens exponentieel toenam. *Homo erectus* had rond 500.000 jaar geleden inmiddels een hersenvolume van 1100 cc.

Dus sinds die tijd legt de mens in afbeeldingen van Venus zijn uiting van liefde en schoonheid, maar ook van zorg en van leven-scheppende kracht, van vruchtbaarheid. Hierin staat Venus voor mij gelijk aan Moeder Aarde. En een half miljoen jaar minus vijfhonderd jaar na de Venus van Berekhat Ram, schilderde Botticelli *De geboorte van Venus* (1485). Het volledige schilderij heb ik, weliswaar in klein formaat, toegevoegd in hoofdstuk *Waarheid 4*. Ik wil het niet direct hebben over de schelp waarop Venus komt



Botticelli, Venus. Detail.

aandrijven, die namelijk een traditionele metafoor is voor de vagina, maar over een paar wezenlijke andere elementen die ons nog eens extra een juiste richting voor onze omgang met Moeder Aarde kunnen aangeven.

We moeten het uithollen en uitteren van Moeder Aarde toenevend rigoreus en definitief

gaan afbouwen: de onderhuidse sucties, de boringen en injecties in haar huid en andere diepere penetraties, alles om fossiel gewin. Zij is oud maar nog lang niet versleten. Nu is de tijd om haar dankbaar te ontzien en te beseffen welke prachtige natuurlijke schoonheid en welke natuurlijke krachten zij ons nog steeds kan en wil schenken. Kijk naar Venus. Zij is ook oud, zeker in wijsheid, maar relatief jong van lijf en leden. Mogelijk is zij de vleesgeworden verbeelding of voortzetting van Moeder Aarde. Kijk hoe zij tot ons komt, voortbewogen op ZON en WIND en WATER. Precies wat wij ook moeten doen: bewegen en leven op zon en wind en water.

En dan haar ogen! Het gaat niet om haar blanke vlees, haar rozige naakte huid, de borsten die ze half afdekt, of om de vulvaschelp (st. jacobsschelp) die haar naar land drijft. Het is ook geen schaamte die ze uitstraalt. Ze is een

godin maar afgebeeld als een gewone aardse vrouw. De verleiding, als die er is, zit hem niet in de goddelijke uitstraling maar in het pure en de gratie van de 'gewone' vrouwelijke natuur.



En in de ogen!! Geen indringender melancholie, geen liefdevoller mededogen en medelijden, geen diepere onpeilbare wijsheid, **sapiëntia**, dan in deze ogen van de Venus van Botticelli. Hier kan Mona Lisa niet tegenop, om het wat plat te zeggen. Ik vind het geen vreemde gedachte als dít juist dat goddelijk medelijden met de mens weerspiegelt, dat Nietzsche eerder benoemde. Maar wij moeten noch God noch Moeder Aarde laten sterven, noch onszelf.

Ik herhaal: *Gottes Gnade kennt dan wel kein Warum*, maar ik herhaal ook: Gij zult niet laf en lijdzaam aanschouwen. En *Gij = Wij!*

Zo, het is nu toch echt al laat op mijn aardse zondagavond. Laten we met zijn allen aangaande onze Moeder Aarde ook voorkomen wat die ene man overkwam, toen hij toevallig gegrepen werd door een ongebruikelijk contemplatief moment en ongewoon bewust naar zijn drie nog relatief jonge kinderen keek en luisterde hoe ze met elkaar bezig waren, kwetterden, zongen, elkaar aanspraken, kort overlegden, giechelden... En plotseling, bij ingeving, wist

hij dat dít was waarvoor hij op aarde was gezet. Hij werd geslagen met een *wijsheid* waar hij nooit tijd voor had gehad of genomen. Hij deed zijn best in het leven en was altijd bezig geweest zijn best te doen, maar zeker ook bezig geweest belangrijk te zijn, iets te betekenen. Dat had hem allemaal veel in beslag genomen. En nu zat hij daar stilletjes te kijken en de taferelen gelukzalig in zich op te nemen. En hij keek vervolgens naar zijn vrouw, die een stukje verder op de bank zat, ook stilletjes, en ze zat daar peilloos naar buiten te kijken, van hem af. En net zo plotseling en net zo bewust als zojuist met zijn kinderen ervoer hij alsnog en welhaast met terugwerkende kracht een onuitsprekelijk diepe verbondenheid met zijn vrouw. En hij gaf zich alsnog aan haar over, aan een liefde die hij altijd als vanzelfsprekend had geacht maar nooit waarachtig de ruimte en tijd had gegeven; zij was er immers tóch, dacht hij altijd. Want hij was bezig geweest, zichzelf en het leven gaande te houden. Nu gaf hij zich uiteindelijk toch nog gewonnen aan de grote liefde. Het was een schok, een meditatieve, maar zijn bloed golfde door hart en hoofd.

Hij sprak haar aan. Zij sprak niet terug. Ze reageerde niet. Hij sprak haar liefdevol aan, noemde haar naam. Zijn toon was anders dan anders. Ze reageerde niet. Toen draaide ze langzaam haar hoofd in zijn richting. Hij zag haar ogen, ze waren die van de Venus van Botticelli: stil medelijden, mededogen! Ze zei niets. Zijn ingeving bleek een eenzijdige te zijn. Hij had niet in de gaten gehad dat zij inmiddels al langere tijd juist het omgekeerde bij zichzelf had ervaren: onthechting en vervolgens afkeer. Hij was te laat. Hij was – oh, domheid! – te laat.

Het is geschreven, mensen. Het is geschreven.





## Beknopte index (excl. God, Evolutie, Natuur, Bijbel e.d.)

### A

Aboriginals 62, 81, 143  
Abram/Abraham 105  
abstracte concepten 219  
Adam (& Eva) 47, 51, 71, 72, 103,  
104, 140  
adolescentie 137  
affectieve aspect 182  
agrarische revolutie 132, 134, 141  
AI 26, 29, 79, 99, 165, 215 e.v., 225,  
228, 229  
AI-tekstgenerator 215-222  
alfa 133  
alfamannetjes 111, 112  
amulet 180  
analfabetisme 74  
anima (& animus) 48, 72, 172  
animeren 81, 87  
anonieme aangiften 195  
antichrist 242  
apatie/apatheia 250-257  
Aramees 108  
artefacten 89  
articulatie medeklinkers 115  
Asjera 47, 48, 49, 71, 72  
astrologische bakens 63  
ATP energiemolecuul 245  
autocratieën 138, 146, 160  
autocraten – all over the place

### B

Babel 44, 109  
Babel, Toren van 41, 43, 107, 209  
Babylon 49, 107, 109  
Babylonische spraakverwarring  
178  
ballingschap 49  
*bands* 132, 136, 142

BDE 263, 265  
belastingaheffing 193  
beschaving 56, 74, 91, 99  
*bevrijdingsoperatie* 174  
'bewariërs' 193  
bewustzijn (menselijk) 67, 83, 87,  
173, 179  
Bhagavad Gita 85, 86, 87  
Blombosgrot 181  
Boxsel, Matthijs van 75, 78  
brandstapelmoorden 186  
*Brave New World* 91, 92, 94  
Brief van Lentulus 169

### C

CABR 187, 194  
Carolus Houben 161  
cel-DNA 39  
celmembranen 63  
Celsus 167  
*cerebrum* (hersenschors) 218, 219,  
222  
chaos (cognitieve) 53, 54  
ChatGPT 215-222, 230, 231  
China 225  
cirkelredeneringen 54  
clans 132, 142  
*Clearview AI* 225  
cluster-B 137  
comitatus code 146, 147  
complotdenken 88, 91, 146, 153,  
155, 156, 224, 247, 248  
complottheorieën 23, 95  
concept God 218, 221  
conceptualiseren 122  
contradictio in terminis 54  
coronapandemie 151  
Covid-19 153

## D

Dark Lady 72  
David 165  
degeneratief 70, 71, 173  
*degenerates* 227  
*De grenzen aan groei* 153  
democratie 54, 55, 138, 154, 160, 214  
Denisovamens 44, 45  
Denken  
    Nevenschikkend 243  
    onderschikkend 180, 243  
Descartes (*je pense...*) 88, 178, 246  
divergent denken 178  
Domheid 28, 48, 55, 71, 75-78, 176, 177, 225, 242  
DNA 40, 63, 76, 179, 245  
dominantie 196, 241  
donkere energie 37, 80  
donkere materie 37, 80  
*Dreamtime* 62  
dualisme 99  
dualiteit / non-dualiteit 32, 48, 85  
'duistere drie' 214  
Dura Europos 166, 170  
Dylan, Bob 88, 90-92, 244  
dystopie 69, 176

## E

*East of Eden* 65, 103  
Eden 103  
*Encyclopedie van de Domheid* 75  
ego 40, 68, 134, 135-137, 196  
egotijdperk 211  
Einstein 78  
Emmeüsangers 164  
Erikson, Thomas 213  
Essen, Rob van 205-207  
Eufraat 166  
exaptatie 113

expansie 80

## F

*Fair is foul, and foul is fair!* 56  
feit en fictie 56  
fonetisch/fonetiek 114-116  
Franse Revolutie 145  
Frontaalkwab 182  
Fusilladeplaats 188

## G

gedragsreflexen 25, 247  
geest 79  
geloven 205-207, 243 e.v.  
Genesis 21, 71, 103, 159  
genetische manipulatie 39  
geslachtslijnen 105  
gezichtsherkenning 185  
Gilgamesj 142, 183  
God  
    transcendent 21, 61, 245  
    immanent 21, 61, 245  
Gods wraak 241  
Golanhoogte 181  
gravitatie 37, 87, 246  
grensoverschrijdend gedrag 195  
grondwet 138  
Grote Slenk 44, 65  
gutturaal 114, 117

## H

Hawking, Stephen 38, 39, 52, 249  
Hebreeën 61  
Hebreeuwse Bijbel (Tenach) 61  
Hebreeuwse profeten 62  
heksen 186  
heksen MacBeth 55, 56  
hersenspoeling 176  
hersenvolume 224  
'Het is volbracht' 163

hippocampus 122

holocaust 192

Homo 140

erectus 45, 47, 110, 113, 118,  
120, 132, 181

habilis 45, 47, 104, 110, 111,  
113, 117, 118

heidelbergensis 45, 118

neanderthalis 44, 119, 120, 123  
180

sapiens 45, 73, 108, 110, 114,  
120, 123, 132, 152, 180

nudus 110, 132, 134

hoofdzonden 27, 29, 30, 129, 159

hybriditeit 48

## I

ijdelheid 22, 64, 165

*Ik ben, die ik ben* 61, 67

*Ik ben, omdat we zijn* 68

imaginair 52, 130

imaginaire werkelijkheden 131,  
171

imperfectie 72

*In de ban van de ring* 161

individu 148

individualisering 85, 147, 196

individualisme 145, 146, 149, 150,  
152, 153

individuatie 85, 196

Indo-Europese talen 108

Intelligentie 55, 75-78, 177, 228,  
241

intimidatie 69, 134, 195

Iowa: imperfecte mensen 234, 236

ironie 74, 249

-ismen:

symbolisme 124,

animisme 124, 126

polytheïsme 124, 126

monotheïsme 124, 126

## J

jager-verzamelaar 132

Jahweh 48, 61, 259

Jezus 79, 160-172, 185, 226, 227,  
228

JHWH 61

Judas 29, 167, 185

Jung 85, 128, 196

## K

kaakatrofie 113

Kabbala 80, 81, 88

Kabbala 80, 81, 88

*nesjama* 82

*roeach* 82, 88, 179, 263

*nefesj* 84, 264

Kafka/kafkaësk 177, 262

Kaïn (en Abel) 71, 103, 104, 209

kanonnenvoer 57, 175

karaktermasker 212

keelzak 111, 113, 114, 120, 137

kleitabletten 74, 140

kliktaal

fonemen kliktaal 44, 45

klinkerdiagram 116

koninkrijken en -rijkjes 144, 147

kosmische (goden)verhalen 124

Kruis 163

kruisbeelden 167

Kruisgang 162

kunst 88, 89

## L

Laatste Avondmaal 164

Levant 140

Liempt, Ad van 192

Lijkwade van Turijn 161, 165, 169

Lilith 71, 721

LinkedIn en AI 231  
literatuur 90  
*Lord of the Rings* 65, 227

## M

*MacBeth* 55, 56, 97  
MacDougall, Duncan 79, 80  
macht  
    geestelijke 210  
    wereldlijke 210  
machthebbers en volksmenners  
    241  
manager 64  
Maria 168  
Maria Magdalena 164  
Marieke Ploeg 48  
Maslow 68, 85  
MC1R-gen 226  
Meneer pastoor 245  
meningencomplex 54  
menselijk denken 216, 217  
menselijke geest/ziel 224  
Mesopotamië 45, 71, 107, 108, 139  
Miep Oranje 189  
mijnsluitingen 244  
militaire operatie 57  
Minco, Marga, *Het adres* 193  
misantroop 67  
mitochondriën 63  
Moeder Aarde 125, 182, 262, 266  
    e.v.  
monotheïsme 49, 62  
Mozes 33, 34, 49, 52, 61, 62, 67,  
    128, 159, 165  
mythen 120  
mythische wezens 124  
mythologieën 62  
mythologische voorstellingen 149  
    165

## N

naakte mens 112  
    stamboom 131  
narcisme 52, 206, 207, 210  
Narcissus 208  
narcist 88, 213  
Nationaal Archief Den Haag 187  
Nationaal Mon. Kamp Vught 187  
Navalny 183, 184  
Neeltje Maria Min 208  
neocortex 118, 132  
neoliberalisme 150, 196, 211  
neuronen 264  
*Newspeak*/Nieuwspraak 173-176  
Nietzsche 53, 261  
Nieuwe Testament 170  
*Nineteen Eighty-Four (1984)* 69, 91,  
    94, 173-176, 185, 225  
Noach 104, 105, 209  
*Nod* (land van) 103, 247  
Non-binariteit 48  
nondescript 167  
Noordoost-Afrika 108, 132  
Noordwest-Afrika 111, 132  
NSB'ers (archetypische) 186

## O

Oceanië 185, 186  
Olduvaikloof 44  
omkeerbaarheid 64, 170  
omkering (van waarden) 54, 56  
onbevleete ontvangenis 168  
*On the Origin of Time* 64  
Oost-Afrika 65, 132  
*OpenAI* 215  
opportunisme 55  
Orcs 65  
Original Heidelberg Platenpers  
    256  
orthodox-christelijk 43

Orwell 173, 185  
Oude Testament 48, 49, 52, 61, 62,  
65, 72, 76, 105, 106, 242

## P

pact met de duivel 56  
Palestina 168  
pareidolie 81, 127, 171, 219, 220,  
228  
pareidologisch vermogen 81, 130,  
170  
Pater Karel-kapel 161, 162  
patriarchen/patriarchaal 104, 105  
Patriarch Kirill van Moskou 43  
Paus Gregorius I 30  
Paus Johannes Paulus II 38  
pinkstergedachte 79  
Plato 263  
pluralis majestatis 50  
Poetin 27, 43, 65, 69, 155, 174-177,  
178, 183, 194, 225, 259  
polygamie 111  
prefrontale cortex 212  
primaten 156  
projectie 66, 72, 211

## Q

## R

ratio en mores 88, 89  
Renaissance 147  
RNA 40, 245  
reciproke relatie 75  
referentiekader 98, 258  
repressie 69, 176, 241  
roddelen 128, 130, 156, 195, 198,  
248  
Romeinse legionair(s) 168, 185  
Rusland en China 185  
Russische KGB 195

Russische leeslijsten 176

## S

Sapientia/Sapiëntia 257, 269  
selectiedruk 39, 63, 77  
Seth 104, 209  
Shakespeare 24, 55, 72-74  
Silbury Hill 125  
Slagter, Dick 110  
*Homo nudus* 110  
*400.000 Generaties* 110  
Soemerische beschaving 139  
*Speciale operatie* 175  
Spielberg 192  
spirituele verbeelding 124  
spiritueel bewustzijn 130, 180-182  
spraakexaptatie 113, 117  
stof der aarde 71  
symbolen 124

## T

'Tachtigers' 255  
Tertullianus (en Irenaeus) 167  
*Thoughtcrime/gedachtemisdaad*  
173  
Tien geboden 30, 34, 52, 126, 128  
Tigris (en Eufraat) 65, 74, 103, 108  
139  
tongbot 119  
Torah / Pentateuch 159, 166  
totalitair 69  
treitervlogger 260  
tribaal 132, 133, 146  
Trump 56, 155, 235, 236

## U

Ubuntu(-filosofie) 68, 259  
utopie 176

## V

vachtverlies 112, 133  
Venus van Berekhat Ram 181,  
267  
Venus van Botticelli 149, 267 e.v.  
Venus van Hohle Fels 179, 266  
verdienmodel van het verraad  
130, 136, 185-195  
Verlosser 164  
verraad 29, 130, 185, 186, 194  
verwarring 41, 44, 53  
    spraakverwarring 41, 43, 107,  
    178  
Vet, Louise 152, 153  
vrije-markteconomie 55, 196  
Vruchtbare Sikkel 45, 65, 103, 139  
141, 142

## W

walvissen 24  
    bultruggen 24  
wappie 88, 91, 155, 227  
*wish fulfilment* 64, 170  
*Wraak op het verzet* 192  
‘wraakzuchtig spel’ 207  
vrije wil 148

## X

Xi Jinping 259

## Y

Youtube-influencers 259

## Z

Zarathustra 49, 62, 126, 143, 182  
zes elementen:  
    koolstof, waterstof, zuurstof,  
    stikstof, zwavel, fosfor 40, 63  
ziel 79, 80  
Zondeval 52, 72  
Zondvloed 71

## Enkele te relateren boeken

Geraadpleegde artikelen buiten beschouwing gelaten. AI (ChatGPT) niet gebruikt buiten het hoofdstuk dat over AI gaat.

- Boxsel, Matthijs, van, *De encyclopedie van de Domheid*. E.M. Querido's Uitgeverij BV, 1999.
- Duijn, van, Roel, *Het echte complot – De waarheid achter de wanen*. Uitgeverij Aspekt, 2021.
- Duijn, van, Roel, *Schoonvader van Poetins geheim agent*. Walburg Pers, 2024.
- Erikson, Thomas (vertaler: Erica Weeda), *Omringd door narcisten*. HarperCollins Holland, 2021.
- Essen, van, Rob, *Ik kom hier nog op terug*. Atlas Contact, 2023.
- Ferguson, Kitty (vertaler: Henny Hasebroek), *Stephen Hawking – Zijn leven en Werk*. Uitgeverij Veen Media, 2012.
- Fry, Stephen, *Mythos*. Uitgeverij Thomas Rap, 2018.
- Graeber, David & Wengrow, David (vertaald: Rogier van Kappel & Bart Gravendaal), *Het begin van alles – Een nieuwe geschiedenis van de mensheid*. Maven Publishing, 2022.
- Harari, Yuval Noah (vertaler: Inge Pieters), *Homo Deus – Een kleine geschiedenis van de toekomst*. Thomas Rap, 2018.
- Harari, Yuval Noah (vertaler: Inge Pieters), *Sapiens – Een kleine geschiedenis van de mensheid*. Uitgeverij Thomas Rap, 2017.
- Hawking, Stephen (vertaler: Rob de Ridder), *De antwoorden op de grote vragen*. Spectrum, 2018.
- Hertog, Thomas, *Het ontstaan van de tijd*. Uitgeverij Lannoo nv, 2023.
- Jung, c.s., *De mens en zijn symbolen*. Lemniscaat b.v., Rotterdam, 1982.
- Lebon, Teus, 'De Natuur en God trekken met elkaar op'. H23 in *Ik ben de gek*. Cetes.nl, 2021.
- Mackenzie, Dana (vertaler: Anne Frehen), *Heelal zonder woorden – De wiskundige beschrijving van het universum*. Uitgeverij Veen Media, 2013.
- Mosmuller, Mieke, *Leer denken!* Uitgeverij Occident, 2021.
- Mulisch, Harry, *De procedure*. De Bezige Bij, 1998.
- Parrinder, Prof. E.G., *Wereldgodsdiensten*. Agon Elsevier, 1976.
- Peer, van, Willie, *Hoe zag Jezus eruit?* Davidsfonds / Standaard Uitgeverij nv, 2020.
- Ritskes, Rients & Nieuwendijk, Arthur, *Non-dualiteit in de praktijk – Gesprekken op de grens van het denken*. Asoka, 2017.
- Schuitemaker, Lidwien. *Filosofie van het denken*. Filograph, 2002.
- Slagter, Dick, *Homo Nudes – De naakte mens; Hoe een aap zijn vacht verloor en mens werd*. Uitgeverij Veen Media, 2012.



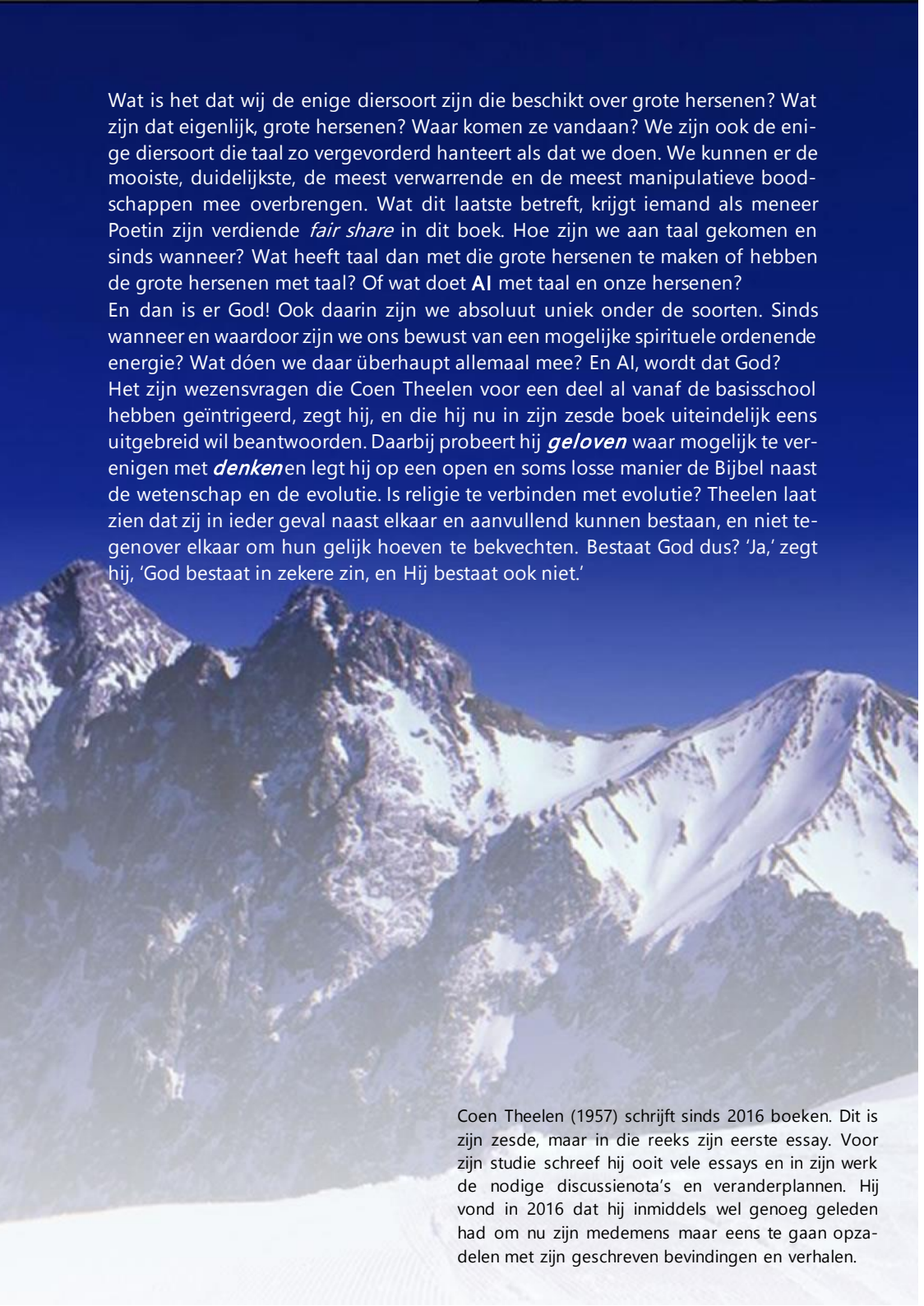
- Slagter, Dick, *400.000 Generaties – De evolutie van de mens volledig en uitsluitend verklaard*. Percipe et Move, 2020.
- Swaab, Dick, *Ons creatieve brein*. Atlas Contact, 2016.
- Swaab, Dick, *Wij zijn ons brein – Van baarmoeder tot Alzheimer*. Atlas Contact, 2016.
- Waal, de, Frans, *De aap in ons – Waarom we zijn wie we zijn*. Uitgeverij Contact, 2007.



Wat is het dat wij de enige diersoort zijn die beschikt over grote hersenen? Wat zijn dat eigenlijk, grote hersenen? Waar komen ze vandaan? We zijn ook de enige diersoort die taal zo vergevorderd hanteert als dat we doen. We kunnen er de mooiste, duidelijkste, de meest verwarrende en de meest manipulatieve boodschappen mee overbrengen. Wat dit laatste betreft, krijgt iemand als meneer Poetin zijn verdiende *fair share* in dit boek. Hoe zijn we aan taal gekomen en sinds wanneer? Wat heeft taal dan met die grote hersenen te maken of hebben de grote hersenen met taal? Of wat doet AI met taal en onze hersenen?

En dan is er God! Ook daarin zijn we absoluut uniek onder de soorten. Sinds wanneer en waardoor zijn we ons bewust van een mogelijke spirituele ordenende energie? Wat dóen we daar überhaupt allemaal mee? En AI, wordt dat God?

Het zijn wezensvragen die Coen Theelen voor een deel al vanaf de basisschool hebben geïntrigeerd, zegt hij, en die hij nu in zijn zesde boek uiteindelijk eens uitgebreid wil beantwoorden. Daarbij probeert hij *geloven* waar mogelijk te verenigen met *denken* legt hij op een open en soms losse manier de Bijbel naast de wetenschap en de evolutie. Is religie te verbinden met evolutie? Theelen laat zien dat zij in ieder geval naast elkaar en aanvullend kunnen bestaan, en niet tegenover elkaar om hun gelijk hoeven te bekvechten. Bestaat God dus? 'Ja,' zegt hij, 'God bestaat in zekere zin, en Hij bestaat ook niet.'



Coen Theelen (1957) schrijft sinds 2016 boeken. Dit is zijn zesde, maar in die reeks zijn eerste essay. Voor zijn studie schreef hij ooit vele essays en in zijn werk de nodige discussienota's en veranderplannen. Hij vond in 2016 dat hij inmiddels wel genoeg geleden had om nu zijn medemens maar eens te gaan opzadelen met zijn geschreven bevindingen en verhalen.